

M Á D L F E R E N C

**MAGYARORSZÁG
ELSŐ POLGÁRI
TÖRVÉNYKÖNYVE**

M Á D L F E R E N C

**MAGYARORSZÁG
ELSŐ POLGÁRI
TÖRVÉNYKÖNYVE**

– AZ 1959. ÉVI IV. TÖRVÉNY –
A POLGÁRI JOGI KODIFIKÁCIÓ
TÖRTÉNETÉNEK TÜKRÉBEN

2 . k i a d á s

MÁDL FERENC INTÉZET

BUDAPEST, 2022

MÁDL FERENC EMLÉKSOROZAT
ISSN 2786-4367

A könyvsorozat Mádl Ferenc kiemelkedő jogtudósi és államférfiúi
tevékenységének kíván méltó emléket állítani születésének 90.
és halálának 10. évfordulója alkalmából.

MÁDL FERENC
*Magyarország első Polgári Törvénykönyve – Az 1959. évi IV. törvény –
a polgári jogi kodifikáció történetének tükrében*

ISBN 978-615-6356-20-8
ISBN (e-könyv) 978-615-6356-21-5
DOI: 10.47079/mf.ptk.2022ve

2. kiadás

Kiadó: Mádl Ferenc Összehasonlító Jogi Intézet, 2022
Felelős kiadó: SZILÁGYI JÁNOS EDE

A 2. kiadást szerkesztette és a bevezető tanulmányt írta:
VERESS EMŐD

© Mádl Ferenc örökösei
© Mádl Ferenc Összehasonlító Jogi Intézet (jelen kiadás)
Első kiadás:
A Magyar Tudományos Akadémia
Társadalmi-történelmi Tudományok Osztályának Közleményei
X. kötet, 1–2. szám
Akadémiai Kiadó, Budapest, 1960

Borítófotó: Fortepan / FŐFOTÓ (1959)

Korrektúra: SZABÓ BEÁTA

Nyomdai előkészítés: IDEA PLUS, Kolozsvár
Grafikai tervezés: KÖNCZEY ELEMÉR
Műszaki szerkesztés: FAZAKAS BOTOND

Nyomdai munkálatok: AK NYOMDA, Martonvásár

TARTALOM

MEGJEGYZÉSEK AZ 1959. ÉVI IV. TÖRVÉNY KELETKEZÉS- TÖRTÉNETÉHEZ: IDEOLÓGIAI KÖRNYEZET ÉS VALÓSÁG.	7
Alapvetés	7
Kelet-közép-európai kontextus	16
A magyar kodifikáció.	21
I. BEVEZETÉS	31
1. Az új polgári törvénykönyv jelentősége	32
2. A kodifikációról általában, különös tekintettel annak gazdasági- társadalmi alapjaira	39
II. A POLGÁRI JOGI KODIFIKÁCIÓ TÖRTÉNETE	59
1. A külföldi polgári jogi kodifikáció jelentősebb fázisai	61
a) Burzsoá kódexek	61
b) Szocialista kódexek	72
2. A magyar polgári jogi kodifikáció története.	75
a) Korai kodifikációs kísérletek.	76
b) A burzsoá kodifikáció kezdetei 1848-ig	85
c) A burzsoá kodifikáció három szakasza.	100
III. A POLGÁRI TÖRVÉNYKÖNYV LÉTREJÖTTE, KODIFIKÁCIÓS ELVEI ÉS RENDSZERE.	129
1. A magyar szocialista polgári jog kialakulása és fejlődése a polgári törvénykönyvig	130
2. A polgári törvénykönyv megalkotásának időszerűsége.	133
3. A kodifikáció elvi előmunkálatai	135
4. A kodifikáció alaki története és módszere.	138
5. A polgári törvénykönyv rendszere	141
IV. BEFEJEZŐ MEGJEGYZÉSEK	149

MEGJEGYZÉSEK AZ 1959. ÉVI IV. TÖRVÉNY KELETKEZÉSTÖRTÉNETÉHEZ: IDEOLOGIAI KÖRNYEZET ÉS VALÓSÁG

ALAPVETÉS

I.

Mádl Ferenc rögtön az első magyar polgári törvénykönyvnek a szovjet típusú diktatúra körülményei között történő elfogadása (1959) után közzétett egy nagy ívű tanulmányt, amely az új szocialista kódexet a kodifikáció általános kontextusába helyezte. A tanulmány, amelyet a jelen kötet tartalmaz, eredetileg 1960-ban jelent meg. A szerzője ekkor huszonkilenc éves volt. Egyik első tudományos igényű művéről van tehát szó. Tanulmányában áttekintette a kodifikáció alapproblémáit, történeti előzményeit polgári és szocialista kontextusban egyaránt, megvizsgálta a magánjogi kódex megalkotásának magyarországi folyamatait (kísérleteit), végül pedig az 1959. évi IV. törvény elfogadásának a körülményeit.

A tudományos elemzés színvonala, a szerző olvasottsága, elmélyültsége, elemző ereje és tömörítő készsége előre jelezte azt a nagy ívű tudományos pályát, amelyet Mádl Ferenc befutott.

A választott módszer – jogtörténeti elemzés – a szovjet típusú diktatúra körülményei között, az 1956-os forradalom és szabadságharc leverését követően a legjobb fortély volt arra, hogy viszonylag

szabadon lehessen írni, ráadásul az így keletkezett szöveg ma is élvezetes és hasznosítható olvasmány. Míg a kortárs jogi szövegek nagy többségének esetében „nagyon sok ideologikus kérget kell lehántani”, hogy a mű „maradandó magjához” eljussunk,¹ Mádl írásában az ideológia jegyek nem lépik túl a korszakban elvárt minimumot.

II.

Korábban egy kismonográfiában elemeztem, hogy miért nem született meg Magyarországon nemcsak a XIX. században, de a XX. század első felében sem polgári törvénykönyv.² A kötetben a szokásjogi alapú magánjog és a kodifikált polgári jog hívei között megvívott csatákat vizsgáltam, amelyben sorra a szokásjogi álláspont hívei győztek, és az elkészült kódextervezetek soha nem váltak hatályos joggá. A szokásjog hihetetlenül szívósnak bizonyult, ellenállt a kodifikálásnak. Összetettségeiben nem múlta alul a kodifikált magánjogot, ahogy ezt a Szladits Károly által szerkesztett *Magyar magánjog* két világháború közötti időszakban megjelent kötetei bizonyítják. Ami a komplexitáson túlmenően meglepő volt, az a szokásjog adaptációs, alkalmazkodási, modernizációs képessége, hiszen számos kérdésben a haladás és innováció szokásjogi alapon, a XIX. század végétől kezdődően, szerves fejlődés eredményeképpen megvalósult. Ezzel párhuzamosan a „felülről lefele” irányuló reformnak is helye volt, például a modern kereskedelmi jog nem szokásjogi, hanem sokkal gyorsabban, parlamenti úton született meg (1875. évi XXXVII. törvénycikk).

Az említett kismonográfiában a történeti szálát pontosan az 1959. évi IV. törvény, a Polgári törvénykönyv elfogadásáig vezettem el. A jelen rövid bevezető tanulmány keretében az első magyar polgári

¹ Lásd Vékás Lajos: Eörsi Gyula: a professzor és a jogtudós. 1922–1992. *Jogtudományi Közöny*, 2017/10, 422. o.

² Veress Emőd: *Fejezetek a magyar magánjogi kodifikáció történetéből. Európai kitekintéssel*. Forum Iuris, Kolozsvár, 2022.

törvénykönyvről fogalmazok meg néhány gondolatot. E törvénykönyv történelmi törésvonalak mentén született meg: egyfelől a szovjet típusú diktatúra bevezetésének következményeként, másfelől a szokásjogi alapú történelmi magyar magánjog végítéleteként. A magántulajdon visszaszorítása 1959 előtt legnagyobb mértékben már megtörtént. Mégis miért volt szüksége a magántulajdon nélküli világnak, amelynek vagyoni viszonyait legnagyobb arányban a tulajdonos állam államigazgatási eszközökkel tervezte és ellenőrizte, polgári törvénykönyvre?

III.

A második világháborút követő periódusban Kelet-Közép-Európa a szovjet érdekszférába került, amely többek között a szovjet politikai, gazdasági, társadalmi és kulturális modellnek a kényszerű átvételét is jelentette. A magánjog rendje több szempontból felbomlott: a magántulajdon világa helyett az állami tulajdon dominanciája következett be; a részvénytársaságok és a vállalkozási szabadság világa helyett az állami vállalatok világa; a (valós) szerződéses szabadság helyett a tervszerződések világa stb.

A kommunista ideológia kezdetben a polgári jog vagy általában a jog eltűnését jósolta. Ezt az elméletet a szovjet gyakorlat ténylegesen elvetette. Jog nélkül még a jogállam tagadása sem működhetett. De mivel a kommunizmus nagy gondolkodói tévedhetetlenek voltak, így a kommunisták nem tagadhatták meg nyíltan a jog eltűnésének elméletét. Ezért a jog felszámolását a távoli jövőbe utalták.

A szovjet típusú diktatúrák polgári jogát a következők jellemezték:

a) Szakítás a helyi jogi hagyományokkal, mert az új politikai, gazdasági és jogi rendszert, amelyben a polgári jognak is szolgálnia kellett, kívülről erőltették rá a térség államaira. A Szovjetunió mint nagyhatalom és a szovjet politika helyi kiszolgálói a lehető legnagyobb mértékben a Szovjetunió képére formálták át a térség államait, társadalmait, kultúráit. A magyar kódex parlamenti vitáján

Nezvál Ferenc igazságügy-miniszter³ beszédében (1959. július 30.) kiemelhette, hogy „népi demokráciánk olyan magánjogi jogrendszert kapott örökségbe, amely alkalmatlan volt arra, hogy az épülő szocializmus viszonyai között a jog előrevivő szerepét betöltse. Ez a magánjog ugyanis nemcsak gyökerében eltérő társadalmi-gazdasági viszonyokon nyugodott, hanem – egységes kódex hiányában – a százesztendőös bírói gyakorlat szövevényéből állott. Ilyen jogrendszerben csak a beavatottak igazodhattak el. Ilyen áttekinthetetlen, bizonytalan és bonyolult jogrendszer – függetlenül a szabályok kapitalista tartalmától – már formája miatt sem alkalmas a szocialista törvényességet követelő és megvalósító állami és társadalmi rendszer számára.” Viszont a leglényegesebb, hogy „a régi magyar magánjog nemcsak formája, hanem tartalma miatt alkalmatlan népi demokratikus társadalmunk számára”.⁴ A szocialista törvénykönyv-

³ Kocsis, cipészinás, bőripari munkás, 46 évesen, országgyűlési képviselőként és különböző politikai vezető tisztségeket betöltve szerzett levelező tagozaton jogi diplomát. 1956 decemberétől az Igazságügyi Minisztérium megbízott vezetője, 1957-től 1966-ig igazságügyi miniszter. 1957 februárjában a bírósági vezetőket ő okította ki, hogyan kell eljárni az 1956-os forradalom bírósági megítélésében: „a jövőben kialakítandó helyes és törvényes bírói gyakorlatnak az a kulcskérdése, hogy vajon az októberi események jellegét bíróságaink és bíráink ellenforradalomnak, avagy valamilyen nemzeti szabadságharcnak tekintik-e. Bíróságaink számára ennek eldöntése nem valamilyen elvont akadémikus jellegű vita, hanem nélkülözhetetlen elméleti és egyben gyakorlati kérdés. Ha helyes a kiindulópont, akkor bíróságaink a szocializmus építését, a békét, a rendet, népünk felemelkedését szolgálják, de ha helytelen az októberi események értékelése, akkor a bíró akaratlanul is az ellenforradalmi erők helyzetét könnyíti. (...) Ha abból indulunk ki, hogy októberben ellenforradalom zajlott le és azóta sem szűnt meg még teljesen az ellenforradalom veszélye, akkor másképpen fogjuk elbírálni azokat a bűncselekményeket, amelyeket egyesek elkövettek, mintha abból indulnánk ki, hogy hazánkban nemzeti szabadságharc folyt le. Ha felismerjük, hogy az ellenforradalom következtében hazánk békéje és szabadsága – sőt talán az egész világé – halálos veszedelembe került, akkor helyesen alkalmazzuk törvényeinket az ellenforradalmi bűncselekmények elbírálásánál. Csak így válhatnak bíróságaink a proletárdiktatúra támaszaivá, így tölthetik be az osztálybíróság szerepét, így lehetnek hű végrehajtói pártunk célkitűzéseinek, s érdemelhetik ki dolgozó népünk bizalmát és megbecsülését.” Vagyis Nezvál Ferenc megszabta az események helyesnek tartott bírói értelmezésének az útját, és megadta az ítékezés helyes irányát. Nezvál beszédét lásd például *Népszabadság*, 1957. február 16., szombat, 40. szám, 9. o.

⁴ Vö. *Népszabadság*, 1959. július 31., 178. szám, 1. o.

vel szemben elvárás volt, hogy a totalitárius rendszert és annak ideológiáját kiszolgálja.

b) Egyes államokban új polgári törvénykönyvet fogadtak el, másokban a régi törvénykönyvek maradtak formálisan hatályban, de azokat az új viszonyok által diktált módon alkalmazták. Minden esetben drasztikusan csökkent a klasszikus polgári jog szerepe: a magántulajdont elsősorban az állami és szövetkezeti tulajdon váltotta fel, a személyi tulajdon és a magántulajdon csak másodlagos, korlátozott szerepet játszhatott. Ezt az periódust a „magántulajdon nélküli magánjog” időszakának nevezték (Vékás Lajos).⁵ Az állami vállalatokra vonatkozó különleges szabályok alkottak központi jelentőségű gazdasági joganyagot. Külön jogszabályok foglalkoztak a vállalatoknak a tervgazdaságban betöltött szerepével, ellenőrzésükkel, az általuk kötött szerződésekkel, befektetéseikkel, a jogviták állami választottbíróság általi rendezésével, az állami mezőgazdasági vállalatokkal, illetve a szövetkezetekkel.

c) Ezért a polgári törvénykönyvek és a magánjogi jogszabályok jelentősége nagymértékben csökkent, de azok továbbra is léteztek. Egyébként a polgári törvénykönyveknek ez a korlátozott túlélése megkönnyítette a későbbi rendszerváltás lehetőségét is: a jogrendszerben a főkorpuszt (a *nómenklatúra* által ellenőrzött, szocialista tulajdonnak nevezett és álcázott állami tulajdonról) meg kellett szüntetni, és a meglévő mellékkorpuszt (a magántulajdonról szólót) kellett újra uralkodóvá tenni. A polgári jog Szabó Imre 1959-ben megfogalmazott véleménye szerint „azért is szűkebbé, kisebb terjedelművé vált, mert népi demokráciánkban már nem a termelési eszközök magántulajdonán alapuló vagyoni viszonyok az uralkodók; a polgárok és a szocialista szervezetek vagyoni viszonyai pedig a mi körülményeink között már nem igénylik a minden eshetőségre számító, a legapróbb részletekig hatoló aprólékos szabályozást, a tőkés magánjog *kifinomultságát*”.⁶ A változásokat jól szemléltetik Világhy Miklós 1959-ben megjelent, az öröklési jog átalakulását összegző

⁵ Vékás Lajos: Szladits Károly és magánjogi iskolája. *Jogtudományi Közlemény*, 2018/2, 77. o.

⁶ Szabó Imre: Új polgári törvénykönyvünkről. *Magyar Tudomány*, 1959/11. szám, 577. o.

szavai: az öröklési jog „legfontosabb elvi kérdése voltaképpen nem is ebben a részben, hanem a tulajdonjog szabályai között van, mert az öröklés első kérdése nem is annyira az, hogy ki örököl, hanem hogy mit örököl. Erre a kérdésre pedig nem elsősorban az öröklési jog, hanem a tulajdonjog szabályai felelnek. (...) A lényeg az, hogy kapitalista viszonyok között akármilyen jogcímen magántulajdont örökölnek. A magántulajdon pedig minden formájában legalábbis a kizsákmányolás lehetőségét hordja magában, hatalmat ad az egyik embernek a másik ember munkája, sőt esetleg személye fölött is. A burzsoá öröklés ilyen értelemben a magántulajdon meghoszszabbítása az egyes magántulajdonos élettartamán túl, annak a hatalomnak átörökítése, amellyel a korábbi magántulajdonos életében rendelkezett (...) Törvénykönyvünk öröklési rendjének jellegét az határozza meg, hogy nálunk a termelési eszközök zöme már társadalmi tulajdonban van, s ezért ezek kiestek az öröklés köréből. Gyárat, bankot, nagykereskedést, földesúri birtokot nálunk már nem lehet örökölni, mert nem lehet egyéni tulajdonban sem tartani.”⁷

d) A családjogot a szocialista erkölcs szellemében külön törvénykönyvben szabályozták, és a családjog külön jogággá vált. Szintén Szabó Imre 1959-es állásfoglalását idézve, „kivált továbbá a régi magánjogi szabályok nagy tömegéből a családjog is, amelyet a szocialista országokban mindenütt külön törvénykönyvek szabályoznak; különvált, mert a házasságra és a családra vonatkozó magatartási szabályok alapja is megváltozott. E családi viszonyokat nálunk nem lehet már a vagyoni viszonyokkal azonos elvek alapján megítélni; a házasság és a család védelme új erkölcsi alapon nyugszik és új törvényi szabályozási rendszert igényel. Szocialista társadalomban a családban, a házasságban egyébként is megszűnik a vagyoni elemnek az a jelentősége, amely a polgári társadalomban megvolt és mindmáig is megvan.”⁸ Eörsi Gyula pedig ugyanezt a következőképpen indokolta: „...a családjog azonban ma már az uralkodó osztály számára sem a vagyonszerzést, vagyönösszetartást, vagyönkombinációt szolgáló jogi terület, mint volt a kapitalizmusban,

⁷ Világhy Miklós: A polgári törvénykönyvről. *Valóság*, 1959/5. szám, 14. o.

⁸ Szabó Imre: i. m., 577. o.

hanem a család társadalmi viszonyai köré csoportosuló, alapjában személyi vonatkozásokat szabályozó külön jogágazat, amely ha szabályoz is vagyoni jogi kérdéseket, ezeket a személyi viszonyoknak alárendelten és nem az áruviszonyok ridegebb érték-ellenérték egyensúlyának szellemében szabályozza.”⁹ A családjognak külön törvénykönyvben történő szabályozása is, amint látszik, ideológiai alapon nyugodott.

e) Fontos leszögezni, hogy a totalitárius rendszer és a jogtudomány minősége nem feltétlenül zárták ki egymást. Érdekes párhuzamként jegyezte meg Földi András, hogy a klasszikus római jogtudósok és Justinianus kiváló jogtudósai is egy autokratikus birodalomban dolgoztak.¹⁰ Nem tudjuk magyar kontextusban például nem megemlíteni Eörsi Gyulát és Világhy Miklóst, akik kétségtelenül rendkívül, kiemelkedően tehetséges jogászok voltak.¹¹ Életükre viszont rányomta bélyegét a történelmi idő, a sötét kor („die finsternen Zeit”): egyszerre voltak a tudományos minőség és a diktatúra előtti jog „átmentői”, ugyanakkor a totális állam lelkes kiszolgálói.

f) A polgári jog alkalmazása során a bírakkal szemben elvárás volt a megfelelő ideológiai felkészültség, hogy a jogalkalmazás a politikai elvárásokkal teljes összhangban valósulhasson meg.

Amint látjuk, Kelet-Közép-Európában a szovjet típusú diktatúra alatt a polgári jog, amely a magántulajdonon alapuló világban a természetes és jogi személyek státusát és mellérendeltségen, egyenlőségen alapuló viszonyait rendező, központi jelentőségű jogág, és amelynek egyik meghatározó alapelve a lehető legnagyobb egyéni szabadság biztosítása, sokszorosan a háttérbe szorult.

⁹ Eörsi Gyula: A Polgári Törvénykönyv Tervezetének vitájához. *Jogtudományi Közöny*, 1958/1-2. szám, 3. o.

¹⁰ Földi András: The transformations of some classical principles in socialist Hungarian civil law. The metamorphosis of bona fides and boni mores in the Hungarian Civil Code of 1959, in Ville Erkkilä, Hans-Peter Haferkamp (eds.): *Socialism and Legal History. The Histories and Historians of Law in Socialist East Central Europe*. Routledge, London, 2020, 27. o.

¹¹ Vö. Vékás Lajos: Eörsi... i. m., 421-430. o.; illetve Vékás Lajos: Emlékezés Világhy Miklósról születésének századik évfordulóján. *Jogtudományi Közöny*, 2016/12. 585-594. o.

IV.

Ilyen körülmények között felmerült, hogy mi is történjen a polgári joggal, amely még elnevezésében is a gyűlölt elnyomó osztályra, a polgárságra, a burzsoáziára utal. Az új rendszer jogának megalkotása mellett elég, ha a régi polgári törvénykönyvek (vagy Magyarország esetében a szokásjog) a társadalmi viszonyok legszűkebb körét tovább szabályozzák, vagy szükséges a polgári jogi normákat lecserélni (Magyarország esetében polgári törvénykönyvet alkotni)?

Mindenesetre érvként az új polgári törvénykönyv megalkotása mellett hivatkozni lehetett arra, hogy maga az Oroszországi Szovjet Szocialista Köztársaság is 1922-ben polgári törvénykönyvet alkotott, és ebben követte a modellt a Szovjetunió többi tagállama is.

Az egyedi magyar helyzetre (nincs kódex) vonatkoztatva Kemenes Béla azt szögezte le, hogy „a szocializmust építő országokban az egységes, írott törvénykönyv hiánya legfeljebb átmeneti állapot lehet, de előbb vagy utóbb elkerülhetetlenül szükségessé válik a jogrendszer egészének szilárd törvényekkel való átfogó szabályozása. A mi viszonyaink között ez az átmeneti állapot mintegy 14 évig tartott.”¹² Eörsi szerint pedig „a polgári joganyag jelenlegi állapota közismert. Az anyag java része évszázados bírói gyakorlat kazuisztikáján alapul. Ez a bírói gyakorlat sok változáson ment keresztül, jogtételei sok vonatkozásban bizonytalanok, más vonatkozásokban ellentmondók vagy elavultak. (...) A bíró alkotta jog alapján feudális jellegű – nem szükségképpen az tartalmában, de abban mindenesetre feudális, hogy még a burzsoá áruviszonyok által megkívánt jogbiztonságot sem elégíti ki.”¹³ Eörsi viszont azt is elismerte, némileg ellentmondva önmagának és ideológiai álláspontjának, „hogy a tervezet előkészítése során a bíróságok jogfejlesztő tevékenységének eredményeiből sokat lehetett meríteni.”¹⁴

Magának a törvénykönyvnek az indokolása a következőképpen érvelt a jogszabály elfogadásának szükségessége mellett: „A polgári

¹² Kemenes Béla: A Polgári Törvénykönyvről. *Állam és Igazgatás*, 1959/9. szám, 673. o.

¹³ Eörsi Gyula: i. m., 2. o.

¹⁴ Eörsi Gyula: i. m., 6. o.

jog területén (...) nemcsak az indokolta a kodifikációt, hogy a fennálló jogot egy letűnt kor hozta létre, hogy e jog elavult és a népi demokrácia rendszerének fejlesztésére tartalmánál fogva általában alkalmatlanná vált, de az is, hogy e joganyag rendkívül áttekinthetetlen, bonyolult és bizonytalan volt. Mindez módfelett megnehezítette az egységes jogalkotást, a jogbiztonságot, a törvényesség érvényesülését, és a bíróságokat arra készítette, hogy voltaképpen feladatkörükön túllépve, a jogalkalmazás során valójában jogalkotó munkát végezzenek.”

Ezért merülhetett fel polgári törvénykönyv megalkotása e mostoha korban: Magyarországon nem csupán szocialista szellemiségű kódexet kívántak megalkotni, hanem a jóval kevésbé ideologizált, irányítható és politikailag kontrollálható szokásjogi alapú magánjog korát is le akarták zárni.

KELET-KÖZÉP-EURÓPAI KONTEXTUS

V.

Csehszlovákiában a magánjog radikális megváltoztatása a kommunista párt hatalomátvétele után került a középpontba. 1948-ban kétéves kodifikációs jogi tervet fogadtak el, és azonnal megkezdődtek az új polgári törvénykönyv előkészítési munkálatai. Úgy gondolták, hogy az új törvénykönyvnek a munkásosztály akaratát kell kifejeznie, és a társadalmi átalakulás egyik alapjaként kell állnia, különösen a polgári tulajdonviszonyok felszámolásával, a szocialista tulajdon megteremtésével és a szerződési jognak a tervgazdaság követelményeinek való alárendelésével. Amellett, hogy a törvénykönyv a szovjet típusú ideológia előmozdításának eszköze volt, a cseh és a szlovák jogrend egységesítését is célozta, azt az egységesítési projektet kívánta lezárni, amelyet a második világháború előtt nem sikerült megvalósítani. A kodifikációs bizottságot egy politikai bizottságnak és a Kommunista Párt Központi Bizottságának is alárendelték, amely biztosította, hogy a kódex összhangban legyen a párt elvárásaival. A teljes jogi szöveg értelmezésének elvéként szerepelt az a záradék, amely szerint a közös társadalmi érdekek elsőbbséget élveznek az egyéni érdekekkel szemben. A kódex 3. cikke kimondta, hogy „senki sem élhet vissza polgári jogaival az egész társadalom kárára”. Az 1950-ben elfogadott kódex (1950. évi 141. törvény) ideiglenes jellegű volt, mert olyan társadalmi viszonyokat foglalt magába, amelyeket a kommunista párt nem tudott azonnal megszüntetni, de viszonylag gyorsan elavulttá vált, mert a körülmények megváltoztak, ahogy a csehszlovák társadalom átalakulása tovább haladt a szovjet modell útján. Ezért Csehszlovákiában 1964-ben új polgári törvénykönyvet fogadtak el (1964. évi 40. törvény). Ez a polgári törvénykönyv is kimondta, hogy a polgári jogot a szocialista társadalmi rend keretében lehet alkalmazni. A szocialista tulajdon fejlesztése és védelme mindenki kötelessége volt. A polgári jogi viszonyokban – jelentette ki a kódex – nemcsak

a résztvevők (pl. szerződő felek) között vannak kötelezettségek, hanem ugyanez a viszony a társadalom felé is kötelezettségeket szül. Ez az 510 cikkelyből álló törvénykönyv viszonylag rövid volt. A 130. cikkely kimondta: „A társadalmi érdekekkel ellentétesen, a tulajdonos, családja és háztartása személyes szükségleteit meghaladóan felhalmozott dolgok nem élvezik a személyes tulajdon védelmét.” A szocialista szervezetek és az egyének közötti kapcsolatokat nem a szerződési szabadság határozta meg, és e viszonyokat nem is szerződésként, hanem állami szolgáltatás nyújtásaként fogták fel. A 224. cikk úgy rendelkezett, hogy „Ha egy szervezet feladatai közé tartozik valamely szolgáltatás nyújtása, a szervezet köteles azt egy magánszemély kérésére nyújtani, kivéve, ha ezt működési lehetőségeinek köre kizárja”. A törvénykönyvet 1989 előtt csak négyszer módosították.

Az 1950-es csehszlovák polgári törvénykönyvek fontos változásokat hajtottak végre. Az 1950-es cseh jogszabály volt Kelet-Közép-Európában az első szocialista polgári törvénykönyv.

A csehszlovák kódexekhez képest a lengyel, és amint látni fogjuk, a magyar törvénykönyvek mérsékeltebb szellemiségűek voltak a szocialista átalakítás útján, mintha a kódexek készítői helyenként megpróbálták volna legalább részben átmenteni a polgári múltat.

VI.

Lengyelországban a szovjet típusú diktatúra gyakorlatilag megörökölte a két világháború közötti kodifikációs bizottság által előkészített különböző polgári jogi jogszabályokat, amelyeket a második világháború előtt (például az 1933-as kötelmi törvényt) vagy a háború után fogadtak el, de amelyek mind a polgári szabadság és a magántulajdon letűnt eszméjét tükrözték.

Először külön fogadták el a polgári jog általános rendelkezéseit, egy marxista nézeteket tükröző jogszabályt, amely a többi polgári jogi jogszabály értelmezésének ideológiai alapját képezte. De ez nem volt elég, a párt egy új polgári törvénykönyvet akart. Sietve

egy ideológiailag túlzottan terhelte tervezetet készítették el, de ezt végül soha nem fogadták el. Gyakorlatilag csak Sztálin halála (1953) után enyhült az az elvárás, amely a kodifikáció korábbi eredményeit eltörölő, ideológia által teljesen áthatott kódexet kívánt.

Ekkor hoztak létre új kodifikációs bizottságot, amelynek tagjai személyes kapcsolatban álltak a korábbi, háború előtti bizottsággal vagy olyan tagokkal, akiknek tudományos mesterei a korábbi bizottságban is részt vettek. A rendszerhez hű vagy azzal együttműködő, viszont szakmailag felkészült jogászok dolgoztak a kodifikáción. A bizottság egyrészt meg akarta őrizni a második világháború előtt már elért eredményeket (amit még ma is fontos jogalkotási és kulturális vívmánynak tekintenek), másrészt elfogadta azt az árat is, hogy a rendszerrel kompromisszumot kell létrehozni, ugyanis politikai szempontból ez az időszak szigorú korszak volt: az 1956 utáni korlátozott lazítás után a rendszer visszatért egy szigorúbb változathoz.

Módszerként a bizottság a polgári jogi jogszabályok és tervezetek különböző darabjait egyesítette, hogy egységes törvénykönyvet alkosson. Megpróbálták még a családjogot is könyvként beilleszteni a kódexbe, de ez ellentmondott a már vázolt szovjet modellnek (végül 1952-ben egy lengyel és egy csehszlovák bizottság közös munkájának eredményeként külön családjogi kódexet fogadtak el).

A polgári törvénykönyvet 1964-ben fogadták el, és 1088 cikket tartalmazott. Ez a kódex jelentősen épített a két világháború közötti kodifikációs részeredményekre, különösen az 1933. évi kötelmi törvényre. De ez a törvényszöveg sokkal absztraktabb volt, mivel a politikai rendszer ideológiai alapon értelmezhető jogi fogalmakat is igényelt.

VII.

Jugoszláviában a szocialista diktatúra első szakaszában, 1946-ban megszületett az 1941. április 6. előtt és a megszállás alatt elfogadott rendeletek érvénytelenségéről szóló törvény. Ez a törvény

gyakorlatilag a jogi nihilizmus megnyilvánulásaként hatályon kívül helyezett minden korábbi jogszabályt, például az 1844-es szerb polgári törvénykönyvet és a Horvátországban 1812 óta hatályos osztrák polgári törvénykönyvet. Egy új jogrendszert kívántak bevezetni. A régi jogszabályok (*stara pravna pravila*) azonban gyakorlatilag továbbra is érvényben maradtak minden olyan területen, ahol (még) nem vezették be a tervezett új szabályrendszert, és a régi normák összhangban voltak az új társadalmi realitásokkal.

A polgári jog volt az egyik kiemelkedő terület, ahol a korábbi jogszabályok – muszájból – gyakorlatilag, hézagpótló jogszabályként, túlélték az érvénytelenségi törvényt. A régi jognak ezt a folytatását átmeneti megoldásnak tekintették, és az új jog megalkotásáig kívánták fenntartani. Ezért a magánjog különböző részeit fokozatosan új jogszabályokkal szabályozták. A régi jog eltörlésének szükségessége az egyes társadalmi viszonyok új, részleges szabályozását eredményezte. A különböző törvényekbe foglalt, a polgári jog egyes részterületeit lefedő normák létrehozása lényegesen gyorsabb volt, mint az egységes polgári törvénykönyv megalkotásának időigényes folyamata. Ezért Jugoszláviában új és egységes kódex helyett a polgári jog egyes területeit különböző törvényekben szabályozták: házassági törvény (1946), örökösödési törvény (1955), kötelmi jogi törvény (1978) és az alapvető tulajdonviszonyokról szóló törvény (1980). E jogalkotás eredményei minőségükben kiemelkedőek voltak, például a főként svájci mintára készült kötelmi törvényt a kor liberális szocialista jogalkotása egyik legkiemelkedőbb eredményének minősítették.

Ezek az új szabályok azonban nem fedték le egy teljes polgári törvénykönyv minden szabályozási területét (például Horvátország esetében az osztrák polgári törvénykönyv rendelkezéseit továbbra is alkalmazni kell az ajándékozási szerződésekre stb.). Megfigyelhetjük, hogy annak ellenére, hogy Szerbiában és Horvátországban mint jugoszláv elődállamokban az egységes kódexnek volt hagyománya, Jugoszlávia mégis a külön rész-jogszabályokban történő szabályozás útját választotta. A végső cél azonban az volt, hogy az évtizedes átmeneti időszak végére a részelemekből egységes kódex jöjjön létre, de ez (mindmáig) nem valósult meg.

VIII.

Romániában ebben az időszakban végig a francia mintájú 1864. évi Polgári törvénykönyv volt hatályos, viszont e kódex korábbi jelentőségéhez képest csak másodlagos szerepet játszott a magántulajdon komoly korlátozásával összefüggésben. Történtek ugyan erőfeszítések szocialista polgári törvénykönyv megalkotására, de ezek a folyamatok nem jártak sikerrel.

A MAGYAR KODIFIKÁCIÓ

IX.

Magyarországon a kodifikációs munkálatok 1953-ban kezdődtek (514/15/1953. MT határozat), a diktatúra bizonyos lazulásával összefüggésben, Nagy Imre miniszterelnöksége alatt.¹⁵ Az első tervezet tulajdonképpen 1956 szeptemberében elkészült. Ezt megelőzően, már júniusban Moszkva félreállította Rákosi Mátyást, így próbálták enyhíteni az egyre fokozódó feszültséget (Rákosi 1971-es haláláig a Szovjetunióban, kényszerlakhelyen élt). Október 6-án újratemették Rajk Lászlót, pár napra rá rehabilitálták az 1955-ben a pártból kizárt Nagy Imrét, és október 23-án kitört a forradalom. A kodifikációs munkálatok így a forradalom, illetve annak leverése miatt megszakadtak.

A forradalom bukása után, 1957-től folytatták a törvénykönyv előkészítését. Nagy Imre perével¹⁶ és kivégzésével,¹⁷ illetve a forradalom utáni megtorlással (körülbelül 400 kivégzéssel, körülbelül 22 000 kiszabott börtönbüntetéssel, körülbelül 16 000 személy bírósági ítélet nélküli internálásával)¹⁸ párhuzamosan zajlott a polgári törvénykönyv második szövegváltozatának előkészítése és ennek a viszonylag széles társadalmi (de jelentős részben látszat-) egyeztetése.

A konzultációt követően alakult ki a harmadik szövegváltozat, amelyet a kormány 1959 júniusában hagyott jóvá és terjesztett az országgyűlés elé. A törvénykönyvet egynapos (egybevolt általános és részletes) parlamenti vita nyomán fogadta el az országgyűlés (1959. július 30., csütörtök). Az országgyűlés amúgy is pár napot ülésezett évente, a „legfőbb államhatalmi szerv” szerepe valójában formális

¹⁵ A kodifikáció fennmaradt dokumentumait igen értékes kötetben nemrég tették közzé. Lásd Az Igazságügyi Minisztérium iratanyaga az 1959-es Polgári Törvénykönyv előkészítésével és hatályba léptetésével kapcsolatban. *Magyar Közlöny*, Budapest, 2017.

¹⁶ 1957 áprilisában tartóztatták le Nagy Imrét, aki addig romániai házi őrizetben volt. Pere az 1958. január-június időszakban zajlott.

¹⁷ 1958. június 16.

¹⁸ Mindez olyan körülmények között, hogy a körülbelül 200 000 ember, sokan a forradalom résztvevői, elmenekültek az országból.

volt. Viszont a polgári törvénykönyvet mégis a napirendjére tűzték, e jogszabálynak még a szovjet típusú diktatúra körülményei között is túl nagy volt a legitimitási igénye ahhoz, hogy az Elnöki Tanács törvényerejű rendelet formájában fogadja el.

Nyilván a törvénykönyvet fel lehetett mutatni mint az új politikai berendezkedés megvalósítását és sikerét, hiszen pár év alatt elkészült, és erre a burzsoá rendszer száz év alatt sem volt képes. Ezért írhatta Szabó Imre 1959-ben, hogy „az a törekvés, amely még annak idején a polgári kibontakozásért folytatott küzdelemben alakult ki, akkor hozta meg gyümölcsét, amikor a törvénykönyv már nem a burzsoá társadalom viszonyainak kifejezője és erősítője, hanem a szocialista építésé”.¹⁹ Szintén az ő álláspontja szerint „kialakult, fejlődött és megbukott a következtelenségekkel jellemezhető és ellentmondásokkal telített tőkés társadalmi rendszer országunkban anélkül, hogy létrehozta volna, mint általában minden tőkés rendszer, a kapitalizmus Magna Chartáját, a polgári törvénykönyvet. Amikor most a szocializmust építő népi demokráciánk beteljesíti a törvényi ígéretet, a polgári törvénykönyv már nem a tőkés magántulajdon alapokmánya, de nem is új társadalmunk Magna Chartája. Ezt a szerepet most már új, írott Alkotmányunk tölti be, amely minden törvényünk és törvénykönyvünk, így a polgári törvénykönyv alapjait is meghatározza.”²⁰ Igen, a szocialista polgári törvénykönyvek már nem a társadalmi rend tartóoszlopai, nem Magna Charták, hiszen azokat a viszonyokat, amelyeket természetes módon szabályoztak, a szovjet típusú totális állam fontosságukban és arányukban is visszaszorította. Világhy Miklós szintén 1959-ben úgy foglalt állást, hogy „olyan feladatot hajtottunk végre, amelyet eredetileg még a polgári forradalom tűzött ki, s amelynek megoldását csak a polgári forradalom félbemaradása akadályozta meg. Ezt a feladatot azonban ma már nem polgári talajon, nem a burzsoá tulajdoni viszonyok szentesítésének és védelmének céljával, hanem szocialista viszonyok között, az alapvető termelési eszközök zömének társadalmi tulajdona alapján hajtottuk végre.”²¹ A kódextervezet országgyűlési vitáján Nezvál Ferenc igazságügy-miniszter pedig

¹⁹ Szabó Imre: i. m., 575. o.

²⁰ Szabó Imre: i. m., 575. o.

²¹ Világhy Miklós: i. m., 10. o.

azt mondhatta, hogy „népi demokráciánknak dicséretes szokása, hogy sorra teljesíti mindazokat az évszázados tartozásokat, amelyekkel a letűnt uralkodó osztályok népünknek adóssai maradtak”.

Az ideológia által leginkább befolyásolt álláspont Eörsi Gyuláé, aki az 1956-os forradalom és szabadságharc (szerinte és a kor terminológiájában: ellenforradalom) leverésével kapcsolja össze a kodifikációt. Eörsi azt szögezte le, hogy „a társadalom szétágazó gazdasági viszonyainak átfogó kodifikációja (...) annak a jele, hogy a hatalom kiépült, megszilárdult, hogy kialakultak legfontosabb jogelvei, és ezek a gyakorlatban érvényesülnek, hogy továbbá megvan a bizalom a kialakult berendezés jövőjét illetően. (...) A Kormány az 1956 októberét követően kialakult rendkívüli súlyos politikai és gazdasági helyzetben is fontosnak és időszerűnek tartotta a polgári törvénykönyv elkészítését. Az ellenforradalom teljes leverését, majd felszámolását szolgáló rendkívüli átmeneti jogszabályok előkészítése, meghozatala mellett nem szorultak háttérbe a békés jövőnk életét szabályozó törvényalkotások sem. (...) Ez pedig először azt jelenti, hogy a félrevezetettek és megbolydultak kijózanodása, társadalmunk népi demokratikus alapokon való konszolidálódása olyan mérvű volt, hogy lehetővé tette ilyen hosszú időre szóló, konszolidált viszonyokat feltételező törvényalkotások elkészítését, illetőleg törvényerőre emelését.”²²

Egyáltalán, hogy a törvénykönyv adott formájában megszületett, a forradalom utáni konszolidáció által tett engedménynek értékelhetjük, ugyanis kiemelkedő szakmai színvonalú, a polgári jog klasszikus értékeiből számosat átmentő, megőrző jogszabály született. Erre Eörsi finoman úgy utalt, hogy „a Tervezet olyan szocialista alkotás, amely rendszerében és megoldásaiban hasznosítani törekszik a szovjet és népi demokratikus tapasztalatokat, és ugyanakkor megfelelően értékelve és átalakítva népi demokratikus viszonyaink szolgálatába állítja a régi magyar jog bizonyos intézményeit, megoldásait, a régi magyar bírói gyakorlat és jogtudomány egyes eredményeit”.²³

²² Eörsi Gyula: i. m., 1. o. Muszáj megemlíteni, hogy Eörsi Gyula testvérét, Eörsi István író (1931–2005) az 1956-os forradalmi tevékenységéért 8 év börtönre ítélték 1956 decemberében, és 1960-ban a kádári konszolidáció jegyében elrendelt amnesztiával szabadult.

²³ Eörsi Gyula: i. m., 2. o.

Ez nem jelenti azt, hogy a korszakot átható mérgező ideológia ne itatta volna át a törvénykönyv szövegét is. Csak néhány példa: ez a törvény az állampolgárok, valamint az állami, gazdasági és társadalmi szervezetek vagyoni és egyes személyi viszonyait szabályozza a társadalom anyagi és kulturális szükségleteinek tervszerű, egyre növekvő mértékű kielégítése, a szocializmus építése érdekében (1. §); a társadalmi tulajdon a törvény fokozott oltalma alatt áll (3. §);²⁴ a polgári jogok gyakorlása és a kötelezettségek teljesítése során a feleknek olyan magatartást kell tanúsítaniuk, hogy érdekeik érvényesítése a társadalom érdekével összhangban álljon; a polgári jogi viszonyokban kölcsönösen együttműködve és a szocialista együttélés követelményei szerint kell eljárni (mindkettő a 4. §-ban); az állami vállalat az állam által az erre vonatkozó szabályok szerint rábízott vagyonnal a népgazdasági terv teljesítése érdekében önállóan gazdálkodik (31. §); a szövetkezetnek – gazdasági célján felül – az is a feladata, hogy hozzájáruljon tagjai szociális és kulturális felemelkedéséhez és szocialista neveléséhez (44. §); az állami szocialista tulajdon a munkásosztály vezette dolgozó nép államának tulajdona (89. §); semmis a szerződés akkor is, ha nyilvánvalóan a dolgozó nép érdekeibe vagy a szocialista együttélés követelményeibe ütközik (200. §); társaság kereskedelmi célokra nem alakulhat, és kizsákmányoló tevékenységet nem folytathat (571. §)²⁵ stb.

²⁴ A kódex parlamenti vitájában hangzott el az egyik képviselő részéről: „Ha a kapitalisták szentnek és sérthetetlennek tartják a tőkés magántulajdont, úgy vélem, annál inkább szentnek és sérthetetlennek kell nekünk tartanunk a társadalmi tulajdont, a dolgozó nép vagyont. Helyes, ha jogszabályaink ezt olyan világosan fejezik ki, mint a Polgári Törvénykönyv.”

²⁵ Viszont önmagában a polgári jogi társaság szabályozása a bizonyítéka annak, hogy „a magyar kódex – és ez kétségkívül alkotóinak személyes érdeme – olyan messze ment el a klasszikus magánjog szabályainak megtartásában, ameddig az adott politikai viszonyok között egyáltalán lehetséges volt. (...) Társaságra az adott gazdasági berendezkedésben magánszemélyeknek nem volt szükségük, állami vállalatoknak pedig – a tervlembontásos rendszerben – még közel egy évtizedig jogi lehetőségük sem volt. Először 1967-ben tették lehetővé a külkereskedelmi vállalatok számára bizonyos társasági szerződések megkötését, és ugyanebben az évben született jogszabály közös vállalat alapításának lehetőségéről és egyesülés létrehozásáról. Mezőgazdasági termelőszövetkezetek már korábban is társulhattak. A polgári jogi társasági szabályai évekig keresték funkciójukat, mígnem a Legfelsőbb Bíróság 1962-ben egy PK állásfoglalásban szerepet talált nekik: az élettársak vagyoni viszonyainak rendezésére írta elő a pjt. szabályait.” Vö. Vékás Lajos: Az új Polgári Törvénykönyvről. *Jogtudományi Közlöny*, 2013/5, 227. o.

Világhy Miklós szerint „a szocialista állam a munkásosztály állama. A szocialista jognak, mint a szocialista állami vezetés egyik módszerének, tartalmában és formájában egyaránt alkalmasnak kell lennie arra, hogy eszköz legyen a társadalmi fejlődés törvényeinek tudatos felhasználására.”²⁶ A (téves) determinista történetfelfogásban a Polgári törvénykönyv fenti szabályai semmi mást nem jelentettek, mint a történelmi szükségszerűség csavarjainak a megolajozását.

X.

A tervezet fő szerzői Világhy Miklós,²⁷ Eörsi Gyula, Nizsalovszky Endre, Csanádi György, Réczei László, Pólay Elemér és Kemenes Béla voltak. Vékás Lajos összegzése szerint „az 1959-es Ptk. alkotóinak egyik legfőbb feladata éppen az volt, hogy hogyan igazítsák a magántulajdoni viszonyokra készített, valódi magánjogra koncipiált törvénytervezeteket az alapvetően állami tulajdonra épülő vagyoni forgalom, egy magántulajdon nélküli magánjog követelményeihez. Szinte zsugorítaniuk kellett a tervezetek (alapvetően: az Mtj.)²⁸ szabályrendszerét a meglehetősen leegyszerűsített korabeli viszonyokhoz. (...) A szabályozandó életviszonyok alapvető egyszerűsödése és a kazuisztikus kodifikálási módszer szándékos elvetése eredményezte

²⁶ Világhy Miklós: i. m., 8. o.

²⁷ Egyébként az 1956 utáni szankcionáló lendület Világhyt sem kerülte el: „1957-ben fegyelmi eljárás indult ellene, július 31-ével felmentették rektori tisztségéből, amelyet 1956. július 1-jétől töltött be, és írásbeli megrovásban is részesítették, de professzori állását megtarthatta. A fegyelmi büntetés legfőbb indoka egyébként az volt, hogy helytelen intézkedéseket javasolt az egyetemi autonómia-törvény tervezetében, *amely egybevágott a felsőoktatásra vonatkozó ellenforradalmi irányzattal*, és elfogadása esetén gátolta volna az egyetemek állami ellenőrzését. Felrótták neki azt is, hogy rektorként az egyetemi tanáccsal együtt lemondott, és átengedte az egyetem vezetését a forradalmi bizottságnak. A forradalom bukása után – amíg módja volt rá – mentette a letartóztatott hallgatókat, igaz: egyidejűleg a fegyelmi eljárásokhoz is kénytelen volt asszisztálni.” Lásd Vékás Lajos: Emlékezés... i. m., 587. o.

²⁸ Az 1928. évi Magánjogi törvényjavaslat.

azt, hogy az 1928-as Mtj. 2171. §-ával szemben a Ptk. – igaz: családjogi szabályok nélkül – mindössze 685 §-t tartalmazott.”²⁹

Nemcsak a szovjet ideológia, hanem a háború előtti Szladits-iskola (Szladits Károly egyetemi tanár köre) is hatást gyakorolt a törvénykönyvre, például Világhy és Eörsi is Szladits-tanítványok voltak. Ezért ez a kódex, például az 1950. évi cseh kódexszel ellentétben, nem szakított olyan radikálisan a múlttal, és ha közvetett módon is, de a polgári jog hagyományos értékeinek megőrzését is szolgálta. A kódexet ezért kritizálták is, mert olyan fogalmakat és megoldásokat használt, amelyek a jogfejlődés egy letűnt szakaszához kötődtek: a törvénykönyvet a polgári jog késői felvirágzásának minősítették, amely a liberális-kapitalista kisgazdasági modellt követi. A korszak kívánalmainak egyébként eleget tevő Eörsi és Világhy mint kivételesen tehetséges és magasan képzett, erős politikai befolyással is rendelkező jogászok viszont sikeresen védték meg a jogszabály szövegét. Azonban a korszak egyik fő jogi ideológusa, Szabó Imre már a kódex megszületésének pillanatában figyelmeztetett, hogy ezek a koncessziók ideiglenes jellegűek: a Ptk., „mint szocialista jellegű törvény, olyan viszonyok kialakulását mozdítja elő, amelyek megfelelnek fejlődésünknek, amelyek a maguk összességében a szocialista építést segítik; ha bizonyos keretekben megtűr még magánkapitalista viszonyokat, egyben korlátozza is azokat, bizonyos viszonyok keletkezésének pedig szabályozásával egyenesen elejét veszi. Ilyen módon a törvénykönyv meghatározott irányban, előrevívően hat a társadalmi fejlődésre, a szocializmus építésére, mert olyan magatartási szabályokat tesz kötelezővé, amelyek általánosságukban a szocialista viszonyok erősödését és fejlődését szolgálják. Minden biztonnal számos olyan intézmény, sok olyan magatartási szabály marad meg a törvénykönyvből még a szocializmus teljes felépítése idején is, amely ma benne van; maga a törvénykönyv azonban jellegénél fogva mégis egy meghatározott időszak kódexe, a szocializmus építésének törvénykönyve.”³⁰

²⁹ Vékás Lajos: Az új..., i. m., 226. o.

³⁰ Szabó Imre: i. m., 581. o. Szabó állásfoglalását Mádl Ferenc a tanulmánya záróakkordjaként idézi.

Valójában az 1959. évi Ptk. minimális beavatkozásokkal túlélte a rendszerváltást és a magántulajdonon alapuló társadalmi rend feltámadását, és a háttérből előtérbe lépve újra elfoglalta az őt megillető méltó helyet a magyar jogrendszerben.

XI.

Az új kódex a jogászok számára radikális változást jelentett a korábbiakhoz képest: a dominánsan szokásjogon alapuló magyar magánjogot sokkal szűkebb körű írott jog váltotta fel. A bírácoknak, ahogy Eörsi Gyula kiemelte, az induktív értelmezési módszerről a deduktívra kellett áttérniük. Eörsi szerint „a törvénykönyvvel a *kalandozások kora* lezárul. A törvénykönyv alapján való jogalkalmazás kevesebb teret enged a spekulatív módszereknek, a bíró kevésbé lehet az igazság *létrehozója*, és sokkal kizárólagosabban lesz az igazság *kímérője*; a jogalkalmazás talán veszít intellektuális romantikájából. A bírósági gyakorlat eddigi legfőbb módszere az egyes esetekből leszűrt tételek általánosítása volt; a jövőben a törvény tipikus tényállásaira szabott tételeit kell majd az egyes esetekre alkalmaznia.”³¹

A törvénykönyv 1960. május 1-jén lépett hatályba, majd 1977-ben jelentősen reformálták a rendelkezéseit. Gyakorlatilag az „új népi demokráciák” sorában a második kódexalkotás volt, az 1950. évi csehszlovák kódexet követően. Kemenes Béla szerint bizonyos, „hogy a kódex jelentősen hozzájárulhat ahhoz, hogy a Magyar Népköztársaság bíróságai védjék és biztosítsák a népi demokrácia állami, gazdasági és társadalmi rendjét, intézményeit, a dolgozók jogait, és neveljék a dolgozókat a szocialista társadalmi együttélés szabályainak megtartására”.³² A gazdaságban pedig ezt várták el a Ptk.-tól: „A Polgári Törvénykönyv rendelkezéseinek maradéktalan érvényesítése újabb biztosíték a szocialista tervgazdálkodás továbbfejlesztésére és a tervfegyelem megszilárdítására.”

³¹ Eörsi Gyula: i. m., 2. o.

³² Kemenes Béla: i. m., 677. o.

Valójában a Ptk. forradalmi jelentősége a szokásjogi központú magánjognak a kodifikált joggal való cseréjében áll.

A szöveg ideológiai terheit már a rendszerváltás előtt elkezdődött folyamatban fokozatosan levetette (például a tervszerződésekre vonatkozó rendelkezéseket már 1977-ben hatályon kívül helyezték), és a 2013. évi V. törvény, a jelenleg hatályos Polgári törvénykönyv hatályba lépéséig (2014. március 15.) a magánjog központi jelentőségű jogszabálya volt.

Azt, hogy hogyan lehetett a Ptk.-t a szovjet típusú rendszer után átformálni, és mivel is tudjuk igazolni, hogy a Ptk. átmentette a diktatúrát megelőző korszak jogi értékeit, arra Vékás Lajos ad egy érdekes példát. „Ami a tulajdoni viszonyok szabályozását illeti, az 1959-es Ptk. – teljes mértékben a hagyományos megoldásoknak megfelelően – az árutulajdonra modellezve adta meg a tulajdonjog részletszabályait. Meghatározta a törvény a tulajdonjog tárgyait, rendelkezett a birtoklás, a használat és a hasznok szedésének jogáról, a rendelkezési jogról, a tulajdonjog megszerzésének módjairól, a közös tulajdonról, a személyes és telki szolgalmakról, s végül a birtokról és a birtokvédelemről. A felsoroltak mind olyan kérdések, amelyekre egy kapitalista viszonyok között fogant törvénykönyvnek is választ kell adnia. Ezeket a minden polgári törvénykönyvben megtalálható szabályokat egészítette ki azután a Ptk. – egy külön Címben – *a társadalmi tulajdonra vonatkozó szabályokkal*. Míg a klasszikus tulajdonjogi szabályok 85 §-ban kaptak helyet, addig az *állami szocialista tulajdonjogra* és a *szövetkezeti szocialista tulajdonjogra* vonatkozó külön rendelkezések mindössze 19 §-t tettek ki. Ez az *előrelátó szerkezeti megoldás*: a klasszikus és a *szocialista* szabályok szinte teljesen elkülönített elhelyezése adott arra lehetőséget, hogy a rendszerváltozás után a társadalmi tulajdonra vonatkozó szabályokat – a hagyományos tulajdonjogi rendelkezések sérelme nélkül – egy tollvonással hatályon kívül lehetett helyezni.”³³ Nyilván kérdéses, hogy tudatos tervezés eredménye-e a Ptk. átalakítást lehetővé tevő belső struktúrája. Valószínűleg inkább a

³³ Vékás Lajos: Az új... i. m., 226. o.

klasszikus jogon pallérozódott jogászi gondolkodásmód sugallta ezt a szerkezetet, mint bármiféle tervezés.³⁴

XII.

A kodifikációs munkálatokhoz a fiatal Mádl Ferenc is hozzászólt, *A méltányosság két oldala és a Polgári törvénykönyv tervezete* címmel írt komoly tanulmányát a *Jogtudományi Közlöny* közölte (1958/5. szám).³⁵ *Az objektív felelősségi rendszer történelmi kialakulása. Kísérlet e jogintézmény gazdasági, társadalmi eredőinek kimutatására* című, 1955-ben, még joghallgatóként írott dolgozatát a kodifikációt előkészítő dokumentumok között tartották számon.

A jelent kötetben közzétett, a kodifikációt történelmi folyamatban ábrázoló és értékelő tanulmánya 1963-ban német nyelven is megjelent, Mádl Ferenc nemzetközi elismertségének kezdetét is kijelölve.³⁶

Az első magyar Ptk., fogantatásának mostoha pillanata ellenére is, tulajdonképpen sikertörténetté vált, több mint öt évtizedig volt

³⁴ Vékás Lajos is ugyanezen az állásponton van: „Botor dolog volna, ha feltételeznénk: a Ptk. alkotói 1959-ben arra számítottak, hogy harminc év múlva a jórészt működésképtelenné vált állami tulajdont privatizálni szabad, sőt kell. De még azt sem gondolhatjuk, hogy a professorok a szigorú tervutasításos rendszer közeli megszüntetésével számoltak. A Ptk. *szocialista polgári jogi szabályainak* elkülönített rendszertani elhelyezése objektíve mégis rendkívül egyszerűvé tette az 1990 körül végbement gazdasági-társadalmi változások által megkívánt módosításokat: csak ki kellett emelni a még hatályos a rendelkezéseket a kódexből, és a megmaradt klasszikus magánjogi szabályok a megváltozott körülmények kiszolgálására – legalább is átmenetileg – jórészt alkalmasak maradtak.” Vékás Lajos: *Az új... i. m.*, 227. o.

³⁵ Furcsa, hogy Mádl Ferenc MTMT – Magyar Tudományos Művek Tára – publikációs jegyzéke (legalábbis a kézirat lezárásának pillanatában) ezt a tanulmányát nem tartalmazza, különösen, mert érdekes, fontos, magas tudományos színvonalú szövegről van szó.

³⁶ Vö. Das erste ungarische Zivilgesetzbuch – das Gesetz IV vom Jahre 1959 – im Spiegel der Geschichte der zivilrechtlichen Kodifikation, in: Mádl Ferenc (szerk.): *Das Ungarische Zivilgesetzbuch in fünf Studien*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1963, 9–111. o.

hatályos, és hatályának utolsó, több mint két évtizedében a polgári kódexet megillető központi szerepét visszanyerő, alapvető jelentőségű jogszabályként alkalmazták.

Veress Emőd
főosztályvezető, Mádl Ferenc
Összehasonlító Jogi Intézet;
egyetemi tanár, Miskolci Egyetem /
Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem

I.

—

BEVEZETÉS

1.

AZ ÚJ POLGÁRI TÖRVÉNYKÖNYV JELENTŐSÉGE

Bonaparte Napóleon nevével kezdeni egy tanulmányt, amely céljául egy szocialista törvényalkotásnak a szélesebb társadalomtudományi nyilvánosság számára való bemutatását tűzi ki, talán nem egészen természetes dolog. Valamely – szükségszerűen kevésbé ismert – nagy jogtudós helyett viszont nem jogász számára hitelesebbnek tűnhetnek szavai, amelyekkel egy polgári törvénykönyv, nevezetesen a francia Code civil jelentőségét a világtörténelem lapjaira feljegyezte: „Az én dicsőségem nem az – mondotta Szent Ilona szigetén –, hogy negyven csatát nyertem. Az, amit semmi sem fog eltörölni, ami örökké élni fog, az én *polgári törvénykönyvem*...”¹ Valóban, az azóta Code Napóleonnak is nevezett törvénymű ma is él, egy kontinensnyi országban vettek mintát róla, sok államban teljes egészében hatályban van, irodalom-, ill. nyelvtörténeti jelentősége bármely francia irodalomtörténeti kézikönyvben olvasható. Történelmi jelentősége Napóleon szavain és becsvágyán túl elsősorban a polgári társadalom struktúrájában betöltött rendkívül fontos szerepe miatt van. Továbbmenve: a klasszika-filológia művelői tudják, hogy egy egységes törvénykönyv jelentőségét az árutermelő római rabszolgatársadalom vonatkozásában már Tacitus és Cicero is felismerte.² Jó és kevésbé jó csengésű, társadalmi haladást és társadalmi reakciót kifejező nevek hosszú sorát lehetne még tanúként idézni annak bizonyosságául, hogy egyes

¹ „Ma gloire n'est pas d'avoir gagné quarante batailles..., ce que rien n'effacera, ce que vivra éternellement, c'est mon Code civil” – így hangzik Napóleon híres mondása a Code-ra vonatkozóan, amelynek előkészületeiben valóban érdemi módon vett részt. A tervezet 102 államtanácsi vitája közül 52-t személyesen vezetett. Az idézetet és az államtanácsi vitákra vonatkozóan megadott két adatot Sorel (Livre du Centenaire) nyomán P. Koschaker közli *Europa und das römische Recht* c. munkájában (Dritte Auflage. München und Berlin 1958, 378 o.), 136. o., 7. sz. jegyzet.

² Tacitus: *Annales* III. 27.; *Cicero*. *Ad legibus* T. 5, § 17., In *Verrem* II. 1. § 42.

törvénykönyvek alkotása mindenkor az adott társadalmi struktúra mozgását kísérő politikai harc egy fontos küzdőtereként jelentkezett, és – épp emiatt – sohasem volt csak a jogászok belügye.

Ami a kapitalista államok polgári törvénykönyveit illeti, találóan állapítja meg Szabó Imre a *Magyar Tudomány*ban nemrég megjelent tanulmányában, hogy a polgári törvénykönyv a kapitalizmus Magna Chartája.³ A burzsoá államok polgári törvénykönyvei mindenekelőtt a magántulajdon, az áruforgalom kódexei, a tőkés termelés funkcionálásának, ill. funkcionálása biztosításának törvénykönyvei. A „minden áru” szemlélet tükrözői. Szocialista viszonyok között a helyzet megfordul. Az alap a társadalmi tulajdon. Az árunak egyrészt csak a formája marad meg, másrészt a szocialista körülmények között is meglevő valódi, teljes értelemben vett áruviszonyok is sajátosak. Mindez alapvetően módosítja a szocialista polgári törvénykönyv jellegét és rendeltetését. De más, szűkebb a törvénykönyv terjedelme is. Határait visszavonja olyan területekről, mint a család, a házasság és a munka életviszonyai. Nem a törvénykönyvek elsője többé. Ezt a megtisztelő szerepet az alkotmány veszi át. Mindez viszont nem jelenti azt, hogy a polgári törvénykönyvnek nem lenne kiemelkedő jelentősége. És ennek oka a szocialista gazdasági-társadalmi rendben betöltött fontos szolgálati szerepében van. Erre a fontos szerepére utal az a figyelem is, amelyet – mint ismeretes – Lenin tulajdonított a világ első szocialista polgári törvénykönyvének, az OSZFSZK 1922. évi polgári törvénykönyvének.

Az 1959-ben törvényerőre emelt és kihirdetett, 1960. május hó 1. napjával hatályba léptetett⁴ új polgári törvénykönyv előkészületeinek,

³ Szabó Imre: Új polgári törvénykönyvünkről. *Magyar Tudomány*, 1959. XI. sz. 576. o.

⁴ „A törvény hatálybalépéséről és a szükséges átmeneti rendelkezések megállapításáról – mondja a törvénykönyv utolsó, 685. §-a – külön jogszabály intézkedik.” Ez a külön jogszabály az 1960. évi 11. számú törvényerejű rendelet „a polgári törvénykönyv hatálybalépéséről és végrehajtásáról”, amely 1960. április 12-én jelent meg. A kihirdetés és a hatályba léptetés közötti időbeli eltolódás, amely burzsoá törvénykönyvek esetében 2-3 év is szokott lenni, két célt szolgált: a) más hatályos jogszabályok rendelkezéseinek a törvénykönyvvel való összehangolását; b) átmeneti rendelkezések kidolgozását; c) a törvénykönyv kellő megismerését és megismertetését. Enélkül ui. egy közel ezer szakaszból álló törvénykönyv az alkalmazás során kezdetben túl sok zavart okozott volna.

sajtópropagandájának, amelynek folytán a törvénykönyv egy ideig a közérdeklődés középpontjában állt, különösen azonban a törvénykönyv elkészítésében közreműködő (és alkalmazásában majd közvetlenül részt vevő) jogásztársadalom munkájának jelentőségét még egy sajátos magyar körülmény is fokozza. Nevezetesen az, hogy az 1959. évi IV. törvényben nemcsak új, hanem Magyarország első polgári törvénykönyve született meg. Később még részleteiben lesz szó a magyar polgári jogi kodifikációs törekvések sorozatos elbukásának okairól, de hogy ez a „törvénykönyv-nélküliség” történelmi és nemzetközi presztízssünket nem éppen emelte, érdemes legalább egy külföldi észrevételt felidézni. Az 1928. évi Magánjogi Törvényjavaslat német nyelvű kiadása kapcsán egy akkor ismert összehasonlító jogi folyóirat a javaslat ismertetése mellett még udvariasságból sem tudta eltitkolni azt a meglepetését, hogy „olyan korban, amikor Európa népei általában törvénykönyvek uralma alatt élnek, él egy nép, amely (...) megőrizte a szokásjog túlsúlyát”.⁵

Az új polgári törvénykönyv jelentőségét az eddig mondottakon túlmenően lényegileg az határozza meg, hogy „átfogja a kialakult új tulajdoni formákat s szocialista szervezetek közötti, illetőleg ezek és az állampolgárok közötti tulajdoni, elosztási és csereviszonyokat. Közelebbről a törvénykönyv határozza meg azokat a jogviszonyokat, amelyekben, mint formában, szocialista szervezeteinknek a népgazdasági tervekben folyó tevékenysége megjelenik; szabályozza lényegileg és fő vonásaiban szövetkezeteink s mezőgazdasági termelőszövetkezeteink bizonyos szervezeti kérdéseit és azokat a szerződéses viszonyokat, amelyekbe tevékenységük során e szövetkezetek lépnek. Végül szabályozza az állampolgárok mindennapi életében felmerülő vagyoni vonatkozások különböző formáit, feltételeit és következményeit”,⁶ valamint kiterjed az emberek, az ún. természetes személyek életének, személyiségi jogainak védelmére is.

Mindez – mint az eddigiekből absztrahálhatóan látható – a polgári jognak, az egységes szocialista jogrendszer egyik, nem

⁵ Annuario di Diritto Comparato e di Studi Legislativi, XV. köt. 1. sz. Idézi Nizsalovszky Endre. A magánjogi törvénykönyv külföldi visszhangja. *Gazdasági Jog*, I-1940. 9. sz. 4. o.

⁶ Szabó Imre i. m. 579. o.

véletlenszerűen összeállt, hanem adott gazdasági-társadalmi tényezők által meghatározott és körülhatárolt ágazatának⁷ kodifikálását, egységes törvénykönyvbe foglalását jelenti. A polgári jog pedig az egységesen szocialista jellegű magyar jogrendszernek az az ágazata, amely a szocialista Magyarországon fennálló vagyoni, különösen tulajdoni és elosztási viszonyokat, továbbá a vagyoni viszonyokkal összefüggő egyes nem vagyoni (személyi) viszonyokat az áruforma felhasználásával szabályozza.⁸

Az elmondottakból úgy tűnhetik talán, mintha a törvénykönyv az előtt a jog síkján feloldaná valamiféle élettelen jogalannyá, mintha a jogalanyok mögött elveszíténénk az embert, mintha valamiféle, már Engels által a kapitalizmus testére szabottnak nevezett „jogászi

⁷ A szocialista állam- és jogtudomány szerint az egységes jogrendszer jogágakra osztása nem pusztán a jogtudomány elvont okoskodásának, rendszerezésére törekvő munkájának eredménye, hanem jogi nézetként az alap meghatározta felépítmény körébe tartozik. Ennek megfelelően a gazdasági alap a jogrendszer tagozódására is döntő befolyással van.

A szocialista jogtudományban egységesen elfoglalt álláspont az, hogy egyes jogterületek jogágiságát elsősorban a szabályozott társadalmi viszony és a szabályozás módja határozza meg, de több szerző ezek mellett más szempontot, ún. principium divisionist is felvesz. A szocialista magyar polgári jog rövid meghatározását lásd a 7. sz. lábjegyzethez tartozó főszövegben. Megjegyzendő még, hogy a „polgári jog” kifejezés mellett a nemzetközi irodalomban és gyakorlatban a „magánjog” elnevezés is használatos. A szocialista irodalomban a szocialista polgári jogot illetően a „polgári jog” elnevezés a kizárólagos. A „magánjog” kifejezés a burzsoá jogrendszerekben a polgári jognak az ún. közjogtól való elválasztására szolgál. A burzsoá közjog keretébe tartoztak, ill. tartoznak azok a jogszabályok, jogágazatok, amelyek a kapitalista társadalmi rendszer védelmét és biztonságát hatalmi eszközökkel, míg a magánjog azokat a jogszabályokat és jogágazatokat öleli fel, amelyek ugyanezt a célt a gazdasági forgalom biztosításával voltak és vannak hivatva szolgálni. A szocialista jogtudomány ezt a megkülönböztetést – érthetően – a „magánjog” kifejezéssel együtt elvetette, mindenekelőtt annak tartalma és jellege miatt. Bár a burzsoá jogirodalomban is használatos a „polgári jog” elnevezés, a szocialista polgári jog a burzsoá polgári jogtól (magánjogtól) tartalmán és jellegén túlmenően terjedelménél fogva is eltér. Szocialista társadalomban pl. a munkaviszony, a házasság nem tekinthető egyszerű áruformának, ezért a szocialista polgári jog sem a munkaviszonyokat, sem a házassággal és a családdal összefüggő jogviszonyokat nem szabályozza, ezek az önálló munkajog és családjog tartalmává és tárgyává lesznek.

⁸ A polgári törvénykönyv nem öleli fel az egész polgári jog mint önálló jogágazat teljes terjedelmét (szerzői és kiadói szerződés, találmányi és újítói jog). Ennek okairól később lesz szó.

világnézet”⁹ feléledéséről vagy felélesztéséről volna szó, mintha a kapitalizmus említett Magna Chartája szocialista polgári törvénykönyvünkben mégiscsak feltámadna.

A szocialista jogtudomány mindenkor elhatárolta magát ilyen tendenciáktól, és következetesen harcolt ellenük. Persze a burzsoá magánjog kereste és meg is találta azokat az absztrakt formákat, amelyek a burzsoá társadalmi rend ellentmondásait elleplezik. Egyformán jogalany számára a segédmunkás és az iparbáró, egyformán ingatlan dolog számára ugyanennek a segédmunkásnak 2 szobás háza és ugyanennek az iparbárónak több ezer munkással dolgozó gyárüzeme. A burzsoá jogtudomány ilyen absztraktumokra törekvő sajátosságára, ennek fokára jellemző Horváth Barna egyik, műfajilag tulajdonképpen nem is jogtudományi munkájának itt idézett megállapítása, amelyet Arnold amerikai jogi szerzőre, az ún. újrealista jogszemlélet egy képviselőjére utalással tesz: „A per (...) rövidítő szimbóluma a jognak, mert mintaképe, a jogi voltát leginkább szemléltető példája minden jogi eljárásnak. De az újrealizmus meglátja a jogban (...) a játék, a mimus elemét is. Szerepeket választunk magunknak, és eljátsszuk őket a társadalmi élet színpadán. Ilyen szerepeket játszunk intézményeinkkel is. Legnagyobb képűbb szerepeink talán éppen a hivatalos, a jog által kiosztott, perbeli szerepeink. Óriási színház, *Circus Juris* ez, amely elszórakoztat, megvigasztal, nagy belső konfliktusokat elsimít, sok mindenért kárpótol a társadalomban. Legcélszerűbb Arnold szerint az egész társadalmat bábszínháznak tekinteni, amelyben szimbólumok járják a táncot, sőt gyógyintézetnek, amelyben rögeszmék által mozgatott betegeket kezelnek.”¹⁰ Könnyű volna ezt a szemléletet pőrére vetköztetni elméletileg is. De egy-két önként adódó kérdés önmagában rámutat a társadalmi ellentmondásokat, a reakciós társadalmi tartalmat elkenődőző lényegére. Hát csak úgy választ magának egy perbeli szerepet a gyarmati elnyomók ellen küzdő dél-afrikai politikus, és éppen a vádlottak padját választja? És ki az, akit rögeszmék mozgatnak?

⁹ Engels: Iuristensozialismus. Neue Zeit (1887). *Marx-Engels összes művei* (oroszul). Moszkva 1937. XVI. köt. 1. rész. 296. o. Idézve Szabó Imre idézett tanulmánya alapján (579. o.).

¹⁰ Horváth Barna: *A géniusz pere*. Kolozsvár 1942. 226. o., 6. o.

Az, aki hisz a nagyobb darab kenyérért és nagyobb szabadságért folytatott harc sikerében, vagy talán éppen a tőke hatalmasai? És a „hivatalos jog által kiosztott szerep” mindenkinek odaadható? Tőkés is megkaphatja azt a szerepet, amelynek során elítélik, mert a béremelésért folytatott tüntetés alkalmával betörte a vezérigazgató ablakait? Az absztrakciókat nagyon is foghatóvá vetköztető kérdéseket folytatni lehetne. Számunkra ez a jogszemlélet idegen, mert az embertől, a társadalmi haladás konkrét problémáitól való elfordulás, ill. az esetek jó részében a társadalmi haladással való szembefordulás csak látszatra absztrakt formáját jelenti.

A szocialista jog és jogtudomány a semmitmondó absztrakciókat – mint ezt az új polgári törvénykönyv bemutatásánál később látni fogjuk – mellőzi, bár nyilvánvaló, hogy a jog területén szükségszerűen alkalmazásra kerülő absztrakciók egy szocialista törvénykönyvben más társadalmi tartalommal jelentkeznek, mint egy kapitalista törvénykönyvben.

Visszatérve most már új polgári törvénykönyvünk hangsúlyozottan nagy jelentőségéhez, felmerül a kérdés: ha ennyire fontos és jelentős dologról van szó, eddig hogyan voltunk meg polgári törvénykönyv nélkül?

Mindenekelőtt le kell szögezni, hogy nem a polgári törvénykönyv teremtette vagy teremti meg az új gazdasági és társadalmi viszonyokat. Ellenkezőleg, az új gazdasági-társadalmi viszonyok teremtették meg a jogi formákat, és tették lehetővé az új polgári törvénykönyv létrejöttét is. Egy másik fontos körülmény, hogy a szocializmus Magna Chartája, az alkotmány, amely a gazdasági-társadalmi viszonyokat legáltalánosabban, kereteiben és alapjaiban szabályozta, azonnal követte a fordulat évét. Továbbá, ahol múlhatatlanul szükség volt rá, résztörvények jöttek létre új szocialista tartalommal. Gondoljunk csak pl. a szállítási szerződésekről szóló, szocialista jogrendszerünk fejlődésére is nagy hatást gyakorló, csak 206-osnak nevezett minisztertanácsi rendeletre. Az alkotmány, az egyes területeket új módon szabályozó szocialista jogalkotásunk, az új bírói gyakorlat a szokásjogot is új tartalommal töltötte meg. Mindezek, továbbá a jognak szocialista szellemben való oktatása természetesen ideiglenesen biztosították a polgári jog iránti igények szocialista tartalmú

kielégítését. Emellett is meg kell azonban jegyezni, ill. állapítani azt, hogy a polgári törvénykönyv viszonylag mégis késedelmes megalkotása a törvényalkotás korábbi, hibás lebecsülésének is egyik következménye.

Ezek után mégis miben van a törvénykönyvnek a szocialista magyar jogrendszer egészére is kiterjedő jelentősége?

1. A fejlődés eddigi eredményeinek szilárdabb kereteket adva és az új viszonyok fejlődését elősegítve mindenekelőtt egységbe foglalja a polgári jog eddigi rendszerét kitevő különböző joganyagokat (egyes szabályozását adja azoknak az életviszonyoknak, amelyeket eddig résztörvények, főleg az alkotmányból levezetett tulajdoni formák, a Legfelsőbb Bíróság elvi döntései által kialakított jogtételek, a szokásjog eddig hatályban volt szabályai stb. öleltek fel).

2. Megteremtí a törvényesség egyik legfontosabb feltételét – a törvényességét nemcsak a jog ismeretére, de átfogó törvénykönyvben *írott* jog létére alapítva.

3. Régi magatartási szabályok új formát kapnak, és a törvénykönyvben hozott új magatartási szabályokkal együtt pontosabban illeszkednek az alaphoz, amelyből keletkeztek, és amelynek szolgálatára hivatottak.

4. A szokásjog általános félretételével fokozza a jogbiztonságot. A szokásjogot ui. nem a törvényhozó, hanem a törvényalkalmazó alakította. Így a szokásjog többnyire az élet után kullogott, a régi szabályokat mindig bizonyos fázisbeli lemaradással lehetett csak az alap rohanó igényeihez idomítani. Az új irányok a szokásjog tételeinek dzsungeljében csak nehezen törtek utat, áttételeződésük a felsőbb szintű bíróságoktól az alsóbb szintű bíróságokig nem volt mindig biztosítva, és sokszor nagyon vontatottan ment. Sőt a szokásjog jellegénél fogva helyenként teret engedett régi reminiscenciák érvényesülésének is, és amőbaszerű sajátos létformája útján átszivárgott a kodifikált jogterületekre is. Mindezt a törvénykönyv megszünteti, és a szokásjoggal való foglalkozás a jövőben döntően csak jogtörténeti stúdiumnak fog számítani. Egy jogterület kodifikálása ui. egyebek között azt is jelenti, hogy az új jogszabály az adott területen a teljesség és kizárólagosság igényével jelentkezik.

2.

A KODIFIKÁCIÓRÓL ÁLTALÁBAN, KÜLÖNÖS TEKINTETTEL ANNAK GAZDASÁGI-TÁRSADALMI ALAPJAIIRA

Jelen tanulmány tárgyából természetesen következik annak szükségessége, hogy a kodifikáció lényegével általában, a kodifikációval „an sich” – ahogy ezt Kant mondaná – legalább alapvető elméleti vonatkozásait illetően foglalkozzunk. Azon az egyébként helyes megállapításon túlmenően is, hogy a kodifikáció egy elvileg körülhatárolt jogterület egységes törvénykönyvbe foglalása. Ez a megállapítás ugyanis a kodifikációnak csak egyik, éppen formai oldalára utal, a formális logika vonatkozó tételének egyébként helyes alkalmazása alapján. Van-e azonban a kodifikációnak, nem a kódex, a törvénykönyv rendelkezéseinek, hiszen ez nyilvánvaló, hanem a kodifikációnak mint olyannak valamiféle mélyebb, a kodifikációt a társadalmi viszonyokkal szorosán vagy kevésbé szorosán összekötő tartalma? Ez a kérdés – mint látni fogjuk – egy sor elméleti problémát vet fel, amelyeknek tisztázása, az eddigi eredmények összegzése és a szocialista jogtudomány álláspontjának vázolása, ill. kifejtése e tanulmány tulajdonképpeni feladatait illetően különösen alapvető fontosságú.

Mielőtt a szocialista jogtudomány álláspontját megkísérelnénk kifejteni, lássuk, mit mond erre vonatkozóan a burzsoá jogirodalom. A burzsoá jogtudományban e kérdésben különböző nézetek és álláspontok vannak. Szalay László, a polgári magyar jogtudomány-nak ez a kiváló teoretikusa azt írja, hogy „annyi nagyszerű tárgyak közt a jog mezején (...) előfordul egy tisztán formális – de hiszen tudjuk, hogy a forma lényegesség a jogban – a codificatio kérdésének

eldöntése”.¹¹ Sohm az Institutiókban egy helyütt azt mondja, hogy „a szokásjog az erősek barátja, és az uralkodó osztályok befolyásának van alávetve. Az írott, a törvény-jog a gyengék védőpajzsa: az írott betűk által megköti az uralkodók hatalmát.”¹² Mások azon a véleményen vannak, hogy egy egységes törvénykönyv a nemzeti egység kifejezője, mert a partikularizmus ellen hat. A francia Code-nak többek között ezt a szerepét emelte ki hangsúlyozottan Portalis, a Code egyik legkiemelkedőbb kodifikátora.¹³ Olvashatni olyan nézetet is, hogy a kodifikáció nem más, mint egy természetszerű igénynek a kielégítése. Nevezetesen annak, hogy az írásosság, a törvény formában való létezés a jog lényegéből következik.

Alaposabban kidolgozott koncepciója a kodifikációra vonatkozóan a burzsoá jogtudományban F. von Savignynek van. Nem is lehet ehelyütt nem beszélni róla. Elméletét – amely bár általánosabb értelemben az ún. történeti jogi iskola álláspontja volt a kodifikációt, ill. a jog fejlődésének formáit illetően, de mégis az ő neve alatt vonult be a történelembe – *Vom Beruf unserer Zeit für Gesetzgebung und Rechtswissenschaft* c., 1814-ben megjelent és számtalan kiadást megért munkájában fejtette ki.

Elméletének történelmi hátterét a Napóleon-uralom bukása és a Code civil hatályának Németország legnagyobb részében való megszűnése, valamint a feltörekvő burzsoáziának a feudalizmus elleni harca, a kapitalista árutermelés térhódítása, ill. a feudalizmus gazdasági, társadalmi és politikai erőinek ezekkel szembeni ellenállása

¹¹ Szalay László: *Codificatio. Publicistai dolgozatok.* I-II. köt. Kiadja Heckenast Gusztáv, Pest 1847. I. köt. 23. o. Természetesen Szalay sem tekintette a kodifikációt valamiféle, a társadalmi fejlődéstől egészen független kérdésnek. Erre utal az a kitétele, hogy „a forma lényegesség a jogban”. Abban a korban a „formáért” vívott harc egészében egybeesett a „lényegességért”, a jogrendszer polgári átalakításáért folytatott harccal. Másutt a kodifikációt kifejezetten ilyen jellegűnek tartja. „A törvénykódex – mondja az idézett, a kodifikációról írott híres tanulmányában (i. m., 24. o.) – természeténél fogva új korszakot igyekszik megnyitni.”

¹² R. Sohm: *Institutionen.* Vierzehnte Auflage. Verlag von Duncker und Humblot, Leipzig 1911. 63. o.

¹³ „Ellenségeink félelemmel láthatják, hogy az ország, amelyet (...) eddig annyi előjog és különböző szokás osztott meg, most ugyanazzal a törvénnyel egységbe kapcsolódik.” J. Bonnet: *La pensée juridique française.* Paris 1933. 213. o.

adta. A kodifikáció terén ebben a történelmi helyzetben a polgári haladás zászlaját *Über die Notwendigkeit eines allgemeinen bürgerlichen Rechts für Deutschland*¹⁴ című munkájában A. Thibaut heidelbergi professzor emelte fel. Savigny elméletében – a feudális erők oldalán szembeszállva a kodifikációs törekvésekkel – tagadta egy polgári törvénykönyv megalkotásának szükségességét, és elvitatta korának ilyen törvénykönyv alkotására való elhivatottságát, alkalmasságát is.

Thibaut érvelésével – hogy a nemzeti önállóság és önbecsülés gondolatának jegyében *új törvénykönyv* kell a Code civil hatályának megszűnése után, mert a forgalom és a polgári szabadságjogok védelmét a régi törvények és szokásjog nem tudja megfelelően szolgálni – Savigny a következő tételeket állította szembe: 1. Igen, kell *biztos*, az ország érdekeinek megfelelő egységes polgári jog. 2. Ez azonban nem törvénykönyv létrehozása útján érhető el, mert aki ezt az utat tartja követendőnek, nem ismeri a jog fejlődésének igazi mikéntjét. Egy törvénykönyv csak fokozná a jognak a néptől való elszakítottóságát.¹⁵ Miért? Az „azért” a tulajdonképpeni Savigny-féle elmélet, amely röviden a következőkben foglalható össze. A jog keletkezésének és továbbélésének törvényszerűségei hasonlóak a nyelv törvényszerűségeihez. Azaz a jogot a nép közvetlenül teremti, a néppel él, a nép továbbfejleszti, a jog a nép természetes létformájának egy szelvénye, a nép életének egyik megnyilvánulási formája. A jognak és a népnek ez az organikus egysége a jogélet ún. politikai eleme.¹⁶ Idővel a munkamegosztás olyan fokot ér el, a jog belső, a néppel továbbra is organikus egységben élő rendszere annyira differenciálódik, hogy a vele való beható foglalkozás, a jog továbbfejlesztése a nép képviselőiben a jogászság és a jogtudomány kezébe kerül. Ez az új mozzanat a jogélet ún. technikai eleme.¹⁷ Ez azt jelenti tehát – mondja Savigny –, hogy „a jogot először a szokás, az erkölcs és a nép hite (Sitte und Volksglaube),

¹⁴ Heidelberg 1814.

¹⁵ F. C. von Savigny: *Vom Beruf unserer Zeit für Gesetzgebung und Rechtswissenschaft*. A 3. 1840. évi kiadás utánnomása, Freiburg 1892. 131. o., 98. o.

¹⁶ Uo. 5. o.

¹⁷ Uo. 7–8. o.

majd pedig a jogtudomány teremti; a jog tehát mindenütt belső, csendesesen ható erők, nem pedig a törvényhozó önkénye által keletkezik”.¹⁸ Kodifikálni, törvényt alkotni csak a jognak előbb említett ún. politikai elemének a történelemre visszamenő alapos és teljes ismerete alapján szabad. Ha pedig a jogtudomány a jognak ilyen fokú ismeretére eljutott, akkor az utókornak való megörökítésen túlmenően, amire egy nemzedék sem törekedett még, minnek a kodifikáció? A jogbiztonságot ui. ebben az esetben nem a törvény, hanem a jog lényegének és minden irányú relációjának maximális ismerete jelenti. 3. Savigny végső következtetése a fentiek után ez: a hiba nem a jogban van, hanem abban, hogy a jogtudomány nincs a jog ismeretének azon a szintjén, hogy a jogot igazában megismerje, nincs „organisch fortschreitende Rechtswissenschaft”, miért is a kodifikáció elsőrendű előfeltétele hiányzik. Minthogy tehát a hiba nem a jogban, hanem a jogtudományban van (amin Savigny tulajdonképpen törvényalkotót ért), a XIX. század első negyedének Németországa nincs elhivatva, azaz alkalmatlan egy polgári törvénykönyv létrehozására.¹⁹ A jogtudománynak a törvényalkotástól való féltése – ami szóban forgó munkájában több helyen is kifejezésre jut²⁰ – így nála azt jelenti, hogy egy esetleges törvénykönyv új, a „népszellemtől” idegen rendelkezései a jogtudományoknak azokat az eredményeit is halomra döntik, amelyek a néppel organikusán összenőtt jog egyik-másik elemét a szükséges szinten mégis már napvilágra hozták.

A történeti jogi iskola vázolt elméletének szisztematikus bírálata e tanulmány kereteit meghaladja. Ebben az összefüggésben utalunk Marx *A történeti jogi iskola filozófiai kiáltványa* c. cikkére, amelyben a történeti jogi iskola elméletét szenvedélyes bírálatnak vetette alá, rámutatva főbb tételeinek osztálytartalmára.²¹ Továbbá arra, hogy

¹⁸ „Das heisst, dass es erst durch Sitte und Volksglaube, dann durch Jurispundenz erzeugt wird, überall also durch innere, stillwirkende krafte, nicht durch die Willkür eines Gesetzgebers.” Uo. 8-9. o.

¹⁹ Uo. 98. o.

²⁰ Uo. 4. o.

²¹ K. Marx és F. Engels *Művei*. I-II. köt. Kossuth Kiadó, Budapest 1957. I. köt. 78-86. o. (Németül: Marx-Engels: *Gesamtausgabe* I. Abt. B. 1. Hb.1. Frankfurt am Main, 1927.) Marx a történeti jogi iskolának a francia természetjogi iskolának haladó tanaival szembehelyezkedő retrográd szerepét

Savigny egyik tételét közvetve Engels is érinti. Schmidhez írott levelében elismeri és hangsúlyozza, hogy a munkamegosztás hivatásos jogászokat hív életre. Ugyanakkor leszögezi azonban, hogy a jog, a törvények keletkezésének végső oka nem a néplélekben vagy a jogászok erre vonatkozó magas szintű ismereteiben van, amint azt Savigny tanítja, hanem a gazdasági viszonyok megszabta igényekben, az uralkodó osztály akarataiban. Kiemeli, hogy a jogászok nemcsak hogy képesek törvénykönyvek megalkotására, hanem arra is „képesek”, hogy a társadalmi ellentmondásokat elleplező, a tényleges gazdasági viszonyok nyereségét nem vagy csak kevésbé híven tükröző egységes törvénykönyveket alkossanak.²² Ilyen értelemben a mindenkori társadalmi viszonyoktól feltételezetten általánosan igaz Hegelnek az az ismert mondása, miszerint egy művelt néptől vagy jogásztól azt a képességet megtagadni, hogy törvénykönyvet alkothasson, a legsúlyosabb szitkok egyike lenne, amivel egy népet, illetve annak egy hivatását illetni lehet.

Bár a történeti jogi iskola említett kodifikációellenes elméletének szocialista értékelése felé (Savigny munkássága közvetlenebbül politikai-ideológiai vonatkozásainak, ezek osztálytartalmának

egyrészt a) a fennálló osztályuralom önkényét védő pozitívizmusában, másrészt b) a jog történelmi produktumai között különbséget nem tevő és ezért a múltat mindenestől konzerváló kritikátlanságában jelöli meg.

Hivatkozott cikkében – amelyet nem közvetlenül Savigny, hanem a történeti jogi iskola egy másik alakjának műve (G. Hugo, *Lehrbuch eines Zivilistischen Kurses. Zweiter Band, welcher das Naturrecht als eine Philosophie des positiven Rechts, besonders des Privatrechts, enthält. Berlin 1819*) kapcsán írt – a kétirányú bírálat a következő két szellemes megállapítással dokumentálható, ad. *a*) Hugo számára „a szégyentelen conch (bahamai bennszülött kagylóhalász – M. F.), aki meztelenül járkal, és legfeljebb iszappal takarja testét, épp olyan pozitív, mint a francia, aki nemcsak hogy öltözködik, hanem elegánsan öltözködik. A német, aki leányát családja kincseként neveli, nem pozitívabb, mint a rádzsput, aki megöli, hogy lerázza táplálásának gondját. Egyszóval: a bőrkiütés éppolyan pozitív, mint a bőr” (i. m. 80. o.) ad. *b*) A történeti jogi iskola támadja ugyan a francia természetjog, az ész „szent” tanait – írja Marx –, de ha e tanok nyomán jog, törvény keletkezik, később mint történetit tisztelni fogja. „Csak azért zúzza szét ezeket a szentségeket, hogy a történelmi ereklyét megillető tiszteletben részesítse őket, megbecsületleníti őket az ész szeme előtt azért, hogy utóbb megbecsülést szerezzen nekik a történelem szeme előtt” (i. m. 79. o.).

²² Marx-Engels: *Válogatott művek két kötetben*. Szikra kiadás, Budapest 1949. II. köt. 493. o.

feltárásával, tehát az alapkérdéseket illetően) Marx és Engels idevonatkozó megállapításai alapján már a szocialista magyar jogirodalom is tett néhány le nem becslendő lépést,²³ Savigny egész munkásságának a szocialista jogtudomány által való minden oldalú, monografikus szintű értékelése még nem tekinthető elvégzett munkának. Savigny tevékenysége a kodifikáció kérdéseit illetően – képletesen szólva – ugyan valóban azzal jellemezhető a leginkább, hogy a reakciós Frigyes Vilmos kodifikációs minisztere (Minister für Revision der Gesetzgebung) volt, mégis aligha jogosult egész tudományos munkássága felett egy ilyen allegorikus ítélettel napirendre térni. Ennek az egész kérdéskomplexumnak a megfelelő feldolgozása civilizistikánknak még meg nem oldott feladatai közé tartozik. Erre természetesen ez a tanulmány nem vállalkozhat. Savignyról, a kodifikációról vallott elméletének társadalmi tartalmáról néhány szót ennek előrebocsátásával szólunk.

Ha következetesen végigvisszük elméletének gondolatmenetét, akkor egy új törvénykönyv mint írott jog jogosultságának tagadása mellett el kellett volna jutnia Németországban a kérdéses időben fennálló jog, *amely jórészt írott, törvényi jog volt*,²⁴ felszámolásának követeléséig is. Ez nyilvánvalóan abszurdum. Ilyen kitétel vagy következtetés a Berufban sehol nincs. Szerzőjének célja erre nem

²³ Lásd Kulcsár Kálmán *Marxizmus és a történeti jogi iskola* c. tanulmányát (*Jogtudományi Közlöny*, 1955. 2. sz. 65–85. o.) és Világhy Miklós *Az új szakasz és a törvényalkotás elvi kérdései* c. tanulmányának (A Magyar Tudományos Akadémia Társadalmi-Történeti Tudományok Osztályának Közleményei. 1954. V. köt. 215–267. o.) 219-től 221. oldalig terjedő részét.

²⁴ Savigny kodifikációellenes harcából azt lehetne hinni, hogy Németország polgári joga – az egyes államokat illetően – a kodifikátlanság állapotában volt, és a szokásjogról az írott, a törvény-jogra való áttérés állt a harc középpontjában. Ismeretes azonban, hogy nem ez volt a helyzet. A szuverén államként létező Poroszország egész területén, 21 millió lakosra kiterjedően érvényben volt az 1794. évi porosz Landrecht, Bajorországban ugyancsak kodifikált joggal állunk szemben (Codex Maximilianus Bavaricus Civilis, 1756), de hasonló volt a helyzet a thüringiai államokban, ahol a Sachsenspiegel volt hatályban; lehetne még sorolni a hatályban levő kódexeket, a szász polgári törvénykönyvet, a württembergi Landrechtet 1610-ből stb. Lásd ehhez K. Cosack: *Lehrbuch des deutschen bürgerlichen Rechts*. Bd. I-II. Verlag G. Fischer, Jena 1903. I. köt. 19–20. o. Természetesen ezek mellett a törvénykönyvek mellett hatott az elsősorban római eredetű szokásjog is. Mégsem lehet azt mondani, hogy a német polgári jog a kérdéses korban kodifikátlan volt.

is terjedt ki. Enélkül pedig elmélete a fennálló jog direkt és ezen keresztül a fennálló társadalmi rend, a porosz feudalizmus erői osztályuralmának indirekt apológiája. Ezen – ebben az összefüggésben – nem sokat enyhít az a nézete, hogy a polgári jog rendszerének korabeli állapotában szerinte is sok hiba volt.²⁵ Elméletében a végkövetkeztetés valójában csak az lehet, hogy a nép életével organikus összefüggésben fejlődő jog, fejlődésének eredményeképpen, a legtökéletesebben a polgári jog fennálló rendszerében jutott kifejezésre. Tehát a porosz Landrechtben, a szász és a bajor polgári törvénykönyvben, a Sachsenspiegelben, az ezek mellett ható pandekta jogban, a különböző Stadtrechtekben stb.

Ahogy Hegel a szellem dialektikus kibontakozásának végső fokát a porosz államban, úgy Savigny – önként adódik a párhuzam – a jog fejlődésének legalább egyelőre túl nem léphető, legérettebb fokát és rendszerét a XIX. század elején készen állott német feudális polgári jog rendszerében látta. Más szóval azt is lehetne mondani, hogy Hegel is és Savigny is egyszerűen posztulálták a valóságot. Csak-hogy míg Hegel agyában, a szellem dialektikájában – erre irányuló szándéka nélkül – a forradalom kezdődött el,²⁶ addig Savigny kodifikációval kapcsolatos tézisei ilyen szándékon túli progresszív erőt később sem jelentettek, sőt – bár ő maga elméletét később bizonyos fokig már korrigálta – annak politikai haszonlesői és kodifikációs tanításainak szürke epigonjai mesterük nagyobb szerű gondolatait is elhomályosították.²⁷

Azt mondhatná valamely Savigny-tisztelő, hogy ha több vonatkozásban elismerjük Savigny tudományos értékeit, akkor miért van az, hogy kodifikációs elméletét mintegy „megideologizáljuk”, azt

²⁵ F. C. von Savigny i. m. 98. o.

²⁶ „Németország forradalmi múltja – mondja Marx *Bevezetés a hegeli jogfilozófia kritikájához* c. munkájában – elméleti, a reformáció. Ahogyan akkoriban egy szerzetes, most a filozófus az, akinek agyában a forradalom elkezdődik.” Karl Marx és Fridrich Engels *Művei*. I-II. köt. Kossuth Kiadó, Budapest 1957. I. köt. 385. o.

²⁷ Savigny más irányú elméleti konstrukciói – pl. az ismert akaratemélet – a maguk területén ugyancsak kezdete voltak a burzsoá polgári jogi szemlélet természetesen nem társadalmi méretű forradalmának. Ebben a keretben azonban el kell tekintenünk Savignynek a kodifikáció kérdéséről távolabb eső tudományos munkásságának értékelésétől.

„kiforgatjuk”, Savigny történelemszemléletébe reakciót „magyarázunk bele”, avagy valamiféle korszerűtlen forradalmárt kérünk tőle számon.

Erre csak azt lehet mondani, hogy a kérdésfeltevőnek alapján véve igaza van. Savigny számunkra nem egyrétű jelenség. Egy forradalmár számonkéréséről pedig nincs szó. Tudott dolog, hogy Thibaut sem volt forradalmár – a szó politikai értelmében – azáltal, hogy Németországnak 1814-ben általános polgári törvénykönyvet követelt. Tudott dolog, hogy a Code Civil – bár haladó törvénykönyv – nem a forradalom kátéja, hanem végső soron a forradalom hátán uralomra jutott kapitalista termelési viszonyoknak (a forradalmi polgárság álláspontjához viszonyítottan „mésékelt”) kódexe volt.²⁸ Mindezek egyszerűen a történelmi időszerűség, társadalmi haladás felismerői. Mégis Savigny támadta Thibaut-t, hogy amikor a Code betört Németországba és rákszerűen tovább hódított,²⁹ ő a francia példát kívánja követni, hogy a francia Code dicsérésével³⁰ és új törvénykönyv követelésével a jog áldatlan korrupcióját („fruchtlose Korruption des Rechts”) idézi elő. „Németország számára – mondja Savigny –, amely e forradalom átkától megmenekült, a Code, amely Franciaországot inkább visszavetette, semmint előre, sokkal inkább a forradalomba vivő lépés volt, következésképp sokkal többet rontott, mint magában Franciaországban.”³¹ A római jognak ez a nagy művelője és azt nagyra értékelő kedvelője még Justinianust is

²⁸ „Az 1792-1796-os évek forradalmi burzsoáziájának tiszta, következetes jogfelfogását – mondja Engels Schmidthez írott levelében – már a Code Napoleonban is sok tekintetben meghamisították. (...) Ennek ellenére a Code Napoleon az a törvénykönyv, amely valamennyi világrész új törvényhozásának alapjául szolgál.” Marx-Engels: *Válogatott művek*. II. köt. 493. o.

²⁹ „Als der Code in Deutschland eindrang und krebstartig immer weiter frass”, mondja a Code elleni ellenszenvében Savigny (i. m. 1. o.).

³⁰ „Es wird bald wenig mehr davon übrig sein als die Erinnerung, dass manche deutsche Juristen (...) recht vergnügt mit diesem Instrumente gespielt, und das Heil verkündigt haben von dem, was uns zu verderben bestimmt war.” Uo. 34. o.

³¹ „Für Deutschland aber, das der Fluch dieser Revolution nicht getroffen hatte, war der Code, der Frankreich einen Theil des Weges zurück führte, vielmehr ein Schritt vorwärts in den Zustand der Revolution hinein, folglich verderblicher und heilloser als für Frankreich selbst.” Uo. 34. o.

elmarasztalja, ha úgy látja, hogy az valahol „igazat adott” a francia Code haladó intézményeinek.³²

Tárgyilagos olvasónak el kell ismernie Savigny érdemeit. Ezekre csak részben utaltunk. Nem hagyható számításon kívül, hogy a francia történelemben akkor, ill. elméletének születését közvetlenül megelőzően testet öltő progresszív események később részben revideált megítélésében,³³ és a Code-ban ezeknek csak betetőzését látta, erősen befolyásolta a francia megszállás elleni elkeseredettsége. Nem hagyható továbbá számításon kívül Savigny munkásságának egy másik sajátos jellegzetessége sem. Nevezetesen az, hogy amennyire hozzá volt kötve elmélete a porosz reakció nagyon is gyakorlati és valóságos politikai harcához, annyira távol állt a bírói gyakorlattól, a bírói gyakorlat kiáltó igényeinek ismeretétől. Kitűnik ez mindenekelőtt abból, hogy óriási oeuvre-jében könnyű megszámolni azokat a passzusokat, amelyekben bírói ítéletekre, tehát az élő gyakorlat problémáira utal. Csak az lehet olyan meg nem értő egy egységes törvénykönyv létrehozásával szemben, aki – más egyéb okok mellett – nem érzékeli, nem ismeri, hogy milyen hihetetlen nehézséggel küszködött a XIX. század német bírójája, amikor az oly sokféle, tulajdonképpen megtanulhatatlan mennyiségű, egyszerre ható különböző jogszabályból a konkrét ügyre alkalmazandót ki kellett választania. De hát ha ez egy oldalról magyarázza is Savigny kodifikációellenes beállítottságát, lehet-e ezt elméletének javára írni? Senki sem állíthatja, hogy igen.

³² „Bei der Ehescheidung nämlich wird beständig Römisches Recht mit zur Sprache gebracht, aber Portalis und Maleville gehen aus von einer Geschichte der römischen Ehescheidung, welche nicht etwa bloß falsch, sondern ganz unmöglich ist; so z. B. glauben beide, die Ehe habe nicht von einem Ehegatten einseitig, sondern nur durch Übereinkunft getrennt werden können, wodurch in der That das ganze Recht der Pandekten, ja selbst das von Iustinian über diesen Gegenstand, vollkommen sinnlos wird; selbst die Ehescheidung durch Übereinkunft sei bei den Römern bloß eine Folge der irrigen Ansicht, dass die Ehe mit anderen Contrakten auf gleicher Linie stehe.” Uo. 38. o.

³³ Savigny a kodifikáció ellen írott e vitairatának 1840. évi kiadásához már felvett előszavában visszavonta a munka 7. fejezetében a haladó francia jogtudománynak a kodifikációra való alkalmatlanságára és felkészületlenségére vonatkozó erős megállapításait („ich benutze gerne die Gelegenheit, jenes Zugefügte Unrecht durch ein offenes Bekenntniß gut zu machen”), továbbá bizonyos fokig revideálta a kodifikációval szembeni merev álláspontját is. Uo. IV–V. o.

Végül is: a kodifikáció kérdésében vallott elméletére vonatkozóan annak a megállapításának a jogosságát, hogy a társadalmilag haladóval szemben a társadalmilag meghaladott retrográd múltat védte, tárgyilagos olvasó nem vitathatja el.

A történeti jogi iskoláról, azon belül Savignyről amellet, hogy ezt elkerülni a nemzetközi jogirodalomban játszott szerepe miatt sem lehetett, azért is volt szükséges a fentieket elmondani, mert – mint később látni fogjuk – hasonló társadalmi és történelmi körülmények között a magyar polgári jogi kodifikáció mindig elgáncsolt kísérletnél sajnálatos módon és eredménnyel újból és újból szavazathoz juttatták, semmilyen, vagy már sokkal kevesebb hangsúlyt fektetve más, tudományos értékeiben nagyobb munkáinak a magyar polgári jogi irodalomban való megismertetésére.

Végül az eddigiek amellet, hogy akarva-akaratlanul is kifejezésre juttatták a kodifikációnak a társadalmi-gazdasági feltételekkel való összefüggését, arról is alkalmasak meggyőzni bennünket, hogy a kodifikáció lényegének meghatározásához a burzsoá jogtudomány idevonatkozó nézetei elégtelenek.³⁴

A kör tehát lassan bezárul: a kodifikáció – mint láttuk – nemcsak formális kérdés, nem vagy nemcsak a nemzeti egység haladó vagy sovíniszta kifejezése, a kodifikáció nem mindig a gyengék védőpajzsa, a törvényalkotás pusztá uralkodói játék vagy ötletként komolytalan dolog, a kodifikációellenesség egyfajta társadalmi rend védelmével esik egybe, a kodifikáció nemcsak az íratlan jog egyszerűen mechanikus rendszerezése. A kodifikáció lényegében van valami ezekből, de nemcsak ezek mechanikus összessége, nemcsak ennyi. Mi hát akkor a kodifikáció lényege?

Bár a szocialista jogalkotás, a szocialista polgári jog tudománya természetesen kezdettől fogva ismerte a kodifikáció lényegét, társadalmi szerepét, annak a felépítményben elfoglalt helyét, ill. ezen keresztül a gazdasági alappal való kapcsolatát, mindezek részletes és monografikus feldolgozására még nem került sor.

³⁴ Savigny elmélete tulajdonképpen nem a kodifikáció, hanem a jog egyik formájának, a szokásjognak sajátos elmélete – közvetlenül a kodifikáció ellen beállítva. Így inkább egy burzsoá kodifikációs elmélet „negatív lelete”-ként fogható fel.

A szocialista polgári jog nemzetközi irodalmában e vonatkozásban az első jelentős lépést – amennyire ismereteink megbízhatóak – Világhy Miklós tette meg a törvényalkotás elvi kérdéseivel foglalkozó tanulmányában.³⁵

Kézenfekvő a kérdést külső megjelenési formáján keresztül megközelíteni és abból kiindulni, hogy ez a szó: „kodifikáció” másképpen azt is jelenti, mint írott jog megalkotására törekedni. Kodifikálni annyit tesz, mint írott jogot, azaz – a szó általános értelmében – törvényt alkotni. A kodifikáció lényegének felismerése tehát az írott jog lényegének, szolgálati szerepének felismerését jelenti. Ez Világhy Miklós kiindulópontja.

A törvény – állapítja meg helyesen – legáltalánosabb értelemben mindenekelőtt legális formák között alkotott írott jogot jelent; azt tehát, hogy a jogi norma, az állami kényszerszankcióval biztosított magatartási szabály meghatározott szavakhoz, egyszóval szöveghez kötött, írásban rögzített formában jelenik meg. Ebből a tételből szervesen folyik Világhy Miklós további megállapítása. Nevezetesen, hogy a törvényalkotás első elvi-elméleti kérdése a jog formájával kapcsolatos kérdések, a jogi tartalom és a jogi forma kölcsönös viszonyával kapcsolatos kérdések körébe esik. Ennek előrebocsátása után kiindul a marxizmus klasszikusainak a tartalom és a forma viszonyának általános sajátosságaira vonatkozó tanításaiból. Abból, hogy minden jelenségben két oldalt különböztetünk meg: a tartalmat és a formát. Leírja továbbá e két oldal mozgástörvényeit (a formát a tartalom határozza meg, de viszonylagos önállósága van, a tartalom csak meghatározott formában létezhet, a tartalom megváltozása megköveteli a forma megváltozását, szocialista viszonyok között az új tartalom nem jár szükségszerűen a régi forma teljes összetörésével és teljesen új forma létrehozásával).

A forma és a tartalom viszonyát a jogban Világhy Miklós kétféle összefüggésben veti fel. Az egyik összefüggés, viszonylat, ahogyan ő nevezi, az, „amely a jognak, a jogi nézetnek és intézményeknek a gazdasághoz, a társadalom gazdasági rendjéhez, az alaphoz való viszonyára vonatkozik”. Ebben az összefüggésben az alap a tartalom,

³⁵ Lásd a szerzőnek a 22. lábjegyzet alatt felvett tanulmányát.

a jog, a jogi parancs a forma. Ez az összefüggés nyilvánvalóan a jogszabálynak a gazdasági alaptól való függését fejezi ki. A másik összefüggés a jog (*parancsoló vagy tiltó magatartási szabálya és aközött van, ahogyan a magatartási szabály kifejezésre jut* (pl. írásban rögzített szövegben, törvényben, szokásjogi tételben). Ebben a viszonylatban a magatartási szabály, a jog parancsa a tartalom, ennek megjelenési formája pedig a forma. Világhy Miklós a továbbiakban kifejti, hogy a második viszonylatra is érvényesek a forma és tartalom általános törvényszerűségei, és leszögezi, hogy „végső fokon nemcsak a jogszabály tartalmát, hanem formáját is az alap, a társadalom gazdasági rendje határozza meg”, azaz a forma formáját is az eredeti tartalom determinálja. Nem véletlen jelenség tehát, hogy egy jogrendszerben írott vagy íratlan polgári jogi rendszert találunk-e. Végül a szerző hangsúlyozza, hogy a kodifikáció marxista elmélete szempontjából a fenti tételben foglalt állítás egy másik állítást is szükségessé tesz. Azt ti., hogy a gazdasági alap és a jog formája közötti összefüggés korántsem valami mechanikus, automatikus jelenség, ez az összefüggés számtalan más közreható tényezővel együtt érvényesül, de végső fokon érvényesül.

Röviden ezekben foglalható össze Világhy Miklós kodifikációs elmélete, amely minden bizonnyal a marxista kodifikációs elmélet alapvető bázisának tekinthető.³⁶

Alapvető, azaz kiindulási pontnak, ami azt is jelenti, hogy az egyes törvénykönyveknek mint kodifikacionális jelenségeknek a gazdasági alappal való szoros vagy kevésbé szoros, közvetlen vagy kevésbé közvetlen összefüggését a konkrét történelmi és társadalmi helyzet számításba vételével kell feltárni. Az egyes törvénykönyvek, kodifikációs törekvések vizsgálatánál az általános érvénnyel megkonstruált elmélet a tényeknek nem mondhat ellent. Ez az elmélet differenciáltságát, differenciálásának lehetőségét igényli. Ilyen vonatkozásban is jelentős eredménynek kell tekinteni Világhy Miklós fent vázolt elméleti konstrukcióját: *a)* szemlélete alapján a differenciálás lehetséges, *b)* erre – épp mert általános, „csak” az alapvető kérdéseket oldja meg – az egyes konkrét jelenségekre való alkalmazása céljából szükség is van.

³⁶ Uo. 216. és köv. oldalak.

Felületes olvasó első olvasásra ugyanis azt állíthatja, hogy Világhy Miklós a forma formájának az eredeti tartalommal való összefüggését olyan determináló és feltétlen jellegűnek minősíti, hogy pl. két államnak a társadalmi fejlettség és osztályviszonyok vonatkozásában fennálló alapvető azonosságának szükségszerű következménye, hogy ezeknek az államoknak a jogot illetően, a forma formáját tekintve is, azonos úton kell járniok. Ez a szemlélet a szocialista jogtudományban egy kicsit konkrétebben már olyan mechanikus általánosításokban jelentkezik, hogy ahol a burzsoázia uralomra jut, ott a kodifikáció sikerrel napirendre kerül, ahol és ameddig a burzsoázia a történelem színpadán nem jelentkezik, a kodifikáció a feudális osztály erre vonatkozó érdekeltsége híján elmarad, ahol pedig a burzsoázia a feudális osztállyal osztályszövetségre jut, a kodifikáció rövidebb-hosszabb harc után, de ugyancsak elmarad. Az idézett cikk – az elméletet igazolandó – egyetlen példája, hogy a kodifikációs törekvések kudarcát a XIX. század elején Németországban hasonló társadalmi-történelmi okok és körülmények, ugyanazok az anyagi életviszonyok idézték elő, mint a XIX. század harmadik harmadában Magyarországon, valóban emellett szól³⁷ – egy bizonyos hozzáadással azonban, amiről alább lesz szó.

Az előbb említett ún. differenciálással mindjárt ehhez a gondolat-hoz kapcsolódunk. A klasszikusoknak a tartalom és formára vonatkozó általános megállapításából következik az is, hogy „a tartalom és a forma – akárcsak a dialektika minden más kategóriája – nem mozdulatlan, merev valami. *A kettő átmehet egymásba. Nincs köztük merev határ.*”³⁸ Ami a kodifikációt, ill. a jogi normáknak írott jogba, törvénybe foglalását illeti – és ez a mi esetünkben egy polgári törvénykönyv tartalmára, tehát normák egész seregére és ezek összefüggő rendszerére vonatkozik –, az esetek jó részében a kodifikáció sohasem elsősorban a formát (a jog mint forma megjelenítési formáját) jelenti. A harc a jogért, új jogért, új normák, intézmények, ezek nagyobb rendszeréért folyik; arról van szó, hogy többé vagy kevésbé általános frontáttörésre kerüljön sor a régi (írott vagy íratlan) normarendszer egésze ellen. Nem szorul külön bizonyításra, hogy erről

³⁷ Uo. 219–222. o.

³⁸ *A marxista filozófia alapjai*. Kossuth Kiadó, Budapest 1959. 788 o., 320. o.

volt szó az előbb említett, Világhy Miklós által felvett példa vonatkozásában is. Ilyen esetben a formát a tartalomtól elválasztani egyrészt szinte lehetetlen, másrészt antidialektikus formalizmus lenne. Itt minden, mint forma, maga a kodifikáció is a tartalom, azaz a jog, az osztályakarát problémájává alakul át, amikor is az alap meghatározó szerepe már nem valamiféle távoli áttétel útján, hanem egészen közvetlenül érvényesül. Erre mondja egy helyütt a *Német ideológia*, hogy „a jognak nincs is külön története”.³⁹ A polgári jogi kodifikáció történetének bemutatásánál látni fogjuk, hogy e tétel helyességét a polgári jog történetének sok gyakorlati példája igazolja.

A következő szempont, amellyel az eddigi megállapításokat ki lehet és kell egészíteni, a dialektika egy másik általános érvényű tétele. Nevezetesen: „A forma és a tartalom összhangját nem szabad úgy értelmezni, mintha a tartalom okvetlenül csak egy valamely formában fejeződhetné ki. *Egyazon tartalomnak számos forma felelhet meg.*”⁴⁰

Talán nem volna nehéz bizonyosságot szerezni arra vonatkozóan, hogy Magyarország társadalmi struktúrája a termelőerők fejlettségét, az osztályviszonyokat illetően eljutott olyan fejlődési fokra, amelynek alapján nem kevesebb joggal lehetne párhuzamot vonni ezen fejlettségi foka és a századvégi Németország között, mint lehetett a fent hivatkozott példa esetében. Mégis: Németországban a század végén megcsinálták a polgári törvénykönyvet, a burzsoá Magyarországon erre soha sem került sor. (Utalni kell itt arra is, hogy a német kodifikáció megvalósításának egyik döntő oka az egyseges birodalom megalapítása volt. Ezen a birodalmon belül a jogegység megteremtése egyaránt érdeke volt a német burzsoáziának

³⁹ Marx-Engels: *A német ideológia*. 50. o. Marx és Engels a fenti kitételben – a jog ún. osztályfelettségét, önálló voltát valló nézeteket támadva – nem azt az elvi álláspontot kívánják kifejezésre juttatni, hogy a jognak mint felépítményi kategóriának még viszonylagos önállósága sincs, hanem a jognak a gazdasági-társadalmi renddel való szoros összefüggését hangoztatják. Egyébként ugyanott ők maguk is beszélnek pl. „a római örökösödési jog történetéről” (50. o.), amiről – mármint az örökösödési jogról – más összefüggésben viszont Engels azt mondja, hogy a jognak a gazdasági alappal leginkább összenőtt része. Lásd Engels Schmidthez írott levelét (Marx-Engels: *Válogatott művek*. II. köt. 494. o.).

⁴⁰ *A marxista filozófia alapjai*. 323. o.

és a porosz junkereknek. Ez azonban szintén nem gyengíti az előbbi megállapítást.)

Végül is: Világhy Miklósnak azt a kitételét szükséges az adott keretben elégségesnél nagyobb hangsúllyal és részletességgel kiemelni, hogy „a jog formájának fejlődését korántsem határozza meg *kizárólag* vagy *közvetlenül* az anyagi életviszonyok fejlődése”,⁴¹ és korántsem az anyagi életviszonyok fejlettségéhez viszonyított teljes adekvátsággal. Engels Schmidthez írott levelében ezt magára a tartalomra, a jogi normára is kifejezetten lehetségesnek tartja és hangsúlyozza. Abból kiindulva, hogy az örökösödési jog a gazdasági alap egyik legközvetlenebb jogrendszerbeli kifejezője, azt mondja, hogy „mégis nehéz volna bebizonyítani, hogy például a korlátlan végrendelkezési jog Angliában, e jog erős korlátozása Franciaországban, minden részletében csak gazdasági okokra vezethető vissza”.⁴² Ebben az összefüggésben érdemes itt utalni arra a *Német ideológia* által is megállapított tényre, hogy a kapitalista termelési viszonyoknak megfelelő áruforgalom jogi biztosítását illetően milyen nagy szerepet játszott a római jog. Ebben a fejlődési szakaszban „a jog tulajdonképeni fejlődése – írja a *Német ideológia* – minden országban, Anglia kivételével, a római törvénykönyv alapján ment végbe. A magánjog további fejlesztésére (különösen az ingó tulajdonnal kapcsolatban) Angliában is római jogelveket kellett bevonni.”⁴³ És Anglia a jog formáját illetően ma sem lépett tovább. Abban a folyamatban, amelyben mint valami sivatagi folyó a common law máig elhőmpölygött, és amelynek – mint az angol irodalom szellemesen mondja – forrása felfedezhetetlen, mint a Nílus folyóé, ebben az „immemorial usage”-ben a jognak és a jogi forma fejlődésének⁴⁴ sokféle rétegződése megtalálható. Angliában máig sem került sor polgári jogi kodifikációra. Pedig Anglia társadalmi-gazdasági struktúrája, az angol társadalom anyagi életviszonyai már rég a kapitalista termelési viszonyok alapvető és döntő túlsúlyát mutatják. Az Amerikai Egyesült Államok sem rendelkeznek egységes polgári törvénykönyvvel, bár a termelési

⁴¹ Világhy Miklós: i. m. 219. o.

⁴² Marx-Engels: i. m. 494. o.

⁴³ Marx-Engels: *Német ideológia*. 49–50. o.

⁴⁴ Lásd a 47. sz. lábjegyzetet.

viszonyok, a gazdasági alap szinte kizárólagosan tőkés jellegére épp ez az állam a legjobb példa. Ismeretes, hogy az árutermelő Róma gazdasági virágzása már a múlté volt, amikor az áruforgalom jogát Justinianus kodifikáltatta. A jog a forma tekintetében épp akkor volt kevésbé fejlett, amikor annak fejlettségét és biztonságát a gazdaság, az élet anyagi viszonyai megkövetelték volna.⁴⁵ Tudott dolog, hogy a svájci polgári törvénykönyv megalkotását elsősorban nem a gazdasági alap hiánya késleltette – hiszen ez megvolt, és ez inkább hiányát érezte –, hanem a kantonoknak az autonómiához való ragaszkodása, amely az egységes polgári törvénykönyvben a centralizáció veszélyét látta. Végül is népszavazás mondott igent az egységes törvénykönyv mellett.

Felvethető a kérdés a másik oldalról is. Senki sem tagadja, hogy Poroszországban a XVIII. század végén a feudális termelési viszonyok voltak uralkodók.⁴⁶ Az is általában igaz, hogy feudális viszonyok között a természetes gazdálkodást folytató földesúrnak nem túlzottan érdeke, hogy az ország másik részének egy hasonló gazdaságát illetően milyen jog érvényesül; inkább érdeke az, hogy valami sajátos jog uralma alatt éljen, amely őt megvédi „idegen erők” szabad terjeszkedésével szemben. Végső soron ez az az ok, ami miatt a feudalizmus idején általában nem keletkeznek egységes polgári törvénykönyvek. Poroszországban a XVIII. század végén mégis nagy kodifikációs tevékenység indul, és 1794-re kész a világ talán legnagyobb – értve ezalatt, hogy leghosszabb – törvénykönyve (appendixeivel együtt több mint 17 000 szakaszt tartalmaz, kazuisztikus, szinte kiismerhetetlen rendszerrel), a porosz Landrecht.

Mindezekre azt mondhatná valaki, hogy végül is nincs összefüggésben a gazdasági-társadalmi viszonyokkal, a gazdasági alappal az, hogy Anglia az esetjog alapján áll? Hát nem a sajátos angol társadalmi fejlődés tükröződése ez a jogban, nem a volt angol gyarmatbirodalom egyik „közös nyelvének”, tehát a gyarmatbirodalom kormányzása

⁴⁵ Pólay Elemér: Die Blütezeit des römischen Wirtschaftslebens und die Klassische Zeit des römischen Rechts. *Acta Antiqua Academiae Scientiarum Hungaricae*. Tom. V. Fasc. 1-4. 323-356. o.

⁴⁶ Lásd ehhez Marx-Engels: i. m. 49. o. és Világhy Miklós: *Polgári jog. Általános rész 1956-57. tanév*. Felsőoktatási Jegyzetellátó Vállalat, Budapest 1956. 265. o., 46. o.

egyik eszközének szánt intézmény az angol gyarmatokra is áttérjett common law? Nincs semmi köze a porosz társadalom struktúrájának, az anyagi életviszonyok állapotának, a politikai helyzetnek a porosz Landrechthez? Nincs összefüggésben a gazdasági alappal az a sajátos svájci jelenség, amely a kantonok autonómiájában jut kifejezésre? És lehetne még sorolni a hasonló kérdéseket, amelyekre természetesen csak igenlő választ lehet és kell adni. Csakhogy ez az igenlő válasz is elfogadását jelenti annak a helyes álláspontnak, hogy a jog formája ugyan összefügg a mindenkori gazdasági alappal, de nem, vagy nem mindig közvetlenül. Ugyanazon a gazdasági alapon az ezzel a gazdasági alappal közvetlenül összefüggő, de már a felépítmény körébe tartozó jelenségtől meghatározottan a jog formája különbözhet, más és más lehet. Az a tétel tehát, hogy ugyanannak a tartalomnak megfelelhet többféle forma is, a jogi forma fejlődésére is érvényes.

A kodifikáció, a jog formájának elméleti kérdései körében – most már az írott jog talaján – lehetne még érinteni a jog formájával összefüggő egyéb fontos kérdéseket. Elsősorban azokat, amelyek arra vonatkoznak, *ahogy* az írott, a kodifikált jog a gazdasági alapot, a társadalmi valóságot, az osztályviszonyokat *szerkezeti* vonatkozásban tükrözi.⁴⁷ Ezek azonban a kodifikáció, a jog létformája egészének – a

⁴⁷ A jog formájának első és e tanulmány fő kérdése az írott és nem írott jog kérdése, ill. e két formának a gazdasági alaphoz való viszonya. Ehhez az első kérdéshez tartozónak véljük – most már az írott jog talaján – azt, hogy az egész adott jogágazat, annak minden részterülete, vagy csak egyes szelvényei állnak-e az írott jog uralma alatt; azaz egyes kérdéseket illetően elkülönített parciális jogszabályok vannak-e, míg mások vonatkozásában a szokásjog hatályos, illetve az egész jogágazatokat egységes törvénykönyv fogja-e át. Tudjuk – magyar vonatkozásban a XIX. század végi kodifikáció harcain, eredményein és sikertelenségein igazolva –, hogy ezek a jelenségek is, ha sokszor közvetve is, mennyire összefüggnek a társadalom gazdasági rendjével, fejlődési fokával. Mindez, mint jeleztük, még a jog formájának első kérdéskörébe tartozik.

A jog formája, a jogi forma fejlődése az írott jog talaján azonban az eddigiek-nél többet is jelent. Nyilvánvalóan a jogi forma problematikájához tartozik az a második lépcső, hogy ha már a jog írott formában tükrözi a társadalmi valóságot, akkor ez a *törvénykönyv az egyes kódexek szerkezetét illetően hogyan történik*. Van-e a törvénykönyvnek általános része, kazuisztikus a törvénykönyv, vagy inkább keretszabály, az egyes konkrét szabályok szerkezete egyedi vagy absztrakt, fogalommeghatározó jellegű-e, amely a tipikus megragadására törekszik, tisztán polgári jogi szabályok foglalatára a polgári

gazdasági alappal való általános összefüggésén belüli – részletkérdései. Képletesen szólva: a kodifikáció egy zárt gömb. Eddig – és a következő fejezetben is – ezt a gömböt az őt körülvevő valósággal összefüggésben vizsgáltuk, tekintet nélkül arra, hogy a gömb egyes részei milyen belső törvényszerűség szerint léteznek, mik ezek szerepe a tekintetben, hogy az a mértani test, amelynek részei, tökéletes vagy kevésbé tökéletes gömb, nagy kiterjedésű vagy kis térfogatú test, üreges vagy tömött stb., stb. A kodifikált jog, ha már azon túl vagyunk, hogy a jog kodifikált és hogy miért kodifikált, tartalmaz viszont az egészhez viszonyított más olyan, megjelenésére nézve ugyancsak formai elemeket (ezek a gömb részei és azok belső törvényszerűségei), amelyeknek a gazdasági alappal való összefüggése külön elméleti vizsgálódásokat igényel. Ezekre azonban – jelen tanulmány keretei szabta korlátok miatt – később is csak az egyes fontosabb kérdéseket illetően térünk vissza (a polgári törvénykönyv részei, általános rész problémája stb.).

Ami a „gömböt”, a kodifikációt általában illeti – az eddigi, főleg elméleti fejtegetésekből is látható, hogy az az első látszatra természetesnek tűnő elképzelés, hogy az írásbeliség a jog természetéből folyó sajátosság, a jog magától értetődő sine qua non-ja, korántsem felel meg a valóságnak, és ezért korántsem természetes.

Összefoglalva most már a kodifikációra (az írott jogalkotásra), a kodifikáció, az írott jog társadalmi tartalmára, szolgálati szerepére vonatkozóan eddig kifejtetteket, ezeket az alábbi, a második fejezetben tárgyalt történelmi fejlődés helyes feltárása tekintetében is alapvetően fontos tételekben rögzíthetjük:

A jog formája (kötött szöveg nélkül megismétlődő, államilag szankcionált eljárásban élő szokásjog; az írott jog; a kodifikáció, értve

törvénykönyv, vagy más, pl. büntető jogi elemek is vannak benne, generálklauzulák „igazítanak”-e el valamely konkrét norma és a valóság közötti súlyos ellentmondás esetén, ill. vannak-e a kódexben ilyen általános jogtételek – mindez a kérdés a jogi forma fejlődésének fent másodiknak nevezett kérdéscsoportjához, de *ugyancsak* a jog formájának problematikájához tartozik. Hogy a jog formájának ezek a sajátosságai sem teljesen függetlenek a mindenkori gazdasági alaptól, külön beható vizsgálódást is megérdemelne, de így is bizonyosra vehető (gondoljunk a századfordulón fellépő generálklauzulák tulajdonképpeni okaira és tartalmára, az adott társadalmi viszonyoktól, a jog általános fejlődésétől való feltételezettségére).

ezalatt egy elvileg körülhatárolt jogterület törvényi szabályozását)

a) *mint az osztályerőviszonyokat és érdekeket tükröző jogi parancsok rendszerének létezési módja magával a joggal mint az alapot szolgáló felépítményi kategóriával a forma és tartalom viszonyában van; ezért*

b) *keletkezését, fejlődését a tartalom és a forma általános dialektikus törvényszerűségei alapján bonyolult összefüggések és áttételek útján, végül is a gazdasági alap határozza meg; c) jelentősége mint forma sokszor fokozódik, a tartalom elemévé emelkedik, különösen a jog strukturális, forradalmi átalakulásának idején, amikor a kodifikációért folytatott harc a jogrendszer strukturális átalakításáért folytatott harccal esik egybe; d) mint formának viszonylagos önállósága van, túlélheti régi tartalmát, más szóval ugyanaz a jogi forma több tartalomra, azaz jogi parancsra, normarendszerre vonatkozhat; megfordítva : egyazon társadalmi-gazdasági rendnek, egyazon jogi normarendszernek – a b) pont alatti tétel szerinti értelemben – több jogi forma is felelhet meg.*

II.

A POLGÁRI JOGI KODIFIKÁCIÓ TÖRTÉNETE

Bár az a címben is megjelölt cél, hogy tudniillik a tanulmány egyik lényeges feladata a polgári jogi kodifikáció történetének felvázolása, felmentést adna az alább következő történeti fejtegetések jogosultságának indoklása alól, mégis helyénvalónak látszik a következőkre utalni.

Az a tétel, hogy egy törvénykönyv új intézményeinek és a jogfejlődést tükröző eredményeinek társadalmi tartalmát, a benne kifejezésre jutó jogfejlődési tendenciákat, objektív törvényszerűségeket történelmi összefüggések, történelmi távlatok és irányok felderítése nélkül alig lehet tudományos hitelességgel feltárni – formai okokon túlmenően tartalmilag is jogosulttá, sőt szükségessé teszi, hogy az új polgári törvénykönyv bemutatásánál a jogfejlődésnek azt a szakaszát is végignézzük, amelyből a törvénykönyv kilépett.

A ma és a tegnap itt a legszorosabban összefügg. Egyrészt úgy, hogy egy mai jelenségben, jelen esetben a polgári törvénykönyvben nyilvánul meg egy tegnapi mozzanat, egy tegnapi aktus igazi iránya, többé-kevésbé végleges értéke; másrészt úgy, hogy a törvénykönyv megalkotását, a mai lépést csak a tegnap megtett út ismeretében lehetett és kellett megtenni. A törvénykönyv elemzése útján e vonatkozásban közvetve szereshető bizonyítékok keresése helyett elég csak beletekinteni a törvényjavaslat miniszteri indoklásába, hogy a mondottak ténylegességéről meggyőződünk, hogy a törvénykönyv

megalkotásánál mennyire szükséges volt a haladó hagyományok feltárása, azoknak a történeti tapasztalatoknak az összegyűjtése, amelyek a polgári jog rendszerének évszázados fejlődése során kialakultak. Nem szükséges hangsúlyozni, hogy mindez mennyire fokozottan vonatkozik egy, a törvénykönyv bemutatását, általános értékelését célzó tanulmányra. Nem lehet tagadni, hogy „ami történeti, az nemcsak a múlt számára jelent gyakorlati értéket, hanem – bizonyos értelemben – a jelen számára is, mert a jelen történeti szükségszerűséggel fejlődik a múltból. A jelenben gyakorlati pedig csak mint történeti nyer értelmet, csak mint a múlt eredménye és a jövő alapja fogható fel mozgásban, azaz valóságos létében.”⁴⁸

A történeti fejlődés vizsgálata során – hogy a magyar fejlődés nemzetközi aspektusai láthatók legyenek – röviden utalunk a külföldi, burzsoá és szocialista polgári jogi kodifikáció jelentősebb fázisaira. Ezt követően a magyar polgári jogi kodifikációs kísérletek, azok gazdasági-társadalmi hátterének bemutatására kerül sor. Az egész fejlődési folyamatba így beállítva lesz plasztikusabban látható az új polgári törvénykönyv keletkezésének távolabbi és közvetlen történelmi háttere. Így mérhetjük fel igazából a polgári törvénykönyv tartalmának újszerűségét – kodifikációs elveiben, rendszerében és tartalmában egyaránt.

⁴⁸ Világgy Miklós, Marton Géza: A római jog elemeinek tankönyve. Intitutiók. Budapest 1957. (Megjegyzések a római jog tudományának egyes elvi kérdéseihez.) *Jogtudományi Közlöny* XII. Új évfolyam 4–6. sz. 218. o.

1.

A KÜLFÖLDI POLGÁRI JOGI KODIFIKÁCIÓ JELENTŐSEBB FÁZISAI

A) BURZSOÁ KÓDEXEK

A burzsoá polgári jogi kodifikáció fejlődése, ill. annak egyes eredményei elválaszthatatlan részei a polgári jog nagy – az emberiség egyetemes történetére is kiható – fejlődési processzusának, amelynek kezdetén a római jog kétségtelenül világtörténelmi jelentőségű alkotása, a justinianusi kodifikáció, a Corpus Juris Civilis áll.⁴⁹ Hatályát még a legforradalmibb jellegű burzsoá polgári törvénykönyv, a Code Napoleon sem akarta, de nem is tudta volna megtagadni. Engels is mondja egy helyütt, hogy a burzsoá polgári jogi kodifikációnak ez a legforradalmibb terméke a római jog talaján keletkezett.⁵⁰

A szocialista jogtudomány Justinianusnak Róma gazdasági fejlődésének virágkorához képest megkésett⁵¹ nagy törvényalkotásában nem a klasszikus római jog megrontását, meghamisítását látja, mint sok modern római jogi szerző, hanem éppen a római magánjog fejlődésének csúcát, befejező nagy alkotását, amely már magába szívta a keletkezésekor Európában általánosan uralkodóvá vált feudális

⁴⁹ A justinianusi kodifikáció – Justinianus kodifikációs „minisztere”, Tribonianus vezetésével – 528-ban kezdődött, és három, illetve négy nagy részre tagozódik: 1. az *Institutiones* (533), a jogról szóló általános elvek és tanok jogtanulók számára; 2. a *Digestak* (533), a nagy jogtudósok tételeinek, véleményeinek hatályban tartott és egységbe foglalt része; 3. a *Codex Iustinianus* (534), 4600 császári rendelet gyűjteménye Hadrianustól Justinianusig; a 4. rész, a *Novellák*, Justinianus későbbi rendeleteit (535–565) tartalmazza, többnyire már görög nyelven, míg az első három rész nyelve kizárólag latin.

⁵⁰ „A nagy burzsoá forradalom után lehetséges ugyanannak a római jognak az alapján a burzsoá társadalomnak egy olyan példás törvénykönyvét megszerkeszteni, mint a francia Code civil.” Idézve: Világhy Miklós: *Polgári jog. Általános rész*. Egyetemi Jegyzet 1953. 28. o. alapján.

⁵¹ Lásd Pólay Elemér már hivatkozott tanulmányát.

társadalmi rend, továbbá a kereszténység gondolatvilágának néhány alapvető elemét is.⁵²

A Corpus Juris Civilis Róma bukása után előbb inkább csak a Keletrómai Birodalomban, de a későbbi századokban Nyugat-Európában is a polgári jog rendszerének – az egyes országok írott vagy íratlan magánjogi szabályai és a kánonjog mellett – integráns része lett. Különösen megnőtt a szerepe a feudalista keretek között meginduló árutermelés és kereskedelem fellendülése idejében. Ezzel függ össze, hogy a római jog – konkrétan a Corpus Juris Civilis, tehát a klasszikus római jog e „megrontott” termékének – másodvirágzása a X–XI. században az észak-itáliai városokban, az ún. városállamokban indul meg. A glossátorok és a postglossátorok „felfedezik” a Corpus Juris Civilist, jó érzékkel a kor gazdasági-társadalmi rendjéhez igazítják („még tovább hamisítják”, mondja erre az interpoláció-kutatók jó része).

Az interpoláció-kutató romanisztika a római jog iránti lelkesedésből könyvtárakat töltött meg olyan munkák tömegével, amelyek előbb a glosszákból, a pandektákból hámozták ki a Justianust – értéktelennek tartva minden mást –, majd Justianusból hámozták ki a klasszikus római jogot –, csak megrontónak tekintve Justianust is. Ez a purifikációs romanisztika, amikor ezt tette, és a modern római jogtudományt jórészt már-már csak interpoláció tudománnyá, szövegkritikává és nyelvészetté változtatta, tulajdonképpen az általa keresett római jog történelmi hivatása és szerepe ellen harcolt. Egy talán nem jogosulatlan absztrakcióval élve: ha ez a romanisztika, ha ezek a római jogászok Justinianus „igazságügy-minisztérium”-ában dolgoztak volna, mindent elkövettek volna, hogy a Corpus Juris Civilis soha ne jöjjön létre. Ők azon lettek volna, hogy a meghivatkozható klasszikusok száma szaporítható legyen. Továbbmenve, ha ők fedezik fel valahol Észak-Itáliában Justinianus törvénykönyvét, dehogyis engedik azt az ebek, azaz a jog iránti társadalmi igények harmincadjára jutni, dehogyis magyaráznák és csinálnának belőle

⁵² Lásd ehhez pl. Világhy Miklós korábban – az 50. sz. lábjegyzetben – hivatkozott és Mádl Ferenc *Az objektív felelősség történetéhez* című, a Magyar Tudományos Akadémia Állam- és Jogtudományi Intézetének Értesítője II. köt. (1959) 1. számában megjelent tanulmányát.

kivonatokat a jogszolgáltató fórumok, a jogkeresők részére. Csodálnák, mint antik műemléket, mint a latin nyelv és szellem tárházát. A grammatika oktatásánál felolvasnának belőle, és közben hét lakat alatt őriznék, hogy el ne vesszen. Létrehoznának egy kiadói hatóságot, amely csak akkor adja meg a törvénykönyv ritkán sorra kerülő tancélú kiadásához az imprimatúrát, ha hosszas vizsgálat után megállapította, hogy a kiadó egy betűt sem módosított az eredeti szövegen.

Ezek a ma élő, de képletesen az elmúlt századokba visszaküldött romanisták – távol állván a gyakorlattól – nem veszik számításba, hogy épp ezzel a szemlélettel harcolnak édes gyermekük, a római jog érdekei ellen. Egész – a kérdéses két korszakra visszavetített – törekvésüknek a római jog vonatkozásában lett volna ui. egy olyan, ma még alig értékelt eredménye, amelytől ők maguk döbbenek volna meg a legjobban: az tudniillik, hogy a történelem számára halálra ítélték volna a római jogot.

Miért? – hangzik a kérdés.

A válasz a Corpus Juris Civilis, az egyetemes jogtörténet első igazán nagy kodifikációjának jelentőségét elsősorban a jogi forma oldaláról domborítja ki. Halálra ítélték volna a római jogot a történelem számára, mert az a római jog, amely szerintük a római jog – mint jog – sohasem lépte volna túl Róma határait, és nem élte volna túl a római birodalom bukását sem. Az bizonyos, hogy Gaiust vagy Papinianust a reneszánsz idején Európa humanista centrumaiban az antik kultúráért lelkesedő ifjúság megismerte volna, mint megismerte Cicerót és tanulta Platónt. De uralkodó jog nem lett volna belőle.

Mindenekelőtt és lényegében azért nem, mert – mint ezt a polgári romanisztika sem tagadja – a római jog recepciójára a) *formai oldalról nézve csak a Corpus Juris Civilis alakjában*, b) *materiális szempontból pedig csak abban a feldolgozásban kerülhetett sor, amely az észak-italiai jogtudomány, különösen a kommentátorok nevéhez fűződik.*

a) Joggal mondja Koschaker sűrű egymás után már a harmadik kiadást megért *Europa und das römische Recht* c. munkájában,⁵³ hogy minden recepció – mint nélkülözhetetlen szubsztrátumot – feltételezi

⁵³ P. Koschaker: *Europa und das römische Recht*. Dritte, unveränderte Auflage. Verlag C. A. Beck, München und Berlin 1958. 378. o.

az átveendő jog körének írásos meghatározhatóságát és meghatározását. Recipiálni azért csak törvénykönyveket, a kodifikátor által pontosan meghatározott jogot lehet. Szokásjogot recipiálni nem lehet, mert az különböző és szétszórt, távolról sem egységes konkrét bírósági döntésekben, ítéletekben él. Állaga állandóan változik, állásának pontos helyzetét egy meghatározott időpontra vonatkoztatva még érvényesülésének országában sem lehet megállapítani. Egy idegen, különösen egy későbbi kor embere számára meg, aki saját érdekeivel nem ütközően szeretné átvenni, teljesen áttekinthetetlen. Szükségtelennek tekintjük az olyan további indokokat, hogy átvehető-e egy olyan jog, amely máig sem pontosan felderített ún. tekintélyek, az élettől nemegyszer elszakadt jogi írók különböző műveiben, császári rendeletek és praetori edictumok – kódexbe foglalásuk nélkül jó részükben soha sem rekonstruálható – ezreiben, teljes rendezetlenségben, egymásnak tömérdek kérdésben ellentmondóan él? Lehet-e valahol és valaha recipiálni az angol-amerikai jogot, amely mint esetjog kötetek ezreiben és ítéletek még nagyobb számában jut kifejezésre? Nyilvánvaló, hogy nem lehet. Koschaker említi azt a példát, hogy Japán, amelyet sokkal erősebb kulturális kapcsolatok fűztek Amerikához, mint Európához, polgári jogának megalkotásakor mégis a svájci, ill. a német polgári törvénykönyvre támaszkodott.⁵⁴

Justinianus kodifikációja nélkül a római jog európai recepciójára sohasem került volna sor. *Kell-e hangsúlyozni a fentiek után, hogy egy-fajta jogrendszer fejlődésében milyen történelemre szóló szerepe lehet a jog formájának, a kodifikációnak?*

b) A válasz második része már nem a forma jelentőségével, hanem az észak-itáliai jogtudomány szerepével, a római jognak Róma bukása utáni és Rómán kívül fejlődésével, a recepció materiális feltételeivel függ össze.

Feltehetően senki se fog ellentmondani annak a megállapításnak, hogy a Corpus Juris Civilis nehézkessége, óriási terjedelme miatt – amit a korabeli „nyomdatechnika” állapota szerint kell értékelni! – már keletkezése pillanatában sem volt a gyakorlat számára

⁵⁴ P. Koschaker: i. m. 162. o.

közvetlenül használható. Ezért, mint ismeretes, már akkor készültek belőle kisebb ún. excerptumok. Majd egy évezreddel később még inkább felmerült annak szükségessége, hogy a justinianusi törvénykönyveket pusztán ilyen technikai vonatkozásokban hozzáférhetőbbé tegyék. Az eltelt évszázadok után létrejött új társadalmi viszonyok, az élet megváltozott anyagi feltételei azonban – anélkül talán, hogy ennek jelentőségét a kommentátorok tudatosan érzékelték volna – beleszivárogtak ezekbe az első látszatra technikai jellegű kommentárokba. És a kommentátorok nagy érdeme az, ami egyúttal a recepció materiális előfeltételének is számít, hogy amikor glosszálta a glosszák glosszáit (glossant glossarum glossas), fél füllel meghallották a Corpus születéséhez képest megváltozott viszonyoknak a jogot illető igényeit, és – pirulva vagy a végén már természetesnek véve – „meghamisították” Justinianust, azaz a római jogot a kor igényeihez igazították. Ez volt a kommentátorok történelmi tette, amely kihatott egész Európa magánjogi rendszereinek fejlődésére.⁵⁵

Ezt a kommentált római jogot kapta szárnyra az Európa-szerte erősödő árutermelés, amelynek útjában volt az áru útjában mindenütt akadályt jelentő partikuláris feudális jog sokfélesége. A naturális gazdálkodással szemben, amely megél önmaga több-kevésbé zárt egységében, és ezt a különállóságát mindenféle jogintézménnyel is védi, az árutermelés a termelési egységeknek egymástól való feltételezett-ségét hozza magával, aminek alapvető megnyilatkozása az árunak a különböző termelők közötti forgalma. Ehhez már nem partikuláris, elzárkózó, hanem *egységes* jog kell, amelyet meg lehet könnyen ismerni, és amellyel épp úgy lehet kalkulálni, mint bármely más gazdasági természetű piaci tényezővel. De *új* jog is kell, amely feloldja a magántulajdon kötöttségét, kimondja a szerződéses szabadságot stb. A római jog az árutermelő életviszonyok keletkezésének hajnalán azért terjedt

⁵⁵ A római jognak az európai jogrendszerekre gyakorolt hatását, a római jog továbbélésének történetét óriási irodalom tárgyalja. Egészében szinte teljesen áttekinthetetlen. Kiemelkedő alapjait legnagyobb részletességgel Savigny dolgozta fel, ezáltal válva a XIX. század legnagyobb romanistájává. A római jog európai hatásában és polgári irodalmában azóta bekövetkezett fejlődés nem mentes a magánjog tudományának különböző elméleti irányzatainak hatásától. A római jog európai fejlődésének és a fejlődés irodalmának jó és legújabb, tehát a korábbi eredményeket is számba vevő összefoglalását adja Koschaker fent hivatkozott munkája.

el Európában, mert amellett, hogy a kereszténység gondolatvilágát már Justinianus beleültette, a glossátorok és a kommentátorok révén alkalmas volt arra, hogy ezeket az igényeket kielégítse.

Az árutermelés, az erősödő polgárság az egységes és a fejlődő új termelési viszonyok szolgálatára alkalmas jogot uralomra juttató törekvések mellett azonban létrehívott két másik történelmi tényezőt is: *egyrészt a nemzetté válás, a nemzeti önállóság gondolatát, másrészt egy, a feudalizmus mint társadalmi rendszer felszámolására irányuló egyre erősebb tendenciát.*

Mindez a jogra vonatkozóan – először természetesen az elmélet szintjén – olyan eszmeáramlatok megjelenését és elterjedését vonta maga után, amelyeket a későbbi kodifikációs hullámok előzményeként kell felfognunk. Ezek végső következtetése a jogot illetően ugyanis a következő volt: a római jog alkalmas volt arra, hogy feudális viszonyok között szolgálja a kezdődő árutermelés igényeit, a harmadik rend társadalomátalakító törekvéseit azonban bizonyos idő után akadályozza; konfesszionális beállítottsága és tételei, továbbá egyetemes jellege miatt a nemzeti önállóság, a nemzetállam kialakulása ellen hat; recepciója ellenére sem kizárólagos jellegű, s más jogi rétegek összességével végső soron része annak a széttagolt középkori jogrendszernek, amely az új erők ellenére a feudalista rendszert védi és konzerválja. Már konkrétan az említett eszmeáramlatok egyikére utal Nizsalovszky Endre, amikor ezt másképpen úgy fogalmazza meg: „Bár a polgári rend (...) megtalálhatta volna a maga uralma biztosításának eszközeit a római jogban, az emberi természetből folyó jogokból kívánta felépíteni a magánjog teljes rendjét is, és ellene fordult a római jognak is, amelyet természetjogi szempontból éles bírálatban részesített, a feudális intézményekkel együtt eltávolításra ítélt, hogy helyét új, örök időkre szóló tökéletes joggal pótolja. Ez az eszmeáramlat indította meg a XVIII. században a kodifikációs mozgalmakat.”⁵⁶

A szellemi előkészület gyökerei visszanyúlnak a XVI. századig, amikor Johann Apel fő művében⁵⁷ – bár főleg rendszertani

⁵⁶ Nizsalovszky Endre: *Magyar polgári jog I. Általános rész.* Egyetemi jegyzet. Budapest 1950. 286. o.

⁵⁷ „Isagoge per dialogum in quatuor libros Institutionum D. Justiniani Imperatoris”, Johann Apel halála után, 1540-ben jelent meg Breslauban.

szempontjait illetően – erősen támadta Justinianus törvénykönyvét, és új, racionálisabb jogszemléletet hirdetett. A humanizmus eszméramlata ez, amely a justianusi jog hegemoniáját már kezdetben több oldalról kikezdte, és „amely voltaképpen a modern burzsoá polgári jogtudomány első igaz ősenek tekinthető”.⁵⁸ Ez az irányzat, mint valami ártatlan patak, elindult a XVI. században a jogtudomány mezején, és különböző társadalmi, gazdasági és eszmei viszonyoktól feltételezetten, sok nagy jogász közreműködése és harca folytán:

a) Franciaországban már XIV. Lajos idején megmutatta jogrendszerátalakító szerepét; a XVIII. században már egy vad folyam alakját veszi fel, és ez a francia felvilágosodás természetjoga, majd a forradalmi korszak idején árrá változik; a forradalmi burzsoázia kezében ez a természetjog a haladás jelszavává válik, és kíméletlenül s visszahozhatatlanul összetöri a feudalizmus egész jogi építményét; a XIX. század elején a Code-ban az ár már veszít erejéből, és a harci erejéből veszített áramlat pontosan felépített gátak között szófogadóvá válik; úgy hívják ekkor már, hogy a XIX. századi francia pozitivisták jogtudomány.

b) Németországban pedig nem tud igazán nagy erőhöz jutni ez a XVI. században induló patak. Ott is hamarosan természetjognak nevezik ugyan, amelyről egyre gyakrabban hallani; de csak formák és kulisszák tömegében ölt testet, nem tud feszítőerővé válni. Mint a síkságon a víz, szétfolydogál, nem dönt gátrendszereket, van idő megzabolázni. Forradalmi burzsoázia és forradalom nincs, amely radikálisan felnyitná az időnként meg-megduzzadó gát zsilipjeit. A XIX. századra már olyan erős megint a feudalizmus gátja, hogy van erő támadásba átmenni és abban ideiglenes sikereket is elérni (ennek tekinthető a Thibaut vezette kodifikációs irányzat zátonyra futtatása). Mindez már a történeti jogi iskola nevéhez fűződik. Mire a XIX. század végén a kodifikáció mégis megtörténik, ez a folyó már nem más, mint vénülő fák olyan tápláléka, amelyről nyilvánvaló, hogy a XX. század új erőivel szemben elveszíti a versenyt. A jog formálója a negyedik rend lesz. Már uralma előtt „figyelemmel” vannak rá, azután pedig – a jogfejlődés új korszaka kezdődik.

⁵⁸ Világhy Miklós: A Magyar Népköztársaság polgári törvénykönyvének rendszeréről. *Jogtudományi Közlöny* 1955. 8. sz. 460. o.

A jogtudománynak és a kodifikációs törekvéseknek ezek a folyamatai, amiknek tápláló forrása természetesen a termelőeszközök, ill. az élet anyagi viszonyainak forradalmi, dinamikus előremozgása volt, e folyamatok útját három kodifikációs hullám, a polgári törvénykönyvek 3 rokontípusa jellemzi.

Az *első hullám* az Ordonance du Commerce és az Ordonance Maritime-mel⁵⁹ kezdődik és a bajor polgári törvénykönyvvel,⁶⁰ a porosz Landrechtel (1796), ill. az 1811. évi Osztrák Általános Polgári Törvénykönyvvel fejeződik be. Az előző kettő a feltörekvő burzsoázia két fő érdekterületének kodifikálása volt, ún. jus speciale. Társadalmi okukként nemcsak a fejlődő burzsoázia erejét, hanem az abszolút monarchiának azt a törekvését is kell látnunk, amellyel részben a polgárságra támaszkodva kívánta abszolút hatalmát a feudális rendekkel szemben biztosítani. Az abszolút monarchia ilyen módon kísérelte meg a polgárságot magának megnyerni és ezáltal azt messzebb menő forradalmi kísérletektől távol tartani. Az utóbbi három törvénykönyv – amelyekre jórészt ugyancsak áll ez a megállapítás – felemás társadalmi viszonyoknak törvényi tükrözése. A burzsoázia térhódításának, a kapitalista árutermelésnek a jog iránti igényét ugyan többé-kevésbé honorálva, a feudális erők politikai-közéleti hatalmának eredményeképp fenntartják és védik a feudálisizmus számtalan intézményét és elvét. Kompromisszumok ezek a két osztály között. Létrejöttükre és társadalmi tartalmukra ezen az alapvető tényezőn – az osztálykompromisszumon – túlmenően számtalan egyéb tényező hatott. Elméletileg mindenekelőtt a francia módra nem szekularizált, nem forradalmi természetű jog. Ennek eredménye elsősorban a forma területére esik. Gondoljunk pl. a porosz

⁵⁹ Mindkét törvénykönyv XIV. Lajos idejében készült. Az előzőt, az 1673. évi *Ordonance sur le commerce de terre*-t készítője (Jacques Savary) után Code Savary-nak is hívják; az utóbbinak, az 1681. évi *Ordonance sur la mer*-nek készítője nem ismeretes, L. Lacour szerint Colbert minisztersége alatt valószínűleg Levayer de Boutigny szerkesztette (*Précis de droit Commercial. Troisième édition. Libraire Dalloz, Paris 1925. 9–10. o.*). Fontosságában az utóbbit az előbbi elé helyezik (L. Lacour uo. 9–10. o.), mert sokkal szélesebb hatósugarú. Amellett, hogy Franciaország tengeri kereskedelme ebben az időben valóban nagyon jelentős volt, az Ordonance maritime nemcsak a tengeri magánjogra, hanem a közjogra is kiterjed.

⁶⁰ Codex Maximilianus Bavaricus Civilis (1756).

Landrecht és az osztrák polgári törvénykönyvnek preambulumszerű bevezető rendelkezéseire, amik ugyan az érdemi szabályokra nemigen sugároznak ki, de patetikus deklarációként e törvénykönyveket első látszatra a Code civilhez rokonítják. Valójában csak szólamokról, deklaratív kijelentésekről van szó. A törvények egész szellemének kevés köze van a Code civil *tartalmában* kifejezésre jutó, a francia forradalmi polgárság világnézetét, a szekularizált természetjogot érdemi szabályokban megfogalmazó szelleméhez.

A *második hullám* azzal a törvénykönyvvel azonosítható, amely méltán lett nemcsak Napóleon, de a franciák büszkesége is: az Államtanács részleteiben kidolgozott és proklamált részkodefikációinak egy egészé szerkesztett, 1804-ben *Code civil des Français*, majd 1907-ben *Code Napoléon* néven kihirdetett francia polgári törvénykönyv. E törvénykönyv hatásában rövid idő alatt minden korábbi törvényalkotást messze túlszárnyalt.⁶¹ Ha nem is tükrözte már híven a forradalmi konvent jogi nézeteit, mégis a forradalom szülötte, az összes burzsoá magánjogi törvénykönyvek leghaladóbbika. Alkotói, a francia kodefikátorok a nagy forradalomra támaszkodtak, a feudalista rendőri önkény teljes megsemmisülése után az újjáteremtett modern társadalom gazdasági életfeltételeit a klasszikus, Napóleon kibocsátotta törvénykönyvben lefordították a jogi alapelvek nyelvére – jellemzi Engels a Code Civilt.

A francia Code tartalmában fejezi ki a forradalmi burzsoázia világnézetét, a természetjog alapvető elveit. A természetjog általános tételeit tartalmazó „Livre preliminaire”-t, amelynek fenntartásáért Portalis az államtanácsban a francia irodalomban is számontartott beszédjét elmondta, végül is elhagyták. Ennek első cikke egyrészt a francia természetjog egyik alapvető tételét, másrészt Portalisnak másokkal szemben azt az álláspontját juttatta kifejezésre, hogy a Code-nak mindenekelőtt, bár szilárd tényállásokat tartalmazó, de mégis keretszabálynak kell lennie. E szemlélet lényege az, hogy vannak olyan jogi elvek, amelyek előbb vannak és magasabbrendűek,

⁶¹ A Code civilt vették át, ill. használták szorosan vett értelemben kodefikációs mintának: Belgium, Luxemburg, Olaszország, Portugália, Spanyolország, számos dél- és közép-amerikai állam. Hatása más formában természetesen sokkal több kodefikációnál, ill. kódexnél érződik.

mint a pozitív jog; az állam hivatása nem a jogok mértéktelen termelése, hanem a jogszabályok érvényesülésének megfelelő szankciókkal való biztosítása, e jogszabályok alkalmazásának pontos meghatározása.⁶² A „Livre preliminaire” elhagyása nem Portalis álláspontjának elvetését és azt jelentette, mintha az abban foglaltak nem találkoztak volna általános helyesléssel. Elhagyására azért került sor – állapítja meg helyesen Nizsalovszky Endre is –, mert sok bölcséleti és kevés jogi, valóságos jogszabályi elemet találtak benne. Az elvi alap változatlanul maradását bizonyítja főleg az, hogy a bevezető rész elhagyásának konzekvenciájaképpen semmit sem változtattak a további szövegen.⁶³ Elhagyásának egyik további oka egészen bizonyosan az is volt, hogy megtalálhatók voltak benne a forradalmi konvent, a forradalmi kispolgárság reminiszcenciái is. A „szó” pedig Napóleonné, a nagypolgárság képviselőjéé volt.

Mutatis mutandis: a Code tökélye azzal együtt, hogy a forradalom szülötte, és hogy az összes burzsoá polgári törvénykönyvek leghaladóbbika volt, mégiscsak egy dimenzióban mozgott: a polgári rend minél tökéletesebb megvalósítása, a burzsoá osztályjog minél maradéktalanabb kiépítése felé. Ilyen irányba lendítette a jogtudomány fejlődését is.

A *harmadik hullám* két jellemző törvénykönyve az 1896-ban kihirdetett és 1900. január 1-én hatályba lépett német polgári törvénykönyv (BGB) és az 1907-ben megalkotott svájci polgári törvénykönyv (ZGB) volt. Hatásuk többek között a meddő magyar polgári jogi kodifikációs törekvésekre, különösen az 1928. évi Magánjogi Törvénykönyv Javaslatára ismeretesen nagy volt.⁶⁴

Ez a két törvénykönyv, továbbá azok, amelyek hasonló gazdaságitársadalmi feltételek mellett jöttek létre, a kapitalizmusnak a monopolista szakaszban jelentkező egyre erősebb ellentmondásait

⁶² Livre préliminaire, art. I.: „Il existe un droit universel et imuable, source de toutes les lois positives: il n’ est que la raison naturelle en tour qu’elle gouverne tous les hommes”.

⁶³ Nizsalovszky Endre: *Magyar polgári jog. I. Általános rész.* 26. o.

⁶⁴ A BGB, ill. a ZGB erős hatása figyelhető meg a 20-as években kidolgozott cseh és jugoszláv polgári törvénykönyveken, az 1933. évi lengyel kötelmi jogi törvényen, a magyar tervezeteken, különösen az 1928. évi MTJ-n, a görög (1946), török (1927), továbbá néhány amerikai állam (Mexikó – 1928, Brazília – 1916, Peru – 1936) polgári törvénykönyvében.

tükrözik a jogban. Különösen vonatkozik ez a ZGB-re. A BGB pl. – bár egészében még polgári kapitalista törvénykönyv⁶⁵ – már nem hangoztatja az emberi jogokból levezetett általános alapelveket; a maga pozitív szabályaival nem tűz maga elé más célt, mint a fennálló társadalmi rend védelmét. Felvett minden létező jogintézményt. Menger, a törvénykönyv létrejöttének „szemtanúja” írja egy helyütt, hogy a BGB nem vesz tudomást a vagyontalan osztályokról, csak törvénybe iktatja, ami akár száz év előtt megvolt már. „Sőt biztosra vehetjük – írja Menger –, hogy ha a törvénykönyv szerkesztői valahol Németországban a rabszolgaságot és jobbágyságot élő jogintézményként megtalálták volna, (...) műükben gondosan konzerválták volna.”⁶⁶

A formai, a fogalomalkotási tökélyre való törekvés (BGB) és a nyelvi világosság (ZGB) mellett a XX. század polgári törvénykönyveit általában a magánjog klasszikus elveinek feladása, a szabadjogi iskola egyik elvének, a bírói szabad kéz elvének a törvénybe való felvétele, a generális klauzulák megjelenése, a jogpozitivizmus és az emberi szabadság természetjogi eszményétől való elfordulás jellemzi. Sajátos jelenség továbbá az ún. szociális jog benyomulása a kódexekbe, ami – végül is az uralkodó rend fenntartása érdekében – az alsóbb néprétegeknek javára adott koncessziókat jelentett; az adott

⁶⁵ A BGB annak ellenére, hogy már a monopóliumok korában jött létre, jellegénél fogva mégsem jellegzetesen monopolista, hanem elkésett polgári-kapitalista törvénykönyv, amely – amellet, hogy még feudális elemeket is tartalmaz – nagy részében a németországi monopolizmus előtti kapitalizmus gazdasági és társadalmi viszonyainak tükröképe. Tágítható, később megsokszorozottan használt ún. kaucsukforgalmi (az ún. generálklauzulák), amelyek egyébként a régebbi törvénykönyvekben sem ismeretlenek, azonban alkalmasak voltak arra, hogy a monopolizáció rajtuk keresztül biztosítsa gazdasági célkitűzéseinek jogrendszerbeli formáit. A gyakorlat volt az, amely egyre inkább ebbe az irányba fejlődött, és ezt a jellegét a BGB-re is visszavetítette. Eredendően monopolista jellegű a BGB jobbára csak abban volt, hogy ilyen értelmű gyakorlat kialakulására jogi lehetőséget adott (gondoljunk pl. csak a kartell intézményeinek a BGB alapján való bevezetésére, ill. legalizálására). – Ezt az értékelést adja a BGB-ről az NDK polgári jogi tankönyvének *Überblick über die Entstehung des BGB und die Charakterisierung des BGB* c. fejezete. Das Zivilrecht der Deutschen Demokratischen Republik, Allgemeiner Teil. 45. és köv. oldalak.

⁶⁶ A. Menger: *Das bürgerliche Recht und die besitzlosen Volksklassen*. Dritte Auflage. Verlag der Laupp'schen Buchhandlung, Tübingen 1904. 16. o.

osztályerőviszonyok tükröződéseképpen különböző elvi alapokon álló szabályok mechanikus keveredése, „úgy, hogy csupán az tartja őket össze, hogy ugyanazon jogalkotó akaratát fejezik ki, amely akarat pedig a gazdasági-társadalmi rend minden eszközzel való fenntartására irányul”.⁶⁷

B) SZOCIALISTA KÓDEXEK

A világ első szocialista polgári törvénykönyvét, „az OSZFSZK 1922-ben megjelent törvénykönyvét akkor⁶⁸ dolgozták ki, amikor a szocialista polgári jogtudomány még gyermekcipőkben járt”.⁶⁹

Mégis a törvénykönyv alapjaiban eleget tett a szocialista társadalmi rendszer által a joggal szemben támasztott követelményeknek. Mindenekelőtt annak, hogy a jog általában, ezen belül pedig a polgári jog is az új társadalmi rend védelmére, erősítésére és továbbfejlesztésére hivatott, és ebben mind a tulajdon formáit, mind az ember jogait és gazdasági viszonyait, mind pedig az állami és társadalmi szervek jogait és tevékenységét illetően minél hívebben és világosabban tükrözze az új gazdasági-társadalmi rendet, szemben a burzsoá kódexekkel, amelyek erre kevésbé törekedtek. Száműzte a polgári jogból a kapitalista magánjog minden áru szemléletét, miért is a családjogot és a munkajogot a kódexbe nem vette fel. Szerkesztésében és nyelvében világosságra és közérthetőségre törekedett, áttekinthetetlen kazuisztika helyett keretszabályokat adott.

Megvalósította azt a lenini elvet, hogy a kapitalista jogi kultúrából és jogrendszerből át kell venni azt, ami a munkásosztály és parasztság védelmére szolgálhat; azokat a formákat, amelyek az új jogot és államot is szolgálhatják. Mindezek mellett a polgári törvénykönyvnek az első lélegzetvételnyi szünetben való azonnali kidolgozása és kihirdetése a szocialista jog formáját illetően annak az elvnek a

⁶⁷ Nizsalovszky Endre: i. m. 28. o.

⁶⁸ Az OSZFSZK polgári törvénykönyvét 1922. október 31-én hirdették ki, és 1923. január 1-én lépett hatályba.

⁶⁹ Világhy Miklós: i. m. 473. o.

realizálását is jelenti – amiről részleteiben majd később lesz szó –, hogy a szocialista jog létformája, eltekintve bizonyos sajátos nemzeti vagy forradalmi viszonyok adta átmeneti kivitelektől, az írott jog.⁷⁰

További szocialista polgári jogi kódexek létrejötte természetesen további szocialista, ill. szocializmust építő államoknak a történelem színpadára lépését feltételezte. Erre a második világháborút követően a felszabadult kelet-európai államok békés forradalmi átalakulása útján került sor.

Sorrendben a világ második polgári jogi kódexe a Csehszlovák Köztársaság 1950. évi polgári törvénykönyve volt, amely tartalmilag megfelelt egy szocialista polgári törvénykönyv követelményeinek, rendszerét illetően viszont, a családjogot és a munkajogot kivéve, teljesen a hagyományos utakon jár (az általános rész rendszere a szokásos, dologi jogi része a tulajdonjog mellett a korlátolt dologi jogokra is kiterjed, kötelmi jogi része külön általános részt is tartalmaz stb.).

1950-ben egy további szocialista polgári jogi jogalkotás is napvilágot látott, a Lengyel Népköztársaság polgári törvénykönyvének újjáalakított általános része. Ennek feladata mindenekelőtt az volt, hogy – mindaddig, míg a polgári jog egészének kodifikálására sor nem kerül – biztosítsa a régi jogi formák és szabályok egységesen szocialista értelmű felhasználását, a gyakorlat szocialista átalakításának meggyorsítását és biztos elvi alapokra való helyezését.

1951-ben került sor a Bolgár Népköztársaság kötelmi jogi, majd tulajdonjogi törvénykönyvének kihirdetésére. Új polgári törvénykönyvünk tehát sorrendben a hatodik – átfogó jellegét illetően a

⁷⁰ Az OSZFSZK polgári törvénykönyvét természetesen megelőzte számos, a polgári jog alapjait érintő jogszabály (a föld, a bankok a vállalatok, nagykereskedelem államosításáról stb.) és mindenekelőtt maga az első alkotmány, amely a szocialista jogrendszer alapvető és legfontosabb törvénykönyve. A kodifikáció a polgári jog mellett más területeken is megindult és ugyancsak törvénykönyvek megalkotására vezetett (földjogi kódex - 1922. dec. 1., a munka törvénykönyve - 1927. jan. 1., a szerzői jog reformja 1929. máj. 16-án stb.). A szovjet polgári jog fejlődése szükségessé tette egy új polgári törvénykönyv megalkotását is. A Szovjetunió polgári törvénykönyvének kodifikációs munkálatai - néhány évvel ezelőtt meg is indultak. Lásd ehhez A. V. Venediktov *A Szovjetunió polgári törvénykönyvének rendszeréről* c., a *Szovjetszkoje goszudarsztvo i pravo* 1954. évi 2. számában, ill. magyarul a *Szovjetjogi Cikkgyűjtemény* IV. évf. (1954) 7-8. számában (353-376.) megjelent cikkét.

II. A POLGÁRI JOGI KODIFIKÁCIÓ TÖRTÉNETE

harmadik – a szocialista polgári jogi kodifikáció történetében. Meg kell azonban említeni, hogy napirendre került a Szovjetunió polgári törvénykönyvének megalkotása (ennek kodifikációs munkálatai folyamatban vannak), továbbá elkészült a Lengyel Népköztársaság polgári törvénykönyvének tervezete (1955) is.

2.

A MAGYAR POLGÁRI JOGI KODIFIKÁCIÓ TÖRTÉNETE

A szorosan vett polgári jogi kodifikáció – a polgári jog egészének egységes, mindenkire érvényes és kizárólagos hatályú törvénybe foglalása – Magyarországon csak 1848-ban kerül először napirendre, majd jó évszázadnyi kodifikációs harc után csak 1959-ben vezet sikerre. Szükséges-e tehát beszélni a kodifikációnak hosszú, különösen még 1848-nál is korábbi időkre visszanyúló történetéről? A felületes válasz egyszerűen negatív lehetne. A dolog azonban valójában nem ilyen egyszerű. Egyrészt az 1848-cal kezdődő kodifikációs harc a kodifikáció feltárni tervezett gazdasági-társadalmi tartalmára vonatkozóan fontos és egyes részeiben, összefüggéseiben nem teljesen felkutatott terület, másrészt 1848-at is valami megelőzte. 1848-ig és a szabadságharc bukásától majd egy évszázadig negatíve hatott a magyar polgári jog fejlődésére és a kodifikációs törekvésekre egy olyan jogszabálygyűjtemény, amely a messzi középkorba vezet bennünket vissza: az ún. Hármaskönyv, eredeti nevén a *Tripartitum opus iuris consuetudinarii incltyti regni Hungariae*.

A polgári jogi kodifikáció történetének bemutatásánál a kodifikáció – fent említett – szorosan vett értelmét egy kicsit ki kell tágítanunk, hogy korábbi törvénykönyvekről, amelyek a magánjog kodifikációja szempontjából nem közömbösek, a szükséges terjedelemben beszélhessünk. A tágítás egy szempont számításba vételét jelenti. Nevezetesen kodifikációról beszélhetni akkor is, ha a kérdéses kódex a magánjog teljes vagy kevésbé teljes szabályozása mellett több jogterületre is kiterjed. A Corpus Juris Civilis esetében is erről van szó.

Nos, ebben a tágabb értelemben a Hármaskönyv is kodifikációs jelenség, a polgári jogot illetően is. A polgári jog kodifikációjának története keretében róla beszélni ezért formai okokból sem indokolatlan.

A magyar polgári jogi kodifikáció minden mozzanatáról szólni azonban e tanulmány kereteit meghaladja. Ezért figyelmünket a fejlődés olyan csomópontjaira összpontosítjuk, amelyeken mint gyűjtő lencséken nemcsak a közvetlenül érintett, hanem az áthidalt korszakok kodifikációs „tanulsága” is felmérhető.

Egyik ilyen csomópont a Hármaskönyv körül alakul ki. Egy további, a XVIII–XIX. század fordulóján, ill. az 1848. évi XV. törvényekben kettőzik, amelyet a magyar burzsoá polgári jogi kodifikáció kezdetének is lehet nevezni. Ezt követi a polgári jogi kodifikáció burzsoá szakasza, amelynek három szétválasztható etapja közül kettő (az Országbírói Értekezlet, majd pedig a tágabb értelemben vett századforduló törvénykönyvtervezetei) a dualizmus korára, egy harmadik pedig a Horthy-korszakra esik.

A) KORAI KODIFIKÁCIÓS KÍSÉRLETEK

Az egyik csomópont – mint mondtuk – az 1514-ben keletkezett Hármaskönyv körül alakul ki. Mit „vall” ez a szakasz a jog formájának a társadalom gazdasági rendjével, termelési viszonyaival, osztályviszonyaival való összefüggéséről?

A feudalizmus kellős közepe ez. A latifundiumok, az „önellátó” természetes gazdaságok lazán összenőtt óriási szövete az ország. A szövet keretét a királyi hatalom adja, az erősebb fonalak a főnemeseket, a gyengébbek a köznemeseket jelentik, az itt-ott egyre erősebben látható góccok az árutermelést teremtő és szülő városokat példázza, míg a szövet egységes, mindenütt ott levő sejtközi állaga, plazmája az elnyomott és kizsákmányolt jobbágyság. Ez a helyzet a XV. század első évtizedeiben. A városokban meginduló és erősödő árutermelés, a pénz- és piacgazdálkodás a termelési viszonyok egy olyan új fajtát jelent, amely a partikularizmus, a régi gazdálkodási és társadalmi viszonyok ellen, a centralizáció, a városok politikai és gazdasági súlyának fokozódása irányában hat.⁷¹ A köznemeseknek

⁷¹ *Magyarország története. Egyetemi tankönyv.* I–II. köt. Tankönyvkiadó, Budapest 1957. I/1. köt. 239–242. o.

az a fel-felújuló küzdelme, amellyel a főnemesek vezető szerepe, a hatalmon osztozkodó helyzete ellen harcoltak, olyan erő, amely a hatalom, a nemesi osztályuralom centralizációjának egyik lényeges bázisa és előfeltétele volt. A centralizáció megvalósulása Mátyás király, Magyarország nagy humanista uralkodójának abszolutisztikus jellegű uralmához fűződik.

Bár Mátyás uralkodása a magyar történelem egy szép lapja, és bár a gazdasági-társadalmi fejlődést illetően is időlegesen a haladás, a felvirágzás tendenciáit erősítette,⁷² halála után – sőt még életében – megindul a bárók elkeseredett harca a centralizáció és a középnemesek ellen. A főnemesség hatalmaskodása, a köznemesség félreállítása, idegen uralkodó (Ulászló) behozatala, az elnyomás fokozása mind a jobbagyság, mind pedig a városi polgárság tekintetében⁷³ – az osztályharc vonatkozásában nemcsak a nemesi osztályuralmat alapjaiban megrázkódtató 1514. évi parasztháborúra vezetett. Helyenként a városi polgárság fellázadására is sor került.⁷⁴ További – szomorú világtörténelmi jelentőségű – következményeiben pedig az ország 1526. évi tragédiájához, a mohácsi vészhez vezetett.

Ez az a gazdasági, társadalmi és politikai helyzet, amelyben a magyar kodifikáció első kezdetleges csírái megjelennek, és amely a maga negatív, retrográd kimenetelének bélyegét a kodifikáció első nagyobb produktumára is egyszer s mindenkorra rányomja.

A korai kodifikációs kísérletek a feudalista jogrendszer általános kereteiben, amelyet a nemesség (önmagában sem egységes), a városi polgárság és a jobbagyság magánjogának egymástól való tartalmi is formai elkülönülése jellemez, jelennek meg. Mindenekelőtt le kell szögezni, hogy valamiféle egységes kodifikációra, amely a társadalom minden osztályára kiterjedne, a kodifikációnak abban a tágabb értelmében – hogy ti. a kezdetleges kodifikációs kísérletektől jogági

⁷² A köznemesek befolyása erősödött, a bárók harca és hatalma csökkent. Általánossá vált a rendi állam szerveinek, jellemző tisztségeinek választás és nem öröklés útján való betöltése. A kancelláriák és a bíróságok átszervezésénél főleg a köznemesség előrenyomulása állapítható meg. Mindezt gazdasági és kulturális felvirágzás is kísérte. Uo. 246–247. o.

⁷³ Uo. 263. o.

⁷⁴ *Das Ofener Stadtrecht. Eine deutschsprachige Rechtssammlung des 15. Jahrhunderts aus Ungarn.* Herausgegeben von Karl Mollay. Akadémiai Kiadó, Budapest 1959. 235 o., 23. o.

önállóságot nem kérhetünk számon – sem jöhetett létre. Nem jöhetett létre, mert az árutermelés egységesítő és társadalmi osztályokat áttörő ereje még hiányzott, mert a hűbérúr saját magának és nem a piacnak termelt; érdeke az volt, hogy saját grófságában, saját tartományában az ő akarata legyen a törvény, az érdeke az volt, hogy a jogrendszer mind területi, mind pedig társadalmi értelemben széttagolt, széttagolt legyen; az ő érdeke az is volt, hogy ne legyen rendszerező ítélőmester, akinek eszébe jutna valamiféle „veszedelmes” törvénykönyv összeállítása. Mindez a kodifikáció, a jog formájának nyelvén nem mást mond, mint azt, hogy a jog formája, a jogi akarat szabályozásának módja az adott kor gazdasági-társadalmi rendjével már ilyen embrionális állapotban is szorosan összefügg, hogy végső fokon a gazdasági alap határozza meg (bár a formának a tartalommal való azonosulása jelen esetben is jelentős mértékű).

Ami ui. mégis létrejött, ill. megindult, az a jog síkján – épp a fentiek miatt – csak a társadalmi széttagoltság általános keretein belül történhetett. Már szándékában sem lépett fel olyan igénnyel, amely nem a társadalmi valóság tükrözéseként bontakozhatott volna ki. A társadalmi valóság a rendi széttagoltság volt, a jog ezt általában is adekvátan fejezte ki, amennyiben az egyes rendek külön jogrendszerét építette ki.

A kezdeti kodifikációs kísérletek, ill. jelenségek ezzel a társadalmi képlettel – úgy mond – szó szerint egy síkba estek.

Az egyik ilyen kodifikációs jelenség *a)* a XV. század első évtizedében keletkezett Budai Városi Jogkönyv (Das Ofener Stadtrecht), *b)* a másik – jelentőségében sokkal fontosabb – a Tripartitum (1514). Mindkét jogkönyv összefoglalója egyrészt a városi polgárság, másrészt a nemesség magánjogának. Ami a legelnyomottabb osztály, a jobbágyság magánjogát illeti, külön gyűjtemény vagy egységes jogszabály igazában sohasem jött létre. Minthogy a jobbágyság magánjoga a burzsoá magyar jogtörténetnek mindvégig csak kellemtelen mostohagyermeké volt, és többnyire csak periférikus megvilágítása sem szolgált más, mint a nemesi magánjognak megfelelő elhatárolását, minthogy továbbá a szocialista magyar jogtörténet is csak kezdeti lépéseket tett e jogterület feltárására, vizsgálódásaink a megfelelő előfeltételek hiányában e területre nem terjednek ki.

a) A középkori városi polgárság magánjogának feltárása is egyik elhanyagolt területe mind magánjogi, mind pedig jogtörténeti irodalmunknak. Amellett, hogy méltán sok teret kapott a magyar civilisztikai irodalomban a XII–XV. századi észak-itáliai glossátor iskola, amely a justiniánusi római jogot formálta és „szolgáltatta” az Európában ekkor erősödő árutermeléshez és áruforgalomhoz, hogy jó részében ilyen jellegét kiemelte a Sachsenspiegelnek, a Schwabenspiegelnek is – nem részesült kellő figyelemben az a Magyarországon keletkezett jogkönyv, amely ugyanabban az időben, amikor a középkori római jog Nyugat-Európában éppen az áruforgalom hatására felvirágozott, a városodás és polgárosodás magyarországi jogi tükröződése volt. A városi polgárság magánjogáról szóló itt következő rövid passzus természetesen nem kíván hézagpótló lenni. Ehhez a városi jog sokkal behatóbb feltárására volna szükség. Mind ez ideig hiányzik. E tanulmány tárgyából következik azonban, hogy a Budai Városi Jogkönyvet nem lehet említés nélkül hagyni.

Már említettük, hogy Mátyás centralizációs törekvései jórészt az uralomra lépésekor elég fejlett városok gazdasági, társadalmi és politikai potenciáljára épültek. A városok súlya, a bennük folyó árutermelés és kereskedelem miatt, társadalmi tényezővé vált. E kor produktuma az 1403 és 1439 között Johannes Siebenlinder városi bíró által a király hozzájárulásával kodifikált, összeállított német nyelvű Budai Városi Jogkönyv, eredeti címén *Das Ofener Stadtrecht*.⁷⁵ Bár nem tekinthető törvénykönyvnek a szó szoros értelmében, egy

⁷⁵ A jogkönyv német nyelvű, aminek oka az, hogy ebben az időben Buda városi polgárságának nagyobb része a bevándorlás révén német ajkú volt. A gyűjteménybe felvett rendelkezések részben IV. Béla, IV. László, I. Károly és Zsigmond király szabadságleveleiből, részben pedig nyugati mintákból, a Magdeburger Rechtből, a Sachsenspiegelből stb. erednek. Uo. 9. o. A jogkönyv – amely négy (I–IV.) részre oszlik – rövid I. részében a feudális társadalom jogrendszerének széttagoltságából indul ki; a könyv beosztásának vázolásán után általános megállapításokat tesz az Istenre, a pápára, a császárra, a királyokra és az udvari méltóságokra vonatkozóan (1–19. art.). A II. rész a városi tisztségviselőkről rendelkezik (20–64. art.). A legterjedelmesebb III. rész a városi polgárok, többségében a magánjog területére eső, életviszonyait szabályozza (65–403. art.). A szabályozás, mint az ilyen jogkönyvek esetében általában, a büntetőjog, az eljárásjog, a magánjog eszközeinek primitív komplexitásával történik. Végül a jogkönyvet kettő, összesen 42 artikulusból álló befejező rész zárja le.

sajátos vonatkozásban mégis kodifikáció volt: a király szentesítette,⁷⁶ a gyakorlat követte, sőt amikor Mátyás király 1488. május 18-án kelt oklevelében Kolozsvárt szabad királyi várossá nyilvánította, a város jogául a Budai Városi Jogkönyvet rendelte.⁷⁷ Bizonyos, hogy az ilyen oklevelek, azok mellékletei a jogalkotás hivatalos és szokásos középkori kellékeit nélkülözik (nem kerültek törvényként kihirdetésre, nem minden városlakóra, hanem csak egy meghatározott város lakóira vonatkoztak stb.). Hogy azonban a szó tartalmi értelmében mégis jogot alkottak, sőt hogy ez a fajta jogalkotás – mint a fenti esetben is – a maga sajátos útján a városok egy nagyobb csoportja tekintetében is hatályos jog lett, nem lehet elvitatni.

Mint kodifikációs jelenség, mint a jog formájának egy fejlődési szakasza a Budai Városi Jogkönyv dokumentuma a magyar városiasodás méreteinek, társadalmi jelentőségének; tükrözője a városfejlődés magyarországi állapotának, az árutermelés és áruforgalom magyarországi fokának, a városok politikai súlyának, a rendi uralomba való beékelődésének, végső soron a rendi széttagoltság megsokszorozódásának. Elég beletekinteni a jogkönyv néhány artikulusába, hogy a fentiekről és ezen keresztül e kodifikációs jelenségnek a gazdasági-társadalmi viszonyokkal való szoros összefüggéséről meggyőződünk.

b) A Tripartitum – mint már mondtuk – a magyar polgári jog egész történetére, közvetlenül a polgári jogi kodifikációra is egészen a felszabadulásig döntő befolyással volt. Róla ezért – amellet, hogy kodifikációs kísérlet is volt – részletesebben kell szólni. Természetesen itt sem törekedhetünk a kérdés, nevezetesen a Tripartitum keletkezésének, jellegének, társadalmi-gazdasági hátterének, a jogkönyv belső rendszerének és egyéb vonatkozásainak mélyreható feldolgozására. A jogkönyv jellege és a kodifikáció történetében elfoglalt helye az, aminek rövid vázolója szükséges.

A Tripartitum mindenekelőtt követte a fennálló társadalmi viszonyoknak, a rendi széttagoltságnak a kodifikációra vonatkozó alapvető „parancsát”, amennyiben csak az uralkodó rend, a nemesség kódexe kívánt lenni. Követte továbbá abban az értelemben is, hogy a

⁷⁶ Art. 1.

⁷⁷ Lásd Mollay Károly bevezető tanulmányát az idézett kiadáshoz. 18. o.

tulajdoni formákat, a nemesség társadalmi viszonyait még az el nem különült jogágak egységével, vagy modernebb szó használatával: a jogágak primitív komplexitásával szabályozta.⁷⁸

Ebben a keretben azonban felöleli a Tripartitum az egész nemesi magánjogot, annak minden lényeges intézményét. Terjedelmes szakaszok részletesen foglalkoznak a személyek (a különböző rangú nemesek) jogállásával (I. rész 2–8. cím), a tulajdon- és birtokviszonyokkal (I. rész 18–77. cím többsége), az öröklés rendjével (I. rész 17–22. cím), a család és a házasság intézményével (I. rész 92–110. cím), de szabályoz a törvénykönyv olyan további polgári jogi intézményeket is, mint a szerződés (I. rész 66–68. cím), a zálogjog (I. rész 80–83. cím), az elévülés (I. rész 78–79. cím.) stb. A gyámság maga húsz címet ölel fel (I. rész 112–132. cím),⁷⁹ amelyek nagy része természetesen a tulajdon, a vagyon védelmét kívánja biztosítani. Jogosult tehát a Tripartitum esetében a magánjog összefoglalásáról, a magánjog jogkönyvéről is beszélni.

A Tripartitum keletkezésének körülményei azonban arra is utalnak, hogy e jogszabálygyűjteményben tudatos kodifikációról, az írott és egységes – legalább a nemesség számára egységes – jog jelentőségének felismeréséről van szó.

Ismeretes, hogy Mátyás halála után a főúri hatalmaskodás, az osztályharc minden irányú kiéleződése az igazságszolgáltatás teljes dezorganizálódására vezet. Olyannyira, hogy perlekedők – az éppen előnyös érdekek szerint régi vagy új törvényeknek, általánosan érvényes vagy helyi szokásoknak kívánván érvényt szerezni – fegyveres

⁷⁸ A Tripartitum prológustra (élőbeszédre) és három részre, a részeken belül titulusokra (címekre), majd tovább §-okra oszlik. Az előbeszéd 16, az I. rész 134, a II. rész 86 és a III. rész 36 címből áll.

Az egyes kérdések, ill. intézmények szabályozásának jellegét illetően a törvénykönyv alkotmányjogi, eljárásjogi, polgári jogi, büntetőjogi, egyházi jogi elemek differenciálatlan egysége. A jogágak inkább csak az egyes címeken belül jelentkeznek önállóan. Ez az eset a Tripartitum polgári jogi jellegű rendelkezéseinek nagy többségénél.

⁷⁹ Polgári jogi jellegű rendelkezéseket természetesen nemcsak a jelzett címek tartalmazzák. A mai jogágazati tagozódás szerint a címeket elég nehéz csoportosítani, az említettek azonban vagy tisztán, vagy jó részükben polgári jogi természetűek.

erővel támadták a törvényszékeket.⁸⁰ A „Nemes Magyarország Szokásjoga Hármaskönyvének” királyi jóváhagyásában Ulászló kifejezetten utal erre a helyzetre, amikor azt mondja: „Mert a jogokat az írásba-foglalás ereje nem támogatta és bárminő törvényre vagy szokásra hivatkoznak, (...) vagy más értelemre csavarva, vagy pedig más bírácnak más értelemben hozott ítéleteire utalva az egész igazságszolgáltatás józanságát a leggyalázatosabban összezavarták.”

Már ebben a passzusban kifejezésre jut az írott jog jelentőségének felismerése. A helyzet normalizálását tűzik ki célul az ezekben az évtizedekben kibontakozó kodifikációs törekvések. A kodifikáció megkezdését és megfelelő törvénykönyv tető alá hozását már az 1498. évi VI. törvénycikk elrendeli,⁸¹ és mielőbbi befejezését az 1500. évi X., az 1504. évi XXXI., az 1507. évi XX. törvénycikkek ismételtelen is sürgetik. E törvényi rendelkezések ellenére a kodifikáció nem vezet sikerre. Végül Werbőczy István országbíró kap királyi megbízást a törvénykönyv elkészítésére. Werbőczy a munkával 1514 elején elkészül. És bár Ulászló királyi jóváhagyásában ismételtelen hangsúlyozza a kódex fontosságát, kimondva, hogy „az ítélelhozás és az igazságszolgáltatás ne csupán szokásra, amelyek többnyire változó és mulékonyak szoktak lenni, hanem biztos és maradandó írott törvénykönyvekre legyen alapítva”, a végső törvényi megerősítést mégsem kapja meg.

Látható tehát, hogy a szó legteljesebb értelmében vett kodifikációról, egy egységes törvénykönyv megalkotásáról van szó, amelynek társadalmi háttere a nemesi osztályuralomnak a XV–XVI. század fordulóján kiéleződött válsága, célja pedig e válságnak a jog eszközeivel való feloldása volt. Mindez már maga is láttatja, hogy a kódex, már fogantatása pillanatában, mennyire összenőtt az adott társadalmi viszonyokkal.

Amiért mégis nem lett belőle törvény, az már nem a kódexszel mint a jog új formájával, hanem az e formában kifejezett tartalommal

⁸⁰ Frank Ignác: *A közizagság törvénye Magyarhonban*. I–II. köt. Buda, 1845/1846. I. köt., 64–65. o.

⁸¹ „A régi szokásokat, amelyekre az ítélmesterek bíraskodásuk alkalmával hivatkozni szoktak, össze kell írni, és amelyeket a királyi felség és bíró urak helyeseknek és törvényeseknek és nem rosszaknak és helyteleneknek fognak találni, azok szerint kell ítélni.”

kapcsolatos; azzal, *ahogyan, amivel* az említett válság megoldását el kívánta érni. Ez az *ahogyan, ez az ami* pedig a következőkben jelentkezett. A Mátyás erős kezének nyomása alól felszabadult főurak hatalmi érdeke szembekerült a nemesség zömét kitevő köznemességgel. Az osztályharc tehát nemcsak a nemesség és a jobbágyság között éleződött, hanem a nemességen belül is egyre élesebb formát öltött. Ugyanakkor egyre közelebbről fenyegette az országot a török hatalom is. Werbőczy – aki maga is köznemes volt – az egységes nemesi osztályuralom megszilárdításában látta mind a törökkel szembeni sikeres ellenállásnak, mind pedig a jobbágyság már-már vulkanikus erővel fenyegető „kitörése” megelőzésének garanciáját. Valójában nagyon világosan ítélte meg a helyzetet.

Az osztályuralom megszilárdítását törvénykönyvében az osztályegységben, közelebbről a köznemességnek a főnemességgel azonos jogállásában jelölte meg. A törvénykönyvben (I. rész 2. cím., 1. §) ezt így fejezi ki: „E Magyarországnak minden főpap, egyházfő és báró urai és többi mágnásai, nemesi és előkelői nemességükre és világi javaikra nézve, a szabadság, kivételesség és adómentesség egy és ugyanazon előjogát élvezik (*una eademque libertatis*); nincs valamely úrnak nagyobb és valamely nemesnek kisebb szabadsága.” Az osztályegységet – mint látható – Werbőczy úgy kívánta elérni, hogy a köznemességet törvényhozási úton erősebb pozícióba hozza.

Mindez azonban a főnemességnek egyáltalán nem tetszett. Az osztályegységet ugyan a Dézsa-felkelés ideiglenesen megteremtette, amennyiben a köznemesség a főnemességgel a legszorosabb érdekszövetségben lépett fel Dózsa paraszthadai ellen. Maga Werbőczy is fegyveres csapattal támogatta a nagy főúr, Szapolyai János parasztellenes hadmozdulatait, és részt vett az elkeseredetten és hősiesen ellenálló parasztseregek leverésében, a felkelés kíméletlen elfojtásában.⁸² Bár a köznemesség már a parasztfelkelés előtt is jobban megerősítette pozícióit lefelé, mint felfelé,⁸³

⁸² Lásd a fordítók bevezetésének erre vonatkozó utalását: Werbőczy István Hármaskönyve. Fordították és bevezetéssel ellátták Kolosvári Sándor és Óvári Kelemen. Franklin kiadás, Budapest, 1897. XVII. o.

⁸³ *Magyarország története*, i. m. I/1. köt. 304. és köv. o.

bár a törvénykönyvben Werbőczy ennek megfelelően már eleve erősen elhatárolta, szembeállította a köznemességet a parasztsággal, a parasztfelkelés leverése után a kódex jobbágyellenes élét még fokozta. Amit a köznemesség, maga Werbőczy is, a fegyveres harcban tett: a parasztseregek kíméletlen felszámolását – a kodifikátor Werbőczy a törvénykönyvben is megtette, törvénybe foglalván a parasztság teljes jogfosztását, örökös rabszolgaságba süllyesztését.⁸⁴ A Tripartitumnak ez a kíméletlen jobbágyellenessége – maga az a tény tehát, hogy a törvénykönyv nem az elnyomott osztály helyzetének javításával, sőt annak súlyosításával jött létre – sem tudta a főnemesség számára az „una eademque libertatis” gondolatát elfogadhatóvá tenni. A parasztfelkelés idejében létrejött nemesi osztályegység a felkelés leverése után szinte napok alatt felbomlik. Azt a törvénykönyvet, amelyet a főnemesség a személyek jogállására vonatkozó rendelkezései miatt 1514 elején sem hagyott törvényerőre jutni, a felkelés leverése után sem volt hajlandó elfogadni.⁸⁵ A nagybirtokos nemesség inkább fokozott erővel folytatta kétfrontos – a parasztság és a köznemesség elleni – harcát kiváltságos helyzetéért. Az eredmény már ismert: a köznemességet kizárták az országtanácsból is (1525), majd egy részét maguk mellé állították, dezorganizálva ezáltal a köznemesi párt egységfrontját (magát Werbőczyt 1526-ban a hűtlenség vádjára alá helyezték, majd Szapolyai János udvarában teljesített szolgálatot), és egy

⁸⁴ A jobbágyoknak „szabadságukban állott lakáshelyeikről bármikor más, nekik inkább tetsző helyre költözniök (...), minthogy azonban pártot ütöttek egy bizonyos Székely György nevű leggonoszabb haramia vezérlete alatt (így aposztrofálja a Tripartitum Dózsa Györgyöt, a parasztháború vezéralakját – M. F.) (...) az egész nemesség ellen váratlanul felkeltek és emiatt örök hűtlenség vétkébe estek: az elmúlt nyáron szabadságukat végkép elvesztvén, földesuraiknak föltétlen és örökös szolgaságába kerültek” (Trip. 3. rész. 25. cím. 2. §).

⁸⁵ A Tripartitumot az 1514. évi országgyűlés tíztagú bizottsága megvizsgálta, az országgyűlésnek elfogadásra javasolta. A király (Ulászló) a törvénykönyvet szóban és írásban megerősítette, törvényként való kihirdetése (pecséttel való ellátása, a megyéknek hozzájárulás végetti szétküldése) azonban elmaradt. Werbőczy jogkönyvét később (1517-ben) Bécsben mint magánmunkálatot kinyomtatta és az országban elterjesztette. Az első kiadást több is követte, és a törvényerőre nem jutott kódex – az una eademque libertas elvére vonatkozó rendelkezések kivételével – legnagyobb részében a bírói gyakorlat, a jogi oktatás révén hatályos joggá vált.

évszázaddal a Tripartitum keletkezése után már áll a főrendi ház, az una eademque nobilitas elvének ellenpólusa. A törvénykönyv így osztozott sok társának sorsával: *mint a jog új, fejlettebb formája összenőtt a benne kifejezett – közvetlenül a társadalom gazdasági rendjével összefüggő – jogi tartalommal. Minthogy a történelem alakulása a törvénykönyvben kifejezett jogi tartalomnál is retrográdabb irányt vett, minthogy az új tartalom a reakció ellenállásán megbukott, megbukott maga a forma is.*

B) A BURZSOÁ KODIFIKÁCIÓ KEZDETEI 1848-IG

Mint mondtuk, a burzsoá polgári jogi kodifikáció történetének első szakasza a XVIII. század kilencvenes éveitől 1849-ig terjed. Ennek a szakasznak az elején jelennek meg olyan kodifikációs törekvések, amelyek az erősödő árutermelés számára kívánnak megfelelő jogot teremteni. Ezért mondjuk, hogy a burzsoá kodifikáció kezdeteiről van szó. A XVI. század első éveit követő három században a jogrendszer strukturális változást nem mutat. Werbőczy Hármaskönyve általános érvényre tesz szert. A jogtudomány, amelynek nyelve kizárólag latin, majd a későbbiekben német, a magyar magánjog megtestesülését a Tripartitumban látja. Az időközben létrejött jogkönyvek, pl. az 1527. évi III., ill. az 1548. évi XXI. törvénycikk alapján keletkezett Quadripartitum és a későbbi, anyagi életviszonyokat is szabályozó törvények a feudális magánjog alapvető lényegét nem érintették.

Minőségileg új szakasz akkor kezdődik, amikor megmozdul Európa, és az Európa-szerte egyre erősebbé váló új termelési viszonyok Franciaországban a politikai harc síkján is a múltnak adják át Európa egyik leghatalmasabb feudalista önkényuralmát. Az új rend győzelmet arat és kiépíti társadalmi rendszerét, amelyben a polgári jogi kodifikációnak olyan megtisztelő szerepet nyújt, mint amilyent a Code civil betöltött.

Bár Magyarországon a feudalizmusból a kapitalizmusba való átmenet útja sajátos és más volt a jog területén is, mint Franciaországban,

mégis ez a korszak a polgári magyar jogfejlődésnek, azon belül a magyar burzsoá polgári jogi kodifikáció történetének legszebb szakasza.

Milyenek ennek a kornak, Magyarország újkori története első szakaszának a jogfejlődésre és ezen keresztül a polgári jog kodifikációjára is kiható gazdasági-társadalmi viszonyai általában?

Ezt a korszakot az alapot illetően „a tőkés viszonyoknak most már megfelelő jellegű termelőerők és a feudális termelési viszonyok gyökeres ellentéte, a feudalizmus egész rendszerének válsága, a magyar és a Magyarországon élő nem magyar népek burzsoá nemzeti mozgalmainak kibontakozása, a polgári forradalom megvívása, Magyarország polgári átalakulása, a tőkés termelési viszonyok uralomra jutása” jellemzi.⁸⁶ „A feudalizmusból a kapitalizmusra való átmenet (...) Magyarországon is az egyetemes történeti fejlődés általános törvényei által meghatározott módon, de a kelet-európai országokra jellemző sajátos körülmények között (...) ment végbe.”⁸⁷

A polgári átalakulás sajátos, a jogfejlődés alapvető irányát is meghatározó útját Magyarországon a következő tényezők, ill. feltételek határozták meg: *a)* az alapan ugyan előrenyomultak a tőkés viszonyok, mégis a feudális viszonyok voltak túlsúlyban; *b)* a nemzeti mozgalom vezetője a polgárosuló nemesség volt; *c)* a tőkés viszonyok volumene főleg a mezőgazdaságra és az azzal közvetlenül összefüggő iparágakra esett; *d)* az ország a soknemzetiségű Habsburg Birodalom elnyomott részeként erős gyarmati nyűg alatt szenvedett, és az ebből folyó piacnélkülisége gátolta az ipar kifejlődését.

Ezek a tényezők a jog fejlődésére is meghatározó módon hatottak ki. Bár a Habsburg uralom mindent megtett, hogy a birodalom jogrendszerének egységét fenntartsa, és ez gátlóan hatott a magyar polgári jog kibontakozására is, mégis a most vizsgált fejlődési szakasz jogának lassú és ellentmondásos alakulását nem lehet egyszerűen a gyarmati helyzet folyamányaként, az osztrák jog exportcikként felfogni, ahogy ezt a szocialista jogirodalmunkban elvértve még ma

⁸⁶ *Magyarország története*, i. m. II/1. köt. 9. o.

⁸⁷ Uo. 9. o.

is tapasztalni lehet.⁸⁸ Kétségtelen, hogy a jogfejlődést lényegesen befolyásolta az a körülmény, hogy az egész magyar nép gyűlölte az osztrák uralmat. Ennek számításba vétele a magyar jogfejlődés megismeréséhez feltétlenül szükséges. A fő ellentmondás mégis nem az osztrák jog és a magyar jog, hanem a feudalista és a burzsoá jog, ill.

⁸⁸ Lásd pl. a polgári jog egyetemi jegyzetének vonatkozó részét, amely főleg forradalom elbukása utáni fejlődési szakaszra vonatkoztatja a gyarmati jelleget (*Polgári Jog. Általános rész.* 1956–57. tanév. 63. o.), továbbá különösen Peschka Vilmos *A magyar magánjogtudomány jogbölcseleti alapjai c. tanulmányát* (A Magyar Tudományos Akadémia Állam- és Jogtudományi Intézetének Értesítője. II/1–2. sz. 1959. 37–74. o.), amely a burzsoá magyar magánjog fejlődésében a gyarmati jelleget mintegy meghatározónak tekinti. Nála egyszerűen csak gyarmati árunak minősül a denaturált osztrák természetjog magyarországi elterjedése, ill. egyetemi tantárgyként való bevezetése. A gyarmati jelleg – bár határozottan nem állítja, de írásából ez olvasható ki – mind az 1848 előtti, mind az ezt követő fejlődési szakaszra áll. Könnyű volna ennek az álláspontnak a tarthatatlanságát bebizonyítani. Hogy csak egy-két ellenérvet említsünk: az „osztrák denaturált természetjog” nem azonos a német természetjogi irányattal? Nem lehet ugyanilyen joggal német természetjognak nevezni? Már pedig Németországba, ill. Poroszországba nem Ausztriából „importálták” ezt az „árut”, jobbára ott találták fel és ott is készítették. Amiért Magyarországon is talajra talált, annak csak a formája volt a tantárgyként való oktatása, valóságos alapja az a retrográd társadalmi érdek volt, amelynek nálunk is voltak szép számmal képviselői, amely a feudalista termelési viszonyok védelmét szolgálta, és amire ez a denaturált, forradalmi erejétől megfosztott természetjog kiválóan alkalmas volt. Vagy továbbmenve: a 48-as törvényalkotást lehet egyszerűen csak a gyarmati elnyomás reakciójának tekinteni? És nem egy kicsit a haza és a nemzet nevével is visszaélő feudális reakció 1861-ben hangoztatott álláspontjának tapsolunk akkor, amikor az osztrák polgári törvénykönyv magyarországi bevezetését *csak* gyarmati elnyomást inkorporáló árunak tekintjük? Úgy látszik – sok, kisebb tanulmányban elszórt, többnyire csak általános megállapítás igazolja ezt –, egy kicsit mindent a gyarmati elnyomás számájára írunk, mint ahogy ezt tette sokáig a köztörténet is. Nem lehet ebben a szemléletben fel nem fedezni a nacionalista történelemszemlélet maradványait. Ezt igazolta az e tárgyban a közelmúltban rendezett nemzetközi történészkonferencia is, amelyen a népi demokratikus és a nyugati államok marxista történészei sokoldalú megelőző kutatások és beható vita után a következő álláspontot fogadták el: „Ausztria és Magyarország közötti kapcsolatokban bizonyos gyarmati vonások kétségtelenül fennálltak, a gazdasági és politikai kapcsolatok összessége azonban – az adott esetben – nem gyarmat, hanem a soknemzetiségű állam fogalmkörébe esik (...) A konferencia annak hangsúlyozásával, hogy *Magyarország függő helyzetben állt Ausztriával szemben*, teljes egyetértésben elvetette a félgyarmati jellemzést.” (Sándor Vilmos: *Az 1958. évi budapesti történészkonferenciáról. A Magyar Tudományos Akadémia Társadalmi-Történeti Tudományok Osztályának Közleményei.* IX/2. szám. 1959. 158. o.)

ezt megelőzően a feudális és a kapitalista termelési viszonyok között volt. A magyar polgári jog, ill. polgári jogi kodifikáció történetét is elsősorban ebből a szempontból kell vizsgálnunk.

Amikor Franciaországban győz a polgári forradalom, Magyarországon az uralkodó osztály az udvarral karöltve mindent megtesz, hogy osztályuralmát megmentse a kapitalista árutermelés erejének (a társadalom radikális átalakítását magával hozható) következményeitől. A legélesebben ez a magyar köztársasági mozgalom kegyetlen felszámolásában jelentkezik, amelynek a magyar jogtudomány egyik legnagyobb úttörője, Hajnóczy József is áldozatul esik. Hajnóczy II. József halála után végképp kiábrándult a reformokat hirdető fejedelmi abszolútizmusból – annyi reményt fűzve hozzá addig –, és szellemével, politikai aktivitásával a feudalista rend szétzúzására tört, céljaiban az egész magyar jogrendszer, benne a polgári jog forradalmi átalakítását is ígérve.

Bár II. József terveit a feudalizmus erői megakasztották, és bár a zsenge köztársasági mozgalmat az adott társadalmi feltételek és a fejedelmi önkény elvetelésre kárhoztatta, a fejlődés bizonyos konzekvenciái elöl még sem lehetett kitérni. Egyrészt a fejlődő árutermelés, másrészt a francia forradalom éppen a köztársasági mozgalom által felerősített politikai hatásának továbbélése a reformok újbóli napi-rendre tűzését hozta maga után. Így született az 1791. évi LXVII, majd később az 1827. évi VIII. törvénycikk, amelyek elrendelték számtalan „polgári törvénytervezetnek (projectum legum civilium)” kidolgozását, miután a korábbi hasonló kísérletek többszörös kudarcot vallottak.⁸⁹ A hivatkozott 1791. évi törvénycikkből a törvényalkotásra, főleg a polgári jogi kodifikációra vonatkozó jó szándékok és szép szavak garmadája tárul elénk. A tervek bármily részletesek és bármennyire fel is térképezik a teendők „helyét”, felsorolva a kodifikálásra szoruló kérdéseket, sehol sem prejudikálnak, sehol sem érintik a feudalista jogrendszer intézményeit.

⁸⁹ Az ún. „Commissio Systematica”, amelyet még az 1715. évi XXIV. törvénycikk alapján küldtek ki, végül is 1868-ban – többszöri „kiküldetése” után – egy 34 cikkos „projectum”-ot és egy 13 cikkos „postulata”-t dolgozott ki a legsürgősebb polgári jogi és törvénykezési jogi kérdésekre vonatkozóan. Azonban ezek a javaslatok – bár jelzik a növekvő áruforgalomnak a jogra is kifejtett feszítő hatását – nem mennek túl Werbőczyn.

A sajátos magyar fejlődés azonban csak huzavonát eredményezett. A feudalizmus erői ezekkel a koncessziókkal lényegében a feudalizmust kívánták megvédeni, de tartva attól, hogy súlyosabb következmények kiindulói lehetnek, ezeket is elleneztek. Már maga az jellemző, ahogyan ezeket a reformterveket értelmezték. Amikor Franciaországban a természetjog forradalmi világnézet és a feudalizmus szétzúzásának szellemi fegyvere volt, az 1790–91. évi országgyűlésen Magyarországon a Pest megyei főurak feliratában ez a reformokat illetően így hangzik: „Nem ismeretlenek előttünk az emberiség jogai, és nem leszünk ellene annak, hogy a jobbágy, a *mi kárunk nélkül*, mindabban részesüljön, minek megadását a magasztos emberi érzés sugallja.”⁹⁰ Ez igazán „szittyá” átfogalmazása a francia természetjognak, ahogyan ugyanebben az összefüggésben Marcali Henrik gúnyolja Nyitra megyének Rousseau-ra és Robespierre-re hivatkozó feliratát.⁹¹ Sajnálatos, hogy a korabeli jogtudomány sem akar és tud eltérni Werbőczytől. Amellett, hogy a hallgatás is állásfoglalás, ha hallatja is szavát a hivatkozott törvény által kiküldött bizottságok munkájára vonatkozóan, az is jórészt a haladás ellenére van.⁹²

A kodifikáció bizottsági munkálatai, a kereskedelem- és vámügyektől eltekintve, amelyeknek reformjában a földesurak is érdekelve voltak, a feudális uralkodó osztálynak a fennálló termelési viszonyokhoz való ragaszkodását tükrözik. Végül is a bizottsági munkálatok felemás eredményt sem hoztak, egyszerűen félbeszakadtak, mert a főnemeseket a francia forradalom beért eredménye visszaretentette az egyébként is fentről kezdeményezett és irányított reformtól.

⁹⁰ Idézi Szabó Imre *A burzsoá állam és jogbölcsélet Magyarországon* c. könyvében. Akadémiai Kiadó, Budapest 1955. 72. o.

⁹¹ Uo. 72. o.

⁹² Az erre a korszakra eső magyar polgári jogi munkák egyszerűen csak Werbőczyt posztulálják (Georgh Illés: *Honyi törvény*. 1804; az első magyar nyelvű polgári jogi könyv. Kelemen Imre: *Magyar hazai polgári magános törvényről*; megjelent 1814-ben latinul, 1822-ben magyarul, Szlemenics Pál: *Közönséges törvényszéki polgári magyar törvény*. I–IV. köt. 1832). Frank Ignác pedig, aki a húszas években már egyetemi tanár, amellett, hogy Werbőczy rendszerén – mint későbbi munkái mutatják – ő sem tudott túllépni, korán rezonált a német természetjogi, ill. történeti jogi iskola tanaira, amelyek viszont – mint ismeretes – éppen nem a polgári törvényalkotás irányába hatottak.

Az 1802., az 1807. és az 1811. évi országgyűlésen ugyan újból felmerültek, de napirendre tűzésük az udvarnál visszautasításra talált.⁹³ Ugyanez a sors jutott osztályrészül azoknak a terveknek is, amelyek a Corpus Juris Hungarici javított és tökéletesített kiadására, magyarra történő fordítására vonatkoztak. A kodifikációnak erre a szakaszára és módszerére vonatkozóan Deák Ferenc álláspontját kifejtve helyesen állapítja meg a történetíró, hogy „a rendszeres munkálatokba vetett remény sírjába temettek minden újítást”; „de amellett, hogy nagyrészt elavultak (mármint a tervek – M. F.), a haladás szekerét hozzájuk kötni annyi volna, mint a hazát évtizedekre megállásra kényszeríteni”.⁹⁴

Mindez a szinte tervezett sikertelenség a polgárosuló nemesiség haladó erőit még inkább aktivizálja, és a kapitalista termelési viszonyok fejlődése egyre feszültebbé teszi a termelési viszonyok ellentmondásait, egyre égetőbbé a polgári rend jogintézményeinek bevezetését. A cselekvés – még mindig a reform síkján, csak hogy a reform már nem fentről irányított – az így aktivizált nemesség haladó részének kezébe kerül.

A jogfejlődést a jövőre nézve ezek az erők befolyásolják, mindegyiknek olyan egyéniségek – jórészt jogászok –, mint Széchenyi, Kossuth, Eötvös, Szemere, Szalay és Deák. Ekkor és ezzel nyeri a jogfejlődés azt az irányt, amellyel a forradalom egyik előkészítőjévé vált.

Ez a tendencia nyilvánult meg abban a felismerésben, hogy mindenekelőtt az agonizáló feudalizmus alapvető jogintézményeit kell szétzúzni, és a polgári rend alapvető jogintézményeit kell megteremteni ahhoz, hogy az ország a polgárosodás gyorsabb és ezzel egyidejűleg a nemzeti függetlenség sikeres útjára léphessen. Amikor tehát csírájában megnyílt az út ahhoz, hogy Magyarország megalkossa magának polgári törvénykönyvét, már nyilvánvaló volt, hogy ez a törvénykönyv a feudalista polgári jog szétzúzását és a burzsoá polgári jog megteremtését fogja, ill. kell hogy jelentse.

⁹³ *Magyarország története*, i. m. II/1. köt. 32. o.

⁹⁴ Ferenczi Zoltán: *Deák élete*. I–III. köt. A Magyar Tudományos Akadémia kiadása, Budapest 1904. I. köt. 119–120. o.

A feudális jogrendszerének a polgári jog alapját érintő legfontosabb intézménye a hitbizománnyal tetézett ősiség,⁹⁵ az úrbériség (a jobbágyrendszer), az adományrendszer, valamint az emberek közötti jogegyenlőtlenség voltak. E jogintézmények fenntartása mellett és a polgári rend új jogintézményeinek megteremtése ellen a nagybirtokos osztály mellett politikai megfontolásokból harcolt maga az udvar⁹⁶ és nagy részben a hivatalos jogtudomány is. Nem egészen egyértelműen ugyan, de a letűnőben lévő múlt oldalán fellépő magánjogtudománynak megszgyén, sőt élén járt a kor legnagyobb jogtudományi oeuvre-jét hátrahagyott civilistája, a feudális magyar

⁹⁵ Az ősiséget a Tripartitum I. rész. 58–61. címe szabályozza, amit későbbi kiegészítések (pl. Quadripartitum II. rész. 30–31. cím) követtek ugyan, ezek azonban az ősiség intézményének a következőkben összefoglalt főbb elemei szempontjából nem jelentősek. Az ősiség az ősi adományozott, hárukt javakat illetően azt jelentette, hogy *a*) nem lehetett rájuk végrendelkezni, *b*) terhükre adósságokat az örökösök nem törleszthettek, *c*) az ősi vagyon eladása, ún. örökvallása és elzálogosítása előtt az erre irányuló szándékot az osztályos atyafiaknak be kellett jelenteni, akiknek *d*) tág lehetőségük volt ezt megakadályozni, ill. az eladás után ún. sérelem pereket indítani, *e*) az ősi vagyon 32 évnél hosszabb ideig zálog alatt nem lehetett. Az ősiség a földtulajdon teljes megkötöttségét jelentette. Ezt azonban még követte később a hitbizomány intézménye, mert „tapasztalván a főurak, hogy régi hatalmas nemzetségek is lassan elgyengülnek, és ennek okát részint a többszörös osztásban, részint az oktalan pazarlásban találván, mind a kettőnek elejét venni kívánták; és evégett a fejedelmek példájára úgy intézkedtek, hogy bizonyos javak a köztörvény alól kivéve osztály nélkül mindig csak egy örökös kezébe jussanak, és hogy azokat soha sem elidegeníteni, sem szertelenül terhelni ne lehessen”. Így magyarázza Frank Ignác az Európa-szerte ismert hitbizomány megjelenésének magyarországi okait (*A közigazság törvénye Magyarhonban*. I–II. köt. Buda 1845/46. I. köt. 461. o.). A hitbizomány bevezetését a mágnásokra vonatkozóan az 1687. évi IX., a nemesekre vonatkozóan az 1723. évi XLVIII. törvénycikk rendeli el.

⁹⁶ Az 1811. évi osztrák polgári törvénykönyv nem ismeri sem az ősiséget, sem az úrbériséget, sem a nemesi jogegyenlőtlenséget, az udvar Magyarországon mégis ezek fenntartása mellett volt, mert ezzel azokat az erőket támogatta, amelyek a nemzeti függetlenség ellen voltak, amelyek nem akartak szakadást Ausztriától. Ausztria számára az ősiség és az úrbériség fenntartása tehát a legközvetlenebbül politikai ügy volt, amint ez kiderül abból is, hogy az udvari titkos hírszerző szervek figyelmüket erősen ezekre a kérdésekre összpontosították. Sedlniczky Bécsbe küldött titkos jelentésében Széchenyi, Kossuth és általában a haladó erők egyik „legveszélyesebb” céljaként ezt ismételve így jelöli meg: „Aufhebung der Urbarialverhältnisse mittelst eines Zwangesetzes”, „Aufhebung der Avitizität”. (Lásd *Kossuth Lajos az utolsó rendi országgyűlésen 1847/48*. Sajtó alá rendezte Barta István. Akadémiai Kiadó, Budapest 1951. 277., 287. és 290. o.)

magánjog nagy összefoglalója: Frank Ignác is. Frank – akire már erősen hatottak Savigny tanai – matériájának, a feudális magánjog legnagyobb rendszerezőjeként és mestereként, nem csodálatos, bukolikus nosztalgiával viseltetett e rendszer alapvető intézményei (elsősorban az ősiség) iránt. Bár látta, hogy túl fog rajtuk lépni az idő, mégis megkísérelte őket valahogy átmenteni, mert nélkülük egész rendszerének végleges összeroppanásától tartott. Ez a két rendszert a múlt jogintézményeinek lecsiszolásával, átmentésével áthidalni akaró, végül is a feudális magánjogot védő magatartása nyilvánul meg 1848-ban, amikor az ősiség megszüntetésének, ill. a polgári törvénykönyv megalkotásának kérdése egy történelmi pillanatra az egész nemzet ügyévé, a továbbhaladás egyik feltételévé vált. Frank ebben a kérdésben – ha nem is azzal az egyértelműséggel, ha a jogtudós kulturáltságával is, ha nem is azzal a megátalkodott maradisággal, amit Arany János olyan szellemesen gúnyol ki az *Elveszett alkotmányban* – mégis a tegrnap oldalára állott.⁹⁷

A haladás útja azonban felfelé ívelt, a társadalom haladó erői támadásba mentek át, a feudalizmus minden fronton, a polgári jog frontján is defenzívába szorult. A reformkor kitűnő doktrinérjeinek követelményei között ott szerepelt és egyre határozottabbá vált, egyre feljebb került az új rend sine qua non épületelemeinek fontossági ranglistáján „a távolban már felmagasló polgári törvénykönyv, ezen záróköve az összes épületnek, ezen világos deus terminusa a pusztai életnek, ezen elutasíthatatlan vállalat – mondja Szalay László –, mihelyst az ősiség, a birtokviszonyok ügye elintéztetik”.⁹⁸

⁹⁷ Lásd erre vonatkozóan *Az ősiség és elévülés* c. munkáját (Királyi Egyetemi Nyomda, Buda 1848. 61. o.), amelyben részletesen bizonyítja, hogy az ősiség már Mózes idejében élő jogintézmény volt, szerte a világban a XVIII–XIX. században is ismert (mások magyar nemzeti sajtáságnak mondták és ilyenként védték – M. F.), hogy az ősiség „a vérség oltalmára tartozik” (29. o.), „amit ős eleink védohtalom gyanánt ápoltak” (3. o.), hogy úti possidetis megszüntetése annyi, mint „az igazságot kitagadni, örökre eltemetni” (55. o.). Csak a „következéseit” kellene megszüntetni – mondja –, magát az intézményt nem, ami már önmagában is paradoxon (5–17. o.). „A széles múltat a szűk élet örökre magával nem hurcolhattya”, írja vitairatának végén (56. o.), maga azonban nem tudott e helyes elvnek megfelelni.

⁹⁸ Idézi Szabó Imre (Új polgári törvénykönyvünkről. *Magyar Tudomány*. 1959. 11. sz. 275. o.).

A reformkor tehát – a polgári rendet kiépítő és megszilárdító törvényalkotások közül a legfontosabbnak tartva – méhében hordta a polgári törvénykönyvet. Széchenyi István, Kossuth Lajos, Szalay László, Szemere Bertalan, Deák Ferenc és Eötvös József azok, akik a burzsoá polgári jog kialakítását és a polgári törvénykönyv megalkotását harcuk középpontjába állították, róluk kell elmondani a Digesták szavaival, „fundaverunt ius civile”.

Az úttörő Széchenyi a reformkor vezéralakja volt. A *Hitel és Világ* c. munkáiban kifejtett eszméit lázas tevékenységgel a gyakorlatba kívánja átültetni. Pontosán felderíti és meghatározza könyveiben a polgári átalakuláshoz szükséges gazdasági és jogrendszerbeli teendőket. Gazdasági célkitűzéseinek a jogot illető konzekvenciáit legelősebben az 1833-ban megjelent *Stádium*ban fogalmazza meg. Programja – amelynek fő célja többek között a föld kötöttségéből fakadó hitelképtelenség megszüntetése, a termelés fokozása, az ipar, a kereskedelem és a nemzeti kultúra fejlesztése, a magyar nyelv felvirágoztatása, a jobbágyság felszabadítása – kíméletlen harcot hirdet az ősiség, az úrbériség, minden feudális kötöttség ellen. Programja a polgári jog terén a feudális magánjog teljes összezúzását, a burzsoá polgári jogi intézmények kiépítését és a magyar nyelvnek a törvényhozás és az igazságszolgáltatás nyelvévé tételét célozza.⁹⁹ Arany János szavaival ostorozza azokat a jogászokat, akik az ősiség mellett és a kodifikáció ellen vannak, akik az ősiség elleni harcban az „alkotmány kidülését, nemzetsírt láttak ezen szép, aggszerű intézet legutolsó körme-szakadtán”; szemükre hányja, hogy – „megvadult

⁹⁹ Lásd mindenekelőtt Széchenyi István *Stádium* c. munkáját és Széchenyi munkásságának a polgári jog alapintézményeire, ill. azok átalakítására vonatkozóan Wécsey Tamás *Széchenyi és a magyar magánjog* c. írását (Budapest 1895. 62. o.). Széchenyinek a magánjog rendszerére vonatkozó álláspontját talán a következő – egyik országgyűlési felszólalásából vett – idézettel lehetne a legáltalánosabban jellemezni: „Werbőczynek kilenc tizedét el kell égetnünk, csak aztán mehetünk valamire” (idézi Wécsey i. m. 2. o.). Érdemes megjegyezni, hogy ő volt annak is első szószólója, hogy a törvények nyelve magyar legyen. Ugyancsak az ő inspirációjára kezdődik meg végre 1840-ben a Corpus Juris Hungarici magyarra fordítása; a fordító bizottságban olyan egyéniségek vannak, mint Fogarassy János, a nagy nyelvész, mint Szalay László, továbbá Bartha Sándor és Tóth Lőrinc.

ügyvédek (...), volt uradalmak messzire terjedt mesgyéin legelők” nem méltók hivatásukhoz.

Arany János, a magyar irodalom e higgadt és nagy klasszikusa sem maradt távol attól a harctól, amely a polgári törvénykönyvért, a kodifikációért folyt – bizonyoságul arra, hogy a polgári jogi kodifikáció kérdése valóban nemzeti üggyé vált. A feudalizmus egész jogrendszere ellen irányított, *Az elveszett alkotmány* című nagy munkájában a gúny, a megszegyenítés, az éles ironia fegyverével támadja és mezteleníti le a reakció társadalmi és jogrendszerbeli megnyilvánulásait. Felismerve és magáévá téve a kodifikáció ügyét, az ironia és gúny fegyverét – nevetségessé téve őket – azokra a jogászokra is ráirányítja, akik osztják és védik a feudalista urak kodifikációellenes álláspontját, mondván: „...minek azt a sok f** törvényt? – Olyan a törvény, mint a bor: fanyar ízű, ha új még, – és savanyú képet torzít melléje ivója, – míg a megérett őt kéjelegve bocsátja le torkán. – Van Werbőczyben ó is elég, csak győzze az ember – azt betanulni; miért a helyett hát gyártani újat? – Isten tizedt adott mindössze az emberi nemnek: – És mi nem érnők meg félmázsás corpusainkkal?” (*Az elveszett alkotmány*, III. ének).

Kossuth és a Márciusi Front fellépése a harcot már a forradalom előterévé változtatja. Programjában az ősiség, az ezzel gazdasági-társadalmi tartalmát tekintve egybeeső hitbizomány, az úrbériség, a nemesi előjogok radikális felszámolását hirdeti meg, szétzúzza azokat az érveket, amelyeket a feudális erők képviselői ezen intézmények mellett felvonultatnak; rámutat arra, hogy a Habsburg uralom ezeknek az intézményeknek és védőiknek védelésén keresztül az ország függetlenségi harcát kívánja lehetetlenné tenni; Kossuth a jogrendszer átalakításáért vívott harcot, a kodifikációt összeköti a nemzeti függetlenségért vívott harccal.¹⁰⁰

Szalay László, a kor leghaladóbb teoretikus jogásza a tudomány szintjén vívja meg a harcot a polgári jog forradalmi átalakításáért, a polgári jogi törvénykönyv megalkotásáért, a jogalkotás

¹⁰⁰ Kossuthnak a polgári jog átalakítását involváló, ill. közvetlenül kifejezésre juttató nézeteiről lásd *Kossuth Lajos az utolsó rendi országgyűlésen* című hivatkozott kiadványt (181. o.), továbbá *Kossuth Lajos országgyűlési beszédeit* (Második kiadás. Kiadja Heckenast Gusztáv, Pest 1867. 20. o.).

legfontosabb feladatát éppen az utóbbiban jelölve meg. A készítendő polgári törvénykönyv eszmei alapjait illetően leszámol a német, ill. osztrák természetjogi irányzattal, a történeti jogi iskolának a magyar jogtudományba (Frank Ignác) is átszivárgott nézeteivel és a kodifikáció figyelmét a Code civile irányítja. Így bontakozott ki, ez volt az a szellemi harc, amelyben a feudalista és tőkés termelési viszonyok harca tükröződött. A haladó politikai erők, a haladó jogtudomány és az egyre erősödő kapitalista termelési viszonyok stafétszerűen lendítették előre az események menetét. Az új termelési és társadalmi viszonyok erősödését a progresszív törvények egész sora segíti és jelzi,¹⁰¹ míg nem elérkezik 1848 márciusa, a forradalom kezdete, amely a polgári jog fejlődésében, a polgári jogi kodifikációban is minőségi, forradalmi változást hoz: azonnal napirendre tűzi a polgári törvénykönyv megalkotását.

A polgári jogi törvényalkotás általános fejlődése keretében szükséges most már behatóbban is szólni a polgári törvénykönyv, az egységes és általános polgári jogi kodifikáció jelentkezésének konkrét körülményeiről, a tervbe vett polgári törvénykönyv általános vonalait tekintve az eddigiekből is folyó jellegéről.

Az 1848. év és az azt megelőző két évtized jogfejlődését és jogtudományát elénk táró történelmi dokumentumokból – a társadalmi fejlődés általános tendenciái mellett – minden kétséget kizáróan megállapítható, hogy a tervezett polgári törvénykönyv a francia Code nyomdokaiba lépett volna, mert csak egy ilyen törvénykönyv szolgálta volna a nemzeti önállóság és függetlenség gondolatát, mert az osztrák polgári törvénykönyvnél és a porosz Landrechtnél

¹⁰¹ A fontosabbak közül meg kell említeni „Az ország közjavát és kereskedését gyarapító magános vállalatokról” szóló 1836. évi XXV., „A Duna és egyéb folyamok szabályozásáról” szóló 1840. évi IV. törvénycikket, az 1840. évi XV. törvénycikket a váltótörvénykönyvről, amit az 1844. évi VI. törvénycikk egészít ki, a kereskedőkről (XVI/1840), a gyárak jogviszonyairól (XVII/1840), a „csődületről” – a csődről – (XXII/1840), a zsidók gyáralapítási jogáról (XIX/1848), a magyar nyelvről (III/1836, VI/1840, II/1848), „a nemesi javak bírhatásának nem-nemesekre kiterjesztéséről” (IV/1844), „a nem-nemeseknek is minden közhivatalokra lehető alkalmazásáról” (V/1844), „a válás dolgában” az evangélikus vallással szembeni intoleranciának eltörléséről (III/1844), „a közös teherviselésről” (VIII/1848), az úrbériség megszüntetéséről (9/1848) szóló törvénycikkeket.

a társadalmi fejlődés magasabb fokát képviselte. A 48-as kodifikáció történelmi dokumentumaiból az is kétséget kizáróan megállapítható, hogy a törvénykönyv szorosabb szakmai értelemben vett megalkotása Szalay László vezetése alá került volna, aki a negyvenes években folyt kodifikációs munkálatok egyik elvi irányítója volt, és a forradalmi kormány igazságügy-minisztériuma kodifikációs főosztályának vezetője lett.

Szalay László a polgári jogi kodifikáció alapelveire vonatkozó, az alábbiakban összefoglalt nézeteit – egyéb munkái vonatkozó részeit sem hagyva számításon kívül – mindenekelőtt az általa szerkesztett *Budapesti Szemlé*ben 1840-ben, majd az általa 1847-ben kiadott *Publicistai dolgozatok*ban is közzétett, *Codificatio* című nagy hírű dolgozatában fejtette ki, amely egyben a kodifikáció tárgykörében az első magyar értekezés volt. *a)* Ebben hangsúlyozza a kodifikáció mint új jogi formaalkotás jelentőségét;¹⁰² *b)* ebben körvonalazta a polgári jogi kodifikáció rendeltetését, hogy „a törvénykódex (...) természeténél fogva új korszakot igyekszik megnyitni”;¹⁰³ leszögezi, hogy a kodifikációban az egységesítés és a bírói tapogatózás mellett kimondatik a gyökeres revíziónak szüksége.¹⁰⁴ *c)* Publicistai dolgozatai egészükben, minden területen felveszik a harcot a retrográddá vált német irányzatú természetjoggal és a történeti jogi iskola kodifikációellenes felfogásával, az előbbiben leleplezve, hogy újat ígérve nem a francia forradalom eredményeihez, hanem „a nagy német középkor, a gót épület” „ogivái”-hoz mentek vissza,¹⁰⁵ az utóbbinak szemére hányva, hogy „jellemjegye a jelenkor öntudatos életrevalóságának tagadása”.¹⁰⁶ *d)* A törvénykönyv eszméit, intézményeit, rendszerét – hangoztatja a *Codificatio*ban és más helyütt is a *Publicistai dolgozatok*ban – a francia Code példája szerint kell kiépíteni, mert ez a kódex „az első, melyben a hűbéri rendszernek végnyoma is eltöröltetett”, mert „aki tudja, hogy a polgári törvény egyes részeitől magának az alkotmány-nak demokratai vagy arisztokratai természete függ, az aziránt nem

¹⁰² Szalay László: *Publicistai dolgozatok*. 1. köt. 23. o.

¹⁰³ Uo. I. köt. 24. o.

¹⁰⁴ Uo. II. köt. 90. o.

¹⁰⁵ Budapesti Szemle. I. köt. 247. o.

¹⁰⁶ Szalay László: *Publicistai dolgozatok*, II. köt. 7. o.

lehet kétségben: kit illet a haladás körül Európa családai között az iniciativa”.¹⁰⁷ e) Kodifikációs tanulmányában behatóan foglalkozik a leendő kódex stílusával is, amely legyen „1. tiszta (...), 2. egyszerű (...), 3. szabatos (...), végre 4. igyekezzünk, mint belsőleg igazság, úgy külsőleg nyugalom és erő által a fenségesnek jellemét adni a törvénykönyvnek, mi a lelket is hódolatra bírja”.¹⁰⁸

Látható, hogy a 48-as forradalom tragikus elbukása folytán megalkotásra nem került polgári törvénykönyv a magyar polgári jogot a haladás élvonalába emelte volna, de előkészületei így is a magyar polgári jog legszebb haladó hagyományai közé tartoznak.

Ami most már a sajnálatosan teljesezésbe nem ment polgári jogi kodifikáció konkrét eseményeit illeti, azok menete a következő volt.

A polgári törvénykönyv megalkotását először Deák Ferenc vetette fel az 1834-es országgyűlésen (május 24-én). A kérdés természetesen az ősiség problémájába torkolt. Deák, Széchenyi és Kölcsey hadakozása ellenére a reakciós többség végül is leszavazta az indítványt, mondván, hogy „felforgatjuk egész polgári rendünket”.¹⁰⁹ Kossuth az 1847. évi országgyűlésen – már egész részletességgel utalva a kódex leendő tartalmára – az egyik legfontosabb feladatként jelöli meg a polgári törvénykönyv halaszthatatlan megalkotását.¹¹⁰ Az 1847–48. évi országgyűlésen képviselt három politikai tényező (a reakciós földbirtokosok, a fontolva haladást képviselő Deák és Széchenyi, a radikális szárnyat képviselő Kossuth) majd egy évig tartó harcot folytat a törvénykönyv körül, főleg az ősiség eltörlésének fokát és módját illetően.¹¹¹ Végül Deák, aki akkor már ténylegesen

¹⁰⁷ Uo. II. köt. 68. o.

¹⁰⁸ Uo. I. köt. 90. old.

¹⁰⁹ Ferenczi Zoltán: i. m. I. köt. 124–125. o.

¹¹⁰ Lásd Kossuth Lajos az utolsó rendi országgyűlésen c. hivatkozott kiadványt (180. és köv. o.).

¹¹¹ Kossuth és más képviselők többszöri fellépése után 1847. december 10-én az országgyűlés – még egyelőre a fontolva haladók javára billenve a mérleg – az ősiség ügyében kerületi választmányt küldött ki minden utasítás nélkül. A kerületi választmányban – kiküldetésének többszöri megerősítése ellenére – meddő vita folyt, amit Kossuth ismételt szavá tesz. 1848. március 20-án Somssicht, Baranya megye követét, aki a kerületi választmányban nem tudta abolicionista álláspontját keresztülvinni, személyében szólította fel: készítsen ő törvényjavaslatot. Lásd ehhez a 110. sz. jegyzetben hivatkozott munka vonatkozó részeit (378., 678. o.).

igazságügy-miniszter volt, és Kossuth kompromisszumra jut. Kossuth és követői, akik a polgári törvénykönyvet illetően a következő forradalom álláspontjára helyezkedtek, nem akarták a nehéz időben megosztani az erőket, és azzal a gondolattal, hogy a forradalom győzelme után lesz mód arra, hogy célkitűzéseiket érvényesítsék, beleegyeztek az ősiség eltörlését kimondó és polgári törvénykönyv elkészítését elrendelő elvi deklarációt tartalmazó törvény kihirdetésébe. Deák és tábora ugyanekkor – az erők megosztását ugyancsak elkerülendő – viszont azzal járult ehhez hozzá, hogy ez „végre is megkötötte a gyors haladás nagyon is rohanó kerekét”, és hogy később módjában lesz álláspontját érvényesíteni.¹¹² Így született meg a Deák javaslatára Szentkirályi Móric fogalmazásában¹¹³ az az összesen két rövid szakaszból álló 1848. évi XV. törvénycikk, amely annyi harc első gyümölcse és annyi szép ígéret záloga volt. A törvény vonatkozó szakasza így szól: „Az ősiség eltörlése ezennel elvileg kimondatván, rendeltetik : 1. § A ministerium az ősiség teljes és tökéletes eltörlésének alapján a polgári törvénykönyvet ki fogja dolgozni, és ezen törvénykönyv javaslatát a legközelebbi országgyűlés elé terjesztendi.”

A polgári jogi kodifikáció 1848-ban rákerült a magyar történelem legszebb lapjára, de – tragikus valóság számunkra – csak ígéret tudott maradni. A forradalom és szabadságharc elbukott. Az országra Világos gyásza és felhője borult. Sorsát osztotta a polgári jogi kodifikáció fiatal hajtása: a tervbe vett polgári törvénykönyv is.

A polgári jogi kodifikáció e szakasza bemutatásának végéhez érve joggal vetődik fel a kérdés: egyrészt az 1848. évi XV. törvénycikket megelőző majd egyéves kodifikációs vita alapját nem képezte-e valamilyen részletesebb törvénytervezet, illetve másrészt a törvénycikk előírásának megfelelően a szabadságharc bukásáig nem készült-e el valamiféle tervezete a polgári törvénykönyvnek?

Az erre vonatkozó kutatások sajnos az ellenkezőjét valószínűsítik: az ismert érveken, álláspontokon, országgyűlési beszédeken

¹¹² Ferenczi Zoltán: i. m. II. köt. 79. o.

¹¹³ Lásd a *Pesti Hírlap* 1848. március 30-i számát.

túlmenő, egy törvénykönyvtervezet formáját öltő elaboratum minden bizonnal sohasem készült.¹¹⁴

¹¹⁴ Hogy a polgári törvénykönyvnek minden bizonnal semmiféle tervezete nem készült, amellet, hogy arra a köztörténeti és jogtudományi irodalom sehol sem utal, az alábbi körülmények valószínűsítik: *a)* Amikor az udvarnál a kancellári bizottság, illetve a Staats Konferenz tárgyalja és észrevételezi az 1848. évi XI. törvénycikket, észrevételeiben nem tesz említést semmilyen tervezetről, vagy mellékletről. Vélemény nélkül javasolja, mert csak „in thesi” mondja ki az ősiség eltörlését. Néhány soros javaslatában csak azt mondja, hogy a „völlig” és „vollkommen” („teljes” és „tökéletes”) szó elhagyandó volna. Amit még hozzátesz, abból az udvarnak az az álláspontja derül ki, hogy az ősiség eltörléséhez a már említett politikai megfontolásokból, csak kényszeredetten járult hozzá, azonban ez a jellegű megjegyzés is csak a „teljes és tökéletes” szóra vonatkozik („...demzufolge die Epitheta „völlige und vollkommene” Abschaffung auszulassen wäre (...), rechtfertigt sich zwar in mehr als einer Beziehung”). A kancellári bizottság határozatát Károlyi Árpád *Az 1848-diki pozsonyi törvénycikkek az udvar előtt c.* munkája (Magyar Történelmi Társulat kiadása, Budapest 1936) teszi közzé a 258–260. oldalakon, *b)* Az 1848-as igazságügy-minisztérium ugyan elhatározta, hogy a XV. törvénycikk értelmében előkészíti a polgári törvénykönyvet, ami kétséget kizáróan kiderül Deák Ferenc igazságügy-miniszternek a minisztérium feladatairól 1848. május 5-én kiadott 349. sz. körleveléből (közli Ember Győző *Az 1848/49-i minisztérium levéltára c.* munkája, Akadémiai Kiadó, Budapest 1950. 182. o.), valamint abból, hogy Deák „Törvénykönyvkészítő Osztály”-t is szervezett. Ez az osztály azonban lényeges tevékenységet nem fejtett ki. Irattárának levéltári állaga csak néhány – a váltótörvénnyel kapcsolatos – iratból áll (Orsz. Levéltár. 781. r. sz.). A Honvédelmi Bizottmány 4645/1848. sz. irata szerint 1848. december 6-án az igazságügyi államtitkár azt jelentette a Honvédelmi Bizottmánynak, hogy „a Törvénykönyvkészítési Osztály jelenleg nem működik, s az illető fogalomgyakorok ideiglenesen az Urbéri Osztályban alkalmaztatik”. *c)* Ismeretes, hogy a Törvénykönyvkészítő Osztály élére Deák Szalay Lászlót hívta meg. Őt viszont a kormány 1848 tavaszán diplomáciai misszióba küldte Németországba, Franciaországba és Párizsba. Május 29-én már Frankfurtról ír levelet. Leveléből kitűnik, hogy később (1853) közreműködött Svájcban a Wallis kanton polgári törvénykönyvének elkészítésében. Sehol sem utal azonban arra, hogy magyar polgári törvénykönyvön korábban dolgozott volna (lásd *Szalay László leveleit*. Közrebocsátja Szalay Gabor. Franklin Társulat kiadása, Budapest 1913. 17., 121, 225. és köv. o.). *d)* Deák és Eötvös az Országbírói Értekezleten sem tesz említést arról, hogy a polgári törvénykönyv munkálatai az 1848. évi XV. törvénycikk alapján megindultak volna.

C) A BURZSOÁ KODIFIKÁCIÓ HÁROM SZAKASZA

A burzsoá magyar polgári jogi kodifikáció története tulajdonképpen a kodifikációs kísérletek – oly sok jobb sorsra érdemes tudományos erőfeszítést is felemésztett – sorozatos kudarcainak története, amely fázisainak jellegénél fogva három szakaszra bomlik. Az elsőnek centruma az Országbírói Értekezlet (1), a második a kiegyezéstől az első világháborúig húzódik (2), míg a harmadik a Horthy-korszakra esik (3).

1. A forradalom és szabadságharc leverése után a kíméletlen önkényuralom hosszú évei következnek, ami a jog vonalán lényegében a magyar jogszabály-szolgáltatás teljes felfüggesztésével járt. Magyaroknak csak annyiban lehetett nevezni, hogy az ítélkezés részben Magyarországon is történt.¹¹⁵ Azonban az udvar – mind a gazdasági, mind a politikai vonatkozásokat illetően – nem tudta és nem is akarta az önkényuralmat vég nélkül fenntartani, ami már csak külpolitikai bonyodalmi (osztrák–francia, osztrák–porosz ellentétek) miatt is hátrányos lett volna számára, ezért a magyar nagybirtokos osztállyal politikai kompromisszumra törekedett. Uralmát a nyílt elnyomás helyett a belső reakcióra támaszkodva kívánta fenntartani. Érdekében állott ez a törekvés egyrészt az osztrák burzsoáziának, másrészt a magyar feudalista erőknek a terméskialakításának biztosítása érdekében is, ami Magyarország részéről főleg mezőgazdasági termékek piacra juttatását jelentette. De a magyar burzsoáziának is jobb

¹¹⁵ A magyar bírósági szervezet teljes függésbe hozását mindenekelőtt a Budapesten székelő Curia felszámolása jelentette. Az 1852. november 29-i pátenz pedig kimondja: „Wir haben (...) die Absicht ausgesprochen, das Allgemeine Bürgerliche Gesetzbuch als das gemeinsame Recht für alle Angehörigen des österreichischen Staates (...) einzuführen (...) Vom 1. Mai 1853 angefangen hat in (...) Ungarn (...) (des am) 1. Juni 1811 (...) kundgemachte Allgemeine Bürgerliche Gesetzbuch in Wirksamkeit zu treten, wodurch zugleich alle in diesen Kronländern bisher bestandenen, auf die Gegenstände dieses allgemeinen bürgerlichen Rechts sich beziehenden Gesetze, Statuten und Gewohnheiten aufgehoben und ausser kraft gesetzt werden”. Allgemeines österreichisches bürgerliches Gesetzbuch kundgemacht mit dem Patente vom 29. November 1852 in den Königreichen Ungarn Croatien und Slavonien, der serbischen Woiwodschaft und dem Temeser Banate. Kaiserlicher und königlicher Hofverlag Wien, 1853. I–III. Teil, I. rész III–IV. o.

volt valamiféle kompromisszum, mint az önkényuralom. Alapjában ezek a társadalmi erők és érdekek vezettek az 1867-es kiegyezéshez.

Lényegében ugyanez történt a jog síkján. Történik ugyan röviddel Világos után kísérlet arra, hogy a magyar jogrendszert magyar jogászok és államférfiak bevonásával átformálják, de az Schmerlingnek minden igyekezete ellenére kudarcot vall.¹¹⁶ A helyzet a jog és a bírósági szervezet ügyének rendezésére 1861-re érik meg, amikor is a császár 1860. november 20-án erre vonatkozóan kiadott felhívása alapján összeül az Országbírói Értekezlet.¹¹⁷ Az Országbírói Értekezlet feladata a császár felszólítása szerint kettős volt: terjesszen elő javaslatokat *a)* a magyar bírói szervezet visszaállítására, ill. újjászervezésére vonatkozóan, valamint *b)* jelölje, ill. dolgozza ki azokat a jogszabályokat, amelyeknek alkalmazását helyesnek tartja.

A magyar kodifikáció megint egyszer válaszút elé, ill. ami ezzel azonos: politikai vélemények és harcok központjába került. Az Országbírói Értekezlet, amelyen olyan – a polgári törvénykönyv megalkotásáért egyszer már harcolt – személyek vettek részt, mint Deák Ferenc és Eötvös József, 48 hagyatékának élő ereje folytán nyíltan nem tagadta meg a kodifikáció eszméjét. Javaslatait ideiglenes jellegűnek fogta fel.

A polgári jog területét illetően a fő kérdés természetesen a tulajdon és a birtokviszonyok ügye, más szóval az örökösödési jog (az ősiség és a hitbizomány) volt. Az országnak ebben a nehéz helyzetében mi fájhatott volna jobban a nagybirtokosoknak, mint a parasztok és zsellérek millióit szörnyű nyomorban tartó ezer-holdjaik 1848-ban bekövetkezett és az 1852-ben bevezetett osztrák polgári törvénykönyv által is helybenhagyott „felszabadítása”, ősi jogi státusának

¹¹⁶ „Világos után (...) Schmerling (...) compiláló bizottságot alakít. Deák a meghívást visszautasítja. Frank, hogy ne legyen a magyar jognak sírásójává, életétől válik meg. A megjelent többség azonban a magyar magánjogi törvényjavaslat kidolgozása helyett, melyre úgy se volt országgyűlési megbízása, elkészíté az ősiségi pátenst és a kihirdetési nyílt parancsot. Az osztrák törvénykönyv behozatala 1852. nov. 29-én megtörtént.” Wécsey Tamás i. m. 19. o.

¹¹⁷ Az Országbírói Értekezlet összesen 60 tagból állt. Elnöke gróf Apponyi György országbíró, tagjai a magyar kir. hétszemélyes tábla tagjai, államférfiak, jogtudósok és vezető gyakorló jogászok voltak. Munkáját 1861. január 23-án kezdte meg és március 4-én fejezte be.

„elprédálása”. Amikor az Értekezlet választmánya a teljes ülés elé terjesztette azt a javaslatát, hogy az osztrák polgári törvénykönyvet (annak az örökösödés minden nemére egységesen alkalmazni rendelt szabályait) az ősiséget eltörlő császári pátenssel együtt mindaddig fenn kellene tartani, míg az alkotmányos országgyűlés a polgári jog egészére vonatkozóan egységes szabályzást nem ad,¹¹⁸ kitört az ellenkezés nagy vihara. A legmeztelenebb osztályérdek nem riadt vissza a legfrivolabb módszerektől: ki nem fáradt olyan jelszavak hangoztatásában, mint az „ősi jog”, „eleink féltve őrzött öröksége”, „a nemzet fenntartója”, a jog „organikus” fejlődése, „az idegen elnyomó elleni védőpajzs”; felvonultatták Frank Ignácot, rajta keresztül Savignyt is leszavaztatták, hogy így utólag, ilyen szégyenletes módon csapják arcul azt, amire akkor sem erejük, sem bátorságuk nem volt: a forradalom vívmányait.

Az Értekezleten – fentmaradt anyagát is áttanulmányozva – láthatóan ez a szélsőséges reakció volt többségben. Somoskeőy Antal szerint az ősiséget nem ismerő osztrák öröklési rend ellenkezik „a nemzet jellemével, a nemzet gazdasági nézeteivel”,¹¹⁹ Barkóczy János „fajunk pusztulását” látja benne.¹²⁰ Hogy a nemzeti eszme védelme mennyire sokadrendű volt az Értekezlet egy jó része előtt, azt Széher Mihály felszólalása bizonyítja, aki „kinyilatkoztatta” (ő mondta így), hogy egyáltalán nem kíván semmiféle magyar törvényt, ha az örökösödési jogban fenntartjuk az osztrák jog álláspontját,¹²¹ mert – úgymond – „adjuk meg a magyar embernek ősi törvényét (...) Igyekezzünk a néptől elvenni azt, mi annak lelkében gyűlöletes, mint minden, mi e szörnyű tizenegy év alatt keletkezett, s adjuk oda azt, mi után oly hön eped, a magyar törvényt.”¹²² A frivolitás és a hipokritizmus áradata az, amellyel a reakció osztályérdekeit és árulását leplezni akarta. A népnek jobban kellett volna, jobban érdekében állt volna Werbőczy az ősiséggel, a főnemesek kiváltságos jogállásával, az úrbísiséggel, szemben az osztrák polgári törvénykönyvvel, amely

¹¹⁸ *Az Országbírói Értekezlet a törvénykezés tárgyában.* Közli Ráth György. I-II. köt. Pest 1861. II. köt. 249. o.

¹¹⁹ Uo. II. köt. 249. o.

¹²⁰ Uo. II. köt. 253. o.

¹²¹ Uo. II. köt. 289. o.

¹²² Uo. I. köt. 30–31. o.

mindezeket nem ismerte, és legalább a formális jogegyenlőségre helyezkedve kimondta, hogy „die Sklaverei oder Leibeigenschaft, und die Ausübung einer darauf sich beziehenden Macht wird (...) nicht gestattet” (OPTK 16. §)? Nem kizárólag a nagybirtokosok érdekeiről volt inkább szó? Ghyczy Kálmán pl. a telekkönyv intézményének fenntartása mellett volt, annak nem magyar eredete ellenére is, mert – úgymond – „elismerem fölötte nagy fontosságát és kényes voltát azon érdekeknek, melyek ezen intézmény által érdekeltetnek”, másrészt viszont az 1790-es jogi helyzet teljes visszaállítását követelte.¹²³ Miért e kettősség? Mint a történelem bebizonyította: az egyazon osztályérdek érvényre juttatásáért. Deák Ferenc életrajzában olvasható, hogy Ghyczy azért harcolt az 1790-es állapotok teljes visszaállításáért, mert tudta, hogy ez úgysis lehetetlen követelés, és ennek eredménye csak az osztrák jog teljes fenntartása lehet. Ghyczy tulajdonképpen ezt akarta, mert egy nagy, éppen függőben levő személyes örökösödési ügyében az osztrák jog számára előnyösebb lett volna. Deák – írja az életrajzíró – ezt sohasem tudta megbocsátani Ghyczynek.¹²⁴ Látható, hogy a nagybirtokos reakció a már minősíthetetlen – képletesen szólva – jogi hazaárulástól kezdve mindent latba vetett, hogy „Werbőczy adta” ősi jogait visszaszerezze.

Az Országbírói Értekezlet egy kisebb – súlyában azonban tekintélyesebb – része, elsősorban Deák Ferenc, Eötvös József és Tóth Lőrinc, a sajátos nemzetellenség vádját is vállalva megkísérelte az Értekezletet olyan irányba vinni, hogy vegye számításba a 48-as, alkotmányosan hatályon kívül nem helyezett jogalkotás tényét. Márpedig az osztrák törvények kiiktatása – amelyek a magánjog intézményeit illetően közelebb álltak a 48-as törvények szelleméhez, mint a jogrendszer 1790-es állapotához –, 48, ill. az azt közvetlenül megelőző évek eredményeinek megtagadását is jelentené. Az Értekezlet pozitívabb blokkja megkísérelte 48 hagyatékát legalább részében megmenteni. Horváth Boldizsár azon az állásponton volt, hogy ha a 48-as törvényeket feladnánk, „oly retrográd lépést tennénk, amelyet a nemzet nekünk meg nem bocsátana soha”.¹²⁵ Tóth

¹²³ Uo. I. köt. 15. o.

¹²⁴ Ferenczi Zoltán: i. m. II. köt. 260–261. o.

¹²⁵ Ráth György: i. m. I. köt. 11. o.

Lőrinc, az Értekezlet polgári szárnyának egyik legkonzekvensebb képviselője már csak azért sem tartja visszaállíthatónak az 1790-es jogi állapotokat, mert annak ellene mond „a szükség ércztörvénye, a lehetetlenség”, tudniillik „a régi magyar magánjog nagy részben nem létezik; az 1848. évi törvényhozás megállapított némely nagy elveket, melyektől visszalépni a nemzet sohasem fog és visszalépni, reménylen, mi sem akarunk”.¹²⁶

Hiába törekedett a polgári érdekeket képviselő csoport – több-kevesebb következetességgel – arra, hogy a magyar polgári törvénykönyv megalkotásáig maradjon hatályban az osztrák törvénykönyv,¹²⁷ ezt az álláspontját tartani nem tudta. A kompromisszumra jutást Deák Ferencnek az ősiség kapcsán kifejtett álláspontjában bekövetkezett változás jellemzi. Eredeti álláspontját így fejt ki az Értekezlet előtt: „Politikai életem legnagyobb része folyt le azon küzdelemben, melyet elvtársaimmal együtt a régi, feudalizmusnak káros maradványai ellen folytattunk. Ezek közé számítottuk az ősiséget is, melynek bilincseiből kiszabadítani a nemzetet legfőbb törekvésünk vala. Küzdöttünk, hogy e hazában is szabad legyen az ember és a föld, hogy ki-kij tulajdonát valóságos tulajdonának tekinthesse és birtokát a lehetőségig biztosnak. És miután sok nehéz küzdés után 1848-ban célt értünk, ki fogja tőlem méltányosan követelni, hogy segítsem ismét lebilincselni a tulajdont, minek felszabadulását oly forrón óhajtottam. És tegyem ezt azért, mert időközben politikai szerencsétlenségek folytán egy jogtalan hatalom idegenszerű működése léptette életbe részletesen ezt, mit mi magunk elvben elhatároztunk; s mert amit az 1848-ki törvényhozás határozottan kimondott, hogy tudniillik az ősiség teljes és tökéletes eltörlésének alapján dolgoztassék ki a polgári törvénykönyv, azt a közbejött események miatt nem a magyar minisztérium, hanem a törvénytelen osztrák kormány hajtotta végre, én magát az 1848-ban kivívott elvet is ellökjem, vagy feláldozzam? Ennyit a közhangulatnak, ha csakugyan közhangulat az, áldoznom lehetetlen; önmagamhoz s elveimhez hűtlen nem lehetek.”¹²⁸

¹²⁶ Uo. I. köt. 17. és köv. o.

¹²⁷ Uo. I. köt. 49. o.

¹²⁸ Uo. II. köt. 296. o.

Deáknak az Értekezlet közvetlen befejezése előtti álláspontja már a kompromisszumos megoldást tükrözi. „Magam is igen óhajtanám az örökösödésben *bizonyos* nemét az ősiségnek fenntartani – mondja. – *Óvatosan* kell bánnunk a successionális ügyekkel, mert megeshetik, hogy a nemzet megerősíti, és akkor a successionális törvényeket politikai tekintetben is kell alkalmazni.”¹²⁹ Íme a kompromisszum legalább nyílt beszéde, ami végül 1867-ben csúcsosodott ki, amikor egy, az 1848-as törvények hatályára vonatkozó parlamenti interpellációra már azt válaszolta, hogy „ha a 48-iki törvények mind életben maradtak volna, már sokat változtattak volna rajtuk, éppen mert gyorsan alkották őket”.¹³⁰

Így születtek meg a – kodifikációnak legalább a lehetőségét nyitva hagyó – *Ideiglenes Törvénykezési Szabályok*, amelyek többszörösen hangoztatott ideiglenes jellegük¹³¹ ellenére közel egy évszázadra állandósultak. Az Ideiglenes Törvénykezési Szabályok nyolc fejezete és több mint 300 §-a közül az anyagi magánjogra az I. fejezet összesen 23 §-a vonatkozik.¹³² A lényegét mindjárt az 1. § elárulja: „A magyar polgári anyagi magántörvények visszaállíttatnak, de a közhitel és a helyzet szükségei által igényelt következő pótlásokkal.” És ezt követi az összesen 22 rövid szakasz. 1790-hez, vagy akár Werbőczyhez viszonyítva a fejlődésben a magánjogot illetően csak 22 szakasznyi változás történt! Tudni kell ui., hogy a „magyar polgári anyagi magán-törvények”-en az Ideiglenes Törvénykezési Szabályok a 48-as törvényalkotást általában nem értik. Az számukra valahogy nem tartozik a magyar jog corpusához. Egyik-másik 48-as törvényt ugyan elismerik azzal, hogy hatályát – a feudális érdekeket

¹²⁹ Uo. II. köt. 228. és köv. o.

¹³⁰ Ferenczi Zoltán: i. m. III. köt. 239. o.

¹³¹ Az Ideiglenes Törvénykezési Szabályokról a Curia 1861. július 23-i teljes vegyes ülésén kimondta, hogy „azokat *addig, míg* az alkotmányos törvényhozás másképp nem rendelkezik, azonnal mindennemű törvényes eljárásaiban állandó zsinórmértékkel követendő” (kiemelés tőlem – M. F.). Az Ideiglenes Törvénykezési Szabályokat a Curia fenti határozata előtt június 22-én előbb az alsóház, július 1-én a felsőház, majd július 20-án a császár jóváhagyta.

¹³² A nyolc fejezet a következő: I. Polgári magánjog (180 §), II. Bűnvádi eljárás (9 §), III. Váltótörvény (6 §), IV. Csódtörvény (27 §), V. Kereskedelmi, fuvarozási és vásári törvények (4 §), VI. Urbéri, földtehermentesítési stb. ügyek (4 §), VII. Bányaugy (72 §), VIII. Vegyesek (9 §).

hátrányosan érintő rendelkezéseit lefaragva róla – fenntartják. Ez történt a legfontosabbal, az 1848. évi XV. törvénycikkkel is, amelyből – a kompromisszumos megoldás folytán – a burzsoá és feudális magánjogi elemek korszerűtlen torzója lett: a 4–7. §-ok az ősiség több „következését” fenntartják; a 9–12. §-ban bevonul jogtörténetünkbe az ősiség egy sajátos maradványa, a háruilt vagyon tekintetében a *végtelenedik* parentélaig megnyitott ági öröklés (az ősiség maradványa nem annyira magában az ági öröklésben, mint inkább annak teljes korlátlanóságában jut kifejezésre); „a hitbizományi intézmény, a vele kapcsolatos hajadoni joggal együtt érintetlenül hagyatik” (3. § 2. bek.); az pedig egészen természetes – ebben a korban talán még fel sem róható –, hogy csak törvényes gyermek örökölhessen a törvényes öröklés útján; „a házasság alatti közszerzeményekre nézve a korábbi magyar törvények határozatai változást nem szenvednek” (13. §), azaz a házassági vagyoni jogot illetően a feudális eredetű megkülönböztetések (honoráciorok, közrendűek) fennmaradnak. Sorolni lehetne még ennek a korszerűtlen torzónak sajátosságait, amelyben a magyar nagybirtokos osztálynak – túllícitálva a császár elképzeléseit is¹³³ – hipokrita módon sikerült a nemzeti gondolatot a visszájára fordítani és a korszerű haladás eszméje ellen kijátszani.

Ami most már az Országbírói Értekezlet és a polgári jogi kodifikáció további sorsát illeti, a feudalizmus erői – bár a kodifikáció gondolatát nyíltan nem tagadták meg – az Ideiglenes Törvénykezési Szabályok első 23 szakaszában oly körültekintően rendezkedtek be, hogy rájuk nézve bármely új törvény vagy törvénykönyv csak rosszabbat hozhatott volna. Ennek az első perctől fogva nagyon is tudatában voltak. Lényegében ez az oka annak, hogy így vagy úgy, de mindig megakadályozták a kodifikációs munkálatok eredményes befejezését. Mindezekért az Ideiglenes Törvénykezési Szabályok – a jogi forma különös alakját testesítve meg – a jövőre nézve egyszerű létüknél fogva a polgári jogi kodifikáció egyik legkomolyabb akadályát jelentették.

¹³³ Az 1860. november 20-i diplomában a császár maga azt kívánta, hogy a restitúció ne zavarja a most már (az OPTK szerint) kialakult magánjogi viszonyokat, a birtok jogi helyzetének hasznos állapotát. Ráth György: i. m. I. köt. 6. o.

2. A kiegyezést követő magyar gazdasági és társadalmi helyzet alakulását az alapvető kérdéseket illetően a feudális és kapitalista termelési viszonyok, ill. ezek alapján három osztály: a pozícióit védő földbirtokos osztály, a pozícióit erősítő tőkés osztály és az agrárproletariátussal szolidáris munkásosztály erőviszonyának dialektikus mozgása határozza meg. A burzsoá termelési viszonyok egyrésztől, és az ellenükre érvényesülő osztrák vámpolitika másrésztől, fokozzák a burzsoázia harcát. Ennek eredménye az lesz, hogy – részben azért is, mert a vámkorlátozások a földbirtokosokat is sújtották – a kormányzat a polgári osztály felé tolja el „társadalmi bázisát”. Ez a jog területén egyes, burzsoá jellegű résztörvények megalkotását jelenti. A burzsoázia térhódítása a polgári jogot illetően azonban az egységes és teljes kodifikáció, azaz a polgári törvénykönyv megalkotásainak feszítő igényét jelenti. Ez viszont épp az előbbi pontban kifejtettek folytán a feudális erők bázisának gyengítését inkorporálta, miért is azok a kodifikációt elleneztek. A polgári törvénykönyv megalkotását tehát a két uralkodó osztályon belüli az az *érdekellentét* akadályozta, amely az egyik póluson a feudális tulajdonviszonyok fenntartására, a másik póluson a kapitalista áruforgalom biztosítására irányuló harcban jutott kifejezésre. Mindenekelőtt ez az ellentét tükröződik a különböző résztörvények meghozatalában, de a sorozatos kodifikációs kísérletekben is. Volt azonban ezen évtizedek társadalmi szerkezetében egy alapvetőbb *ellentmondás* is. Nevezetesen az agrárproletariátus és a munkásosztály mint az egyik, valamint a földbirtokos és tőkés osztály mint a másik „fél” közötti ellentmondás. Ha az előbbi ellentét volt az, amely a résztörvényeket és a több-kevesebb intenzitással fel-felmerülő kodifikációs tevékenységet kiváltotta, akkor ez az ellentmondás volt meghatározó arra nézve, hogy a kodifikáció végül is mindig – még ha a tizenkettedik percben is – lekerült a napirendről. A földbirtokos és a tőkés osztály ennek az ellentmondásnak vulkanikus erőit és veszélyeit elfojtandó, a századfordulón már teljes szövetségben van. A burzsoázia, amely e szövetség léte folytán sem olyan burzsoázia, mintha ez a szövetség nem létezne, e szövetség érdekében a polgári törvénykönyvből – vulgárisán szólva – nem csinál kabinetkérdést. Paradoxként hat, de valójában úgy van, hogy a magyar burzsoá kodifikáció sorsa épp

akkortájt, a századfordulón pecsételődik meg, amikor a polgári törvénykönyv első tervezete elkészül.¹³⁴

Az osztályerőviszonyoknak ezt a belső dinamikáját fejezte ki és tárja elénk az egész kodifikációs harc (ennek nagy irodalma, a ténylegesen megalkotott törvények, a sikerre sohasem jutott törvénykönyvtervezetek), amelyet olyan külső tényezők is befolyásoltak, mint a BGB és a ZGB megalkotása, valamint a tárgyalt kodifikációs fázist megakasztó és lezáró első világháború.

Ami az irodalmi harcot illeti, bizonyos kezdeti előnnyel a feudális érdekek oldalán fellépő magánjogi irodalom rendelkezett. Egyrészt épp amiatt, mert a feudális pozíciókat az Országbírói Értekezlet megerősítette, másrészt ez a tábor rendelkezett olyan „hagyományokkal”, mint Frank Ignác, továbbá a hivatalos jogtudomány és a jogi oktatás egészét is erre az irányra „állították rá”, míg a polgári irányzat, amely 48 hagyatékát vallotta magáénak, az önkényuralom terrorja után csak nehezen bontakozott ki.

Az előbbi irányzat kiemelkedőbb alakjai Wenzel Gusztáv, Zlinszky Imre és a mindkét irányban nagyobb és tekintélyesebb Grosschmid Béni voltak. Kodifikációellenes álláspontjuk és annak hiteles interpretációjaképpen, hogy a fent mondottakkal ez az álláspontjuk mennyire összefügg, legcélszerűbb őket meghallgatni. „Werböczy jövőre is hazai jogunk nemzeti szellemének hű megnyilatkozata (...) Jövőbeli kodifikációnk csak akkor fog üdvös célt elérni, ha eddigi jogunk alapfogalmaihoz ragaszkodik” – mondja Wenzel Gusztáv 1872-ben megjelent, *A magyar magánjog rendszere* c. könyvében.¹³⁵ Egészen a szavak azonosságáig Frank Ignác és Savigny elmélete bontakozik ki *Az 1848 előtti magyar magánjog tekintettel újabb átalakítására* c., 1885-ben megjelent munkájában. „A magyar magánjog – írja ebben – a magyar nemzet jogalkotó szelleméből fejtett ki, s ezen értelemben nemzeti életünk egyéniségét és önállóságát tükrözi (...) A magyar magánjognak nemzeti jelleme abban áll, hogy (...) oly jogrendszer, amely a magyar nemzet ősi jogrendjéből indulván ki és abban gyökerezvén, alakulási momentumait és fennállási alapját a magyar társadalom

¹³⁴ Világhy Miklós: *Az új szakasz és a törvényalkotás elvi kérdései*. 224. o.

¹³⁵ Wenzel Gusztáv: *A magyar magánjog rendszere*. Pest 1872. 4–5. o.

sajátságos organizmusában bírja.”¹³⁶ „Igen is, mi fenn akarjuk tartani a magyar öröklési rendszert (értsd: a feudális birtokviszonyokat – M. F.), s nem riaszt bennünket ettől vissza az a további kedvenc érv sem, hogy e törvények, arisztokratikus irányuknál fogva, demokrata állam szervezetébe nem is illenek” – írja Zlinszky Imre akadémiai pályadíjat nyert, *A magyar örökösödési jog és az európai jogfejlődés* c. munkájában.¹³⁷ A feudális és a polgári érdekek mechanikus ötvözetét testesíti meg Grosschmid. Ő a kodifikáció mellett van, részt is vesz benne, munkássága mégis annak sikere ellenére hat. Nem azért, mert nem minden művét a kodifikáció szükségességére irányítja, hanem azért, mert *amit* képvisel, az kettősség, az kodifikációs interferenciára vezet. Amit a kötelmi jog terén alkot, az az adott jelen igényének klasszikus feldolgozása, egész szemlélete azonban, különösen a tulajdonviszonyokat és az öröklési jogot illetően, alapvetően a múlt ballasztja, a feudális viszonyok tudatos apológiája. A feudális eredetű szokásjog védelmét és elméletét illetően ő a magyar Savigny. Idevágó elméleti fejtegetéseiben nem több, azok jellegénél fogva pedig nem kevésbé retrográd nála. „Az emberekben bensőleg él a jog”¹³⁸ – írja –, a jog képződmény, mint a nyelv”;¹³⁹ „az intézmények egyénisége az arra való fejlődésre képes nemzeteknél a nép és a társadalmi élet fejlődésével lépést tartó növekedés eredménye; egyedül bizonyos észrevétlen történeti processzus képes létrehozni oly intézményeket, melyek a nemzet sajátosságait mélyen bevésve magukon viselik.”¹⁴⁰ Ilyen és hasonló passzus Grosschmidnél csokorszám található. De továbbmenve: Grosschmid nem hagy kétséget aziránt, hogy ezen az „észrevétlenül” keletkezett, „az emberekben bensőleg élő jogon” miféle jogot ért. Tudott dolog – munkásságának jó része a bizonyosság rá –, hogy a Tripartitumot értette rajta. A polgári jogi kodifikációt illetően az egész korszak prizmájaként fogható fel Grosschmid: délután a kormánybizottságban törvénykönyvet kodifikál, délelőtt

¹³⁶ Wenzel Gusztáv: *Az 1848. előtti magyar magánjog tekintettel újabb átalakítására*. M. kir. Egyetemi Nyomda, Budapest 1885. 4. o.

¹³⁷ Idézi Peschka Vilmos hivatkozott munkájában. 47. o.

¹³⁸ Grosschmid Béni: *Magánjogi előadások. Jogsabálytan*. Budapest 1905. 1. o.

¹³⁹ Uo. 11. o.

¹⁴⁰ Uo. 43. o.

pedig azt tanítja magánjogi előadásában, hogy a törvényalkotás haszontalan dolog, mert „hiszen egyedül bizonyos észrevétlen történeti processzus képes létrehozni oly intézményeket, melyek a nemzet sajátságait mélyen bevésve magukon viselik”.

A polgári jogi irodalom modernebb, haladóbb szárnya tudományos értékében, vitakészségében kibontakozása után rövidesen felülmulta ellenfelét. Ebben az összefüggésben mindenekelőtt Dell’Adami Rezsőt kell megemlítenünk. Ő a jogtudományban a polgári haladás legkövetkezetesebb képviselője. Sok tekintetben ma is elfogadható elméleti koncepciót dolgozott ki a polgári jogi kodifikáció lényegére vonatkozóan. Szerinte „codifikálni (...) nem annyit tesz, mint merőben összeírni (...) egy terméketlen tespedő aggkorú népnek sóvárgásait rég múlt kornak kihalt viszonyainak joga után”,¹⁴¹ mint ahogy ezt az 1882–83-as évek parciális kodifikációs termékei tették. Ő a kodifikáció lényegét abban látja, hogy a jognak a társadalmi viszonyokkal való szerves egységét hivatott biztosítani. „A jog szervessége nem jelent egyebet összhangjánál a concret társadalmi viszonyokkal” – írja *Az anyagi magyar magánjog codifikációja* c. munkájában.¹⁴² Bár a jogalkotásnak a társadalmi fejlődésben lehetséges szerepét más vonatkozásban eltúlozza,¹⁴³ felismeri a jognak és a gazdasági viszonyoknak dialektikus összefüggését. Kifejti, hogy előbb a gazdasági viszonyok fejlődnek, minek következtében „incongruentia” támad közöttük és a jog között. A törvényhozónak ezt észlelnie kell és új törvény útján a jogi állapotokat a fejlettebb gazdasági viszonyok szintjére kell emelnie.¹⁴⁴ Ilyen értelemben kifejtett konkrét gondolatai egészen radikálisak. Ilyen megállapításokat olvashatunk nála: az egyéni autonómiára építeni egy törvénykönyvet a tőke és a munka, a termelőerők és a vagyoneeloszlás problémái tekintetében

¹⁴¹ Dell’Adami Rezső: A magyar polgári törvénykönyv tervezete és a modern jogtudomány. *Jogászegyleti Értekezések*. IX. (1883.) 1–27. o., 6–7. o.

¹⁴² Dell’Adami Rezső: *Az anyagi magyar magánjog codifikációja*. Ath. kiadás, Budapest 1877. 324 o., 53. o.

¹⁴³ A 139. jegyzet alatt hivatkozott munkájában részletesen fejti ki azt az álláspontját, hogy a kodifikáció hivatott a szociális, társadalmi bajok és ellentmondások kiküszöbölésére, a jog és a gazdasági viszonyok közötti inkongruencia megszüntetésére. Lásd pl. az i. m. 23–24. o.

¹⁴⁴ Dell’Adami Rezső: *Az anyagi magyar magánjog codifikációja*. 54. o.

nem lehet;¹⁴⁵ a formális jogegyenlőség nem jelenti az egyén szabadságát; „az az egyén nincs felszabadítva, melyet törvényesen kizsákmányolni lehet; a birtok uralma az ember fölött nincs megszüntetve, hol a (...) tőkehatalom milliókat a nyomor szolgaságában tart”.¹⁴⁶ Ilyen felfogásban harcol a kodifikációért. Modern kötelmi és vagyoni jogot, házasságjogi reformot kell csinálni – követeli, mert a kodifikálatlan állapotban „a perlekedés (...) a sorsjáték nevezetes faja lett”.¹⁴⁷ Elméleti koncepciójának kiépítésével kíméletlenül támadja az ősi jog mítoszát és annak minden képviselőjét. Rájuk olvassa Frank Ignácot, aki maga bizonyította be, hogy az ősi jog jórészt nem magyar eredetű, hogy „hivatkozással fajunk géniuszára ős német intézmények (...) visszaállítása követeltetett”;¹⁴⁸ Werbőczynek nincs már helye a fórumon.¹⁴⁹ Elméletileg mutatja be Savigny gyakran hangoztatott nézeteinek tarthatatlanságát, hogy élesen támadhasson: „meghatározhatatlan, éther-természetű népszellemből, mint mythikus jósdából, törvényhozási eszméket meríteni annyit tesz, mint ellentmondani a történelemnek és a tudománynak”.¹⁵⁰ A történeti jogi iskola tanait nem azért fogadják el Magyarországon, mintha észszerűségéről meg lennének győződve, hanem gyakorlati következményei miatt, a legszemélyesebb érdekből csatlakoznak sokan hozzá. Itt – idézi Schopenhauert – „egy lat akarát (azaz érdek) többet nyom száz mázsa értelemnél (azaz érvnél)”.¹⁵¹

Nem szorul külön bizonyításra, hogy Dell’Adami kodifikációs koncepciójában olyan – forradalmi – polgárságot képviselt, amilyen már nem volt, hogy koncepciójában a munkásosztály harcának fokozódása is „jelen van”. Az a burzsoázia, amely ekkor volt, Dell’Adami követeléseitől megijedt, és a kodifikáció mindenáron való követelése helyett kevésbé radikális részleteredményekkel is beérte.

¹⁴⁵ Dell’Adami Rezső: *A magyar polgári törvénykönyv tervezete és a modern jogtudomány*. 23–24. o.

¹⁴⁶ Uo. 23. o.

¹⁴⁷ Dell’Adami Rezső: *Az anyagi magyar magánjog codifikációja*. 13. o.

¹⁴⁸ Uo. 225. o.

¹⁴⁹ Uo. 322. o.

¹⁵⁰ Uo. 308. o.

¹⁵¹ Uo. 42. o.

Ismeretes, hogy Dell'Adami útja nem vezetett el a marxizmusig; korábban is elhárította magától még a katedraszocializmus „vádját” is, később pedig szemlélete ebben az összefüggésben inkább hanyatlott. Társadalmi tartalmát illetően hozzávetőlegesen arra a szintre, amelynek terrénumán Teleszky István, egy, az utolsó percben elbuktatott antifeudális örökösödési törvény kodifikátora és a burzsoá magyar polgári jog tudományának egyik legnagyobb alakja, Szászy-Schwarz Gusztáv alkotott.

Szászy-Schwarz Gusztáv hű kifejezője volt kora modern igényeinek. Példaképe nem Savigny, hanem a modern Ihering volt. A kodifikáció társadalmi tartalmát illetően nem ment olyan messze, mint Dell'Adami, nem is harcolt érte akkora lelkesedéssel. A történeti jogi iskola „törvényhozási kvietizmusát” inkább mint a sajátjával ellentétes álláspontot támadta, amellyel a magánjogból – az *Új irányokban* – száműzni akarta a bölcselkedést, többek között a jogtörténeti iskola filozofálgatását is. Szászy-Schwarz munkálkodik a kodifikációért. Harcol azért, hogy a parciális törvényhozás helyett egységes törvénykönyv megalkotására kell törekedni,¹⁵² azért, hogy kodifikációnk álljon a saját lábán, és ejtse el azt a módszert, amellyel egyszerűen fordítja a BGB-t.¹⁵³ Nemcsak a radikalizmusban, a következetességben sem követte Dell'Adamit. Ha tudományos műveiben a fejlődő modern áruforgalom jogát adja is, kodifikációs működésében már engedékenyebb a feudális erőkkel szemben,¹⁵⁴ és a polgári törvénykönyv megalkotása sorozatos kudarcának okát csak a kodifikációs munka rossz szervezésében látja.¹⁵⁵ A gazdasági-társadalmi erőviszonyok alakulása, az ezeket tükröző elméleti harcok, ezek szövevényes, külföldi kodifikációk hatását is érzékelő kölcsönhatása a tárgyi jogban két síkon jelentkezik. Egyrészt a burzsoázia érdekét

¹⁵² Szászy-Schwarz Gusztáv: *A magánjogi törvénykönyvről*. Franklin kiadás, Budapest 1909. 120. o. 12. o.

¹⁵³ Uo. 12. o.

¹⁵⁴ A polgári törvénykönyv ún. „első szövegének” öröklésjogi részében, amelyet ő alkotott, bár a feudálisok nagy nyomására, az ági öröklés fenntartását javasolja; kiterjesztését két parentálásra korlátozva. Megoldását mind a polgári, mind pedig a feudális erők erősen támadták. Lásd: *A magyar általános polgári törvénykönyv tervezetét előkészítő állandó bizottság jegyzőkönyvei*. Kiadja a Jogtudományi Közlöny Szerkesztősége. 3. füzet (1898) 98. és köv. o.

¹⁵⁵ Szászy-Schwarz Gusztáv: i. m. 8. o.

kifejező és szolgáló törvények sora kerül megalkotásra kisebb-nagyobb részterületeket illetően. A sok jelentős közül mindenekelőtt a törvénykönyv nagyságú, 566 §-ból álló kereskedelmi törvényt kell megemlíteni (1875. évi XXXVII. törvénycikk). De említést érdemel az 1881. évi XVII. törvénycikkkel megalkotott csődtörvény, az ipar-törvény (1884. évi XVI-os törvénycikk), az 1874. évi XVIII. törvénycikk a vaspályák felelősségéről, az 1895. évi XXXVII. törvénycikk a találmányi szabadalmakról stb. Ide kell sorolni a burzsoá jogalkotás egy másik jelentős alkotását, a házasságról szóló 1894. évi XXXI. törvénycikket is. Látható, hogy az egyes részterületek vonatkozásában a polgári osztály a feudális magánjogon belül kiépítette a tőkés gazdaság sajátos jogintézményeit. Ez tehát a kodifikációs harc egyik síkja. A másik vonulat az egységes magánjogi kodifikáció, amely 1871-ben a *Hoffmann Pál-féle általános résszel* kezdődik, amely azonban teljesen életképtelen mechanikus kompiláció volt. Dell'Adami is heves támadói közé tartozott; rövid idő után „a bírálókat megölte a szerencsétlen kísérlet”.¹⁵⁶ Tíz év múlva valamivel rendszeresebb kodifikációs tevékenység kezdődött. *1880–82-ben összeáll egy polgári törvénykönyv első laza és hiányos szövege*: György Elek 1890-ben készített 186 §-ból álló általános része, Halmossy Endre 1882-ben szerkesztett 390 §-os dologi joga, Apáthy Imre ugyanakkor készített 352 §-os kötelmi joga, majd később Teleszky István 490 §-ból álló modern öröklési joga, amely 1889-ben a törvényjavaslat szintjére is eljut – adják ezt a konglomerátumot, amely tartalmát és szerkesztését illetően is teljesen heterogén, széteső. „Ilyen rendszer, ill. rendszertelenség mellett lehet recipiálni, lehet fordítani, lehet rosszul kompilálni – mondja Dell'Adami erről a kodifikációs fázisról. – Önámítás vagy a szó értelmének igaztalan kiterjesztése lenne az, ha négy embernek szakadozott, összefüggés és előzetes elvi megállapodás nélküli belemenetelét

¹⁵⁶ „A alkotmányos minisztérium (...) megbízta a római jognak egyik tanárát, készítse a magyar nemzetnek polgári törvénykönyvet: körülbelül úgy – mondja tovább Dell'Adami –, miként a nagykereskedő megrendel a szállítónál bizonyos számú árucsomagot, megrendelt bizonyos mennyiségű, paragrafusba töltött jogot. Hoffmann Pál a javából adott; szakaszokra szedte a német pandekta-irodalomban feltalált és a modern scholasticizmus barátjainál felette népszerű magánjogtani általános részt.” A magyar polgári törvénykönyv tervezete és a modern jogtudomány. 1. o.

in mediás res codifikationak neveznök (...) Az nem terv és nem elvi megállapodás, ha kimondatik, hogy a megbízott szerkesztők vegyék alapul a szász és osztrák polgári törvénykönyvet, a bajor, hesszeni és drezdai javaslatokat, a zürichi, porosz, francia kódexeket. Ez sokat is, keveset is, alapjában véve mindössze semmit sem mond (...) Pusztán arra gondol bizonyos naivsággal, ami azután in praxi történhetik, hogy a négy ember közül mindegyik otthon vegye maga elé a 4-5 kódexet, keresgélje össze – ami néha nagyon nehéz – a rokon szabályokat, válogassa ki a szerinte legszebbet, talán a *hazai viszonyaink* (kiemelés tőlem – M. F.) vagy a magyarra fordítás tekintetéből legalkalmasabbat, és így végezzen magyar jogi írásgyakorlatot, semmi egyebet.¹⁵⁷ Szükségtelen volna Dell'Adaminak ehhez a megállapításához még sokat hozzátenni; a kép így is világos: heterogén, főleg feudális tartalom, még heterogénebb, szétesőbb szerkezet. Az ilyesmi az, amiből sohasem lesz törvény.

A 90-es évek elejére eső a fentinel is parciálisabb jellegű kodifikációs munkálatok¹⁵⁸ után – jórészt az előkészületben levő BGB hatására – *1895. október 15-én szervezettebb és nagyobb szabású kodifikáció indul*. Az igazságügy-minisztérium mellett a polgári törvénykönyv tervezetének kidolgozására állandó bizottságot szerveznek, amely 1900-ra elkészíti az ugyanazon évben *Magyar általános polgári törvénykönyv tervezete* címmel közzétett, öt részből álló,¹⁵⁹ ún. első szöveget. Szinte napokon belül kiderült azonban, hogy ez az „első szöveg” még csak törvényhozási tárgyalásra sem alkalmas. Bár többször kísérelték meg „életben tartását” (felülvizsgálták, véleményezték, bizottsági tárgyalások sorozatát tartották),¹⁶⁰ a holtponthól azonban

¹⁵⁷ Uo. 9–10. o.

¹⁵⁸ Ebben az összefüggésben megemlítendő a később törvényerőre is jutott, Grosschmid Béni által szerkesztett házassági és házassági vagyoni jogi tervezet, valamint további két tervezet: A szülőkről és gyermekekről (1892, Králik Lajos), A gyámságról és gondnokságról (1891, Sipőcz László).

¹⁵⁹ I. Személy-jog (2 cím), II. Családjog (3 cím), III. Dologjog (8 cím), IV. Kötelmi jog (16 cím), V. Öröklési jog (6 cím) – összesen 2043 szakasszal.

¹⁶⁰ Lásd ehhez: *A magyar általános polgári törvénykönyv tervezetének további tárgyalását előkészítő főelőadmány és a tervezetre vonatkozó bírálati anyag*. I–IV. köt. Grill-kiadás, Budapest 1904–1905.; *A magyar általános polgári törvénykönyv tervezetének fő kérdéseire vonatkozó bizottsági tárgyalások*. I–IV. köt. Grill-kiadás, Budapest 1909–1910.

nem tudták kimozdítani. Végül a miniszter úgy döntött, hogy csak a dologi jog és a telekkönyvi rendeletet fogják kidolgozni. Ezzel az egységes polgári törvénykönyv néhány évre lekerült a napirendről.¹⁶¹ A korabeli irodalom ennek okát elsősorban a rossz szerkesztésben látta.¹⁶² Ez azonban csak a kisebbik ok volt. A harc fő kérdése nem ez volt. Sokkal inkább a törvénykönyv jellege, társadalmi tartalma, amely túl feudális volt a burzsoázia számára és túl polgári a feudális erők számára. Tükröződik ez az ellentét az előkészítő bizottság munkálataiban és a tervezetben is.¹⁶³

A polgári erők nyomására, továbbá a BGB és ZBGB hatására az addig sem teljesen szünetelt kodifikáció a *10-es évek elején újult erővel napirendre kerül*. 1913-ban el is készül a polgári törvénykönyvnek négy részből álló¹⁶⁴ ún. második szövege, amelyet az akkori igazságügy-miniszter (Balogh Jenő) 1913. október hó 8-án törvényjavaslatként az országgyűlés elé is terjesztett.

¹⁶¹ Szászy-Schwarz Gusztáv: i. m. 5. o.; Indoklás a polgári törvénykönyv törvényjavaslatához. I-III. köt. Grill-kiadás, Budapest 1914. I. köt. 5-12. o.

¹⁶² Lásd ehhez pl. Szászy-Schwarz Gusztáv: i. m. 3. és köv. o.

¹⁶³ Hogy milyen ellentétek álltak útjában a kodifikáció sikerének, kitűnik Erdély Sándor igazságügy-miniszternek az „első szöveg”-et megalkotott állandó bizottság első teljes ülésén mondott beszédéből is. „Ne engedjenek visszalépést. Előre kell haladnunk szakadatlanul” – szól az egyik irányelv. Az ezt követő második mondat már így hangzik: „Werböczyt kell követnünk, (...) írjuk meg a magyar jogot úgy, amint az évszázadok alatt a nép életéből fejlődött.” A magyar általános polgári törvénykönyv tervezetét előkészítő állandó bizottság jegyzőkönyvei. III. füzet. 8. o. Lásd ehhez továbbá pl. a 152. jegyzetben jelzett éles vitát az ági öröklés kérdésében.

A feudális és a polgári erők ellentéte tükröződik a nagykorúság korhatárának kérdésében is, amelyre vonatkozóan az „első szöveg” még Werböczyhez képest is visszalépést jelent. A teljesség kedvéért: a Tripartitum szerint (I. rész 111. cím 2. §) a férfiaknál 24, a nőknél 16 év, az „első szöveg” szerint pedig egységesen 24 év. Az „első szöveg” a törvénytelen gyermek jogállását illetően is csatátér volt. Sorolni lehetne még azokat a kérdéseket, amelyek az „első szöveg” kudarcának érdemi okai voltak. (Lásd ezekhez: *A magyar általános polgári törvénykönyv tervezetének további tárgyalását előkészítő főelőadmány és a tervezetre vonatkozó bírálati anyag* c. kiadvány I. köt. 4-5. oldalán, *A magyar általános polgári törvénykönyv tervezetének fő kérdéseire vonatkozó bizottsági tárgyalások* c. kiadvány IV. köt. 15. oldalán, továbbá *A polgári törvénykönyv javaslatának tárgyalása a képviselőház külön bizottságában* c. 1926. évi kiadványban az „első szöveg” fenti problémáira vonatkozóan olvasható vitákat.)

¹⁶⁴ I. Személyi és családjog (4 cím), II. Dologi jog (8 cím), III. Kötelmi jog (16 cím), IV. Öröklési jog (6 cím) – összesen 1980 szakasszal.

Az országgyűlés ugyan megválasztott egy ötven tagú bizottságot a törvényjavaslat véleményezésére, az 1915. május 5-én elő is terjesztette pozitív javaslatát,¹⁶⁵ az igazságügy-miniszter azonban a háborúra hivatkozással már ekkor utalt a kodifikáció befejezésének valószínű függőben maradására.¹⁶⁶ A törvényerőre emelés elmaradása azonban nem magyarázható kizárólag a háború kitörésével, hanem mint a korábbi esetekben is, döntően a törvényjavaslat jellegéből. Csak néhány, a javaslat alkotóitól, ill. a javaslatból származó, tehát igazán nem „kifordított” vélemény. Az osztályuralmat apologizáló módon tükrözi a törvénykönyv a munkásosztály növekvő erejét. „A törvényjavaslattól távol áll, hogy osztályérdekeket szolgáljon: nem követ sem agrárius, sem merkantilista, sem szocialisztikus irányt” – mondja az indokolás.¹⁶⁷ Másutt – az imperializmus korszakára jellemző szociális demagógiával – így beszél: „szociális követelmények hatják át a vagyoni jogot, amelyek a gyöngének védelmet kívánnak az erős ellen”.¹⁶⁸ A munkaszerződésekről, a törvénytelen gyermekről, a nők alávetett helyzetéről szóló rendelkezések – hogy csak egy-két, ebből a szempontból lényeges területet említsünk meg – nem erről, hanem sokkal inkább a fenti kijelentések szenttelen hipokritizmusáról győznek meg bennünket. Az akkori törvényalkotó számára azonban sok minden elfér egy lapon. Az igazság is. Csak néhány mondattal később ui. már ezt olvashatjuk: a törvényjavaslat „elsősorban az ország *fennálló jogát* kívánja rendszerbe foglalni”, a „százados hagyományokat”; „különösen a családi és az öröklési jog terén érvényesül a nemzeti jog konzerválásának ez a szempontja (...), de ugyanez a konzerváló vonás uralkodik az ingatlan dologi jog terén is”.¹⁶⁹ De hiába hangzott az indoklás azt, hogy a javaslat az ősi jogból minden fenntarthatót fenntartott, ami fedi is a valóságot, mindez kevés volt a nagybirtokos osztálynak. Nem elsősorban az bántotta őt, hogy

¹⁶⁵ *Indoklás Magyarország magánjogi törvénykönyvének törvényjavaslatához.* Közzéteszi a M. kir. Igazságügyminisztérium, Budapest 1928. I. köt. 6. o.

¹⁶⁶ Uo. 6. o.

¹⁶⁷ *Indoklás a polgári törvénykönyv javaslatához.* I. köt. 18. o.

¹⁶⁸ Uo. I. köt. 5. o.

¹⁶⁹ Uo. I. köt. 13, 17. o.

a javaslat már felvett olyan, a monopolkapitalizmusra jellemző burzsoá jogi kategóriákat, mint a méltányosság, a jóhiszeműség, a forgalmi tisztesség, hanem az a javaslatban azért kifejezésre jutó tendencia, hogy a javaslat végül is *polgári* törvénykönyv lesz, az a feudális erők 1861-ben visszaszerzett pozícióinak sérelmével a kapitalista erők javára tolja el az erőviszonyokat, megköti a Curia kezét, amelyet addig nem volt nehéz a Hármaskönyvre „rászorítani”. A burzsoázia pedig – akárcsak a földbirtokos osztály – jól látta, hogy az indoklás szépen hangzó kijelentéseivel, szociális frazeológiájával az elnyomott osztályokat megnyugtanni nem lehet. Jól tudta, hogy – a kizsákmányolt tömegek harcával szembeni bázisát biztosítandó – a nagybirtokos osztállyal való szövetségét a polgári törvénykönyv miatt nem adhatja fel. A burzsoáziának a polgári törvénykönyv követelésétől való elállása lényegében nem más, mint ennek az objektív társadalmi helyzetnek a felismerése – a kodifikáció síkjára átvetve.

3. A burzsoá jogfejlődés harmadik és utolsó szakasza, a Horthy-korszak kodifikációs tevékenységének középpontjában kétségtelenül az 1928. évi magánjogi törvénykönyvjavaslat áll. E korszak társadalmi-gazdasági hátterét a csökönnyösen védett feudális és a már kifejlődött tőkés termelési viszonyok ambivalenciája, a háború okozta nyomor, a két uralkodó osztálynak a Tanácsköztársaság „tanulsága”-képpen erősebbé vált szövetsége, az elnyomott osztályok nem pusztán jelenléte, hanem öntudatos harca az emberibb életért, a földreformért, a restauráció és konszolidáció, a területi revizionizmus politikája, a gazdasági válság, a politikai élet egyre teljesebb fasizálódása, az állampolgári jogegyenlőség nyílt feladása, a második világháborúra való előkészület és annak kirobbanása adta. Az MTJ értékelését, jellegének bemutatását adni helyesen csak ebbe a gazdasági-társadalmi folyamatba beágyazva lehet. E szakasz kodifikációs tevékenységének megismeréséhez nem lehet számítás nélkül hagyni a Tanácsköztársaság kodifikációs törekvéseinek

jelentőségét.¹⁷⁰ Azt nevezetesen, hogy a Tanácsköztársaság polgári jogi jogalkotásának politikai ereje a Tanácsköztársaság leverése után is hatott, hogy hatásának, emlékének ellensúlyozására való törekvés egyik lényeges eleme a Horthy-korszak jogpolitikájának.

Ami az ilyen feltételek mellett előkészített és keletkezett MTJ geneziséét, a kodifikáció elvi vonatkozásait illeti, több tendencia érvényesülése figyelhető meg. a) Az új szint jelentő ún. *szociális jogi törekvések*, amelyeket Magyarországon – bár nyugaton már régebben megvannak – a világháború, a világháborút és a Tanácsköztársaság leverését követő nyomor idéz elő. Szinte az uralkodó osztály büntudatát demonstrálva 1918-ban az igazságügy-miniszter ígéretet tesz arra nézve, hogy az 1915. évi bizottsági szöveget a szociális követelmények fokozottabb figyelembevételével átdolgozásnak veti alá.¹⁷¹ Az irodalomban is megjelenik a polgári törvénykönyv „szocializálásának” követelménye. Bár voltak ennek az irányzatnak pozitív, kézzelfogható követelései,¹⁷² többnyire csak általánosságban mozgott, és egészében véve a fennálló társadalmi rend apológiája volt. Követői is hangoztatták, hogy olyan módosításokat javasolnak, amelyek „a fennálló társadalmi rendbe rázkódtatás nélkül beilleszthetők”.¹⁷³ Amikor a „szociális gondoskodás ama takarójának” kiszabását sürgetik, „amelyre minden polgár egyaránt igényt formálhat”, mindjárt hozzátesszik: „Vajon eljött-e már ennek az ideje? Megvallom, nem tudom – mondja Meszlényi. Látom kontúrjait egy új, szociális irányú

¹⁷⁰ Bár a Tanácsköztársaság négy hónapja egy egységes polgári jogi kódex megalkotásának még a tervét sem tudta felvetni, jelentős polgári jogi vonatkozású jogszabályok sora látott napvilágot. Ezek jellege mindenekelőtt abban jut kifejezésre, hogy a szocialista polgári jog kiépítésének alapjai, előfeltételei voltak. Zömükben az ipar, a közlekedés, a bányászat, a pénzügyek stb. *államosítására*, illetve az államosított üzemek *megszervezésére, működésük biztosítására* vonatkoznak. A Tanácsköztársaság polgári jogi (és családjogi) jogalkotására vonatkozóan lásd az Állam- és Jogtudományi Intézet által közzétett, *A Magyar Tanácsköztársaság jogalkotása* című munka (szerk. Halász Pál–Kovács István–Peschka Vilmos, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest 1959. 399 old.) 245-től 323. oldalig terjedő részét.

¹⁷¹ Meszlényi Artur: *A polgári törvénykönyv szocializálása*. Kiadja a „Jogállam” könyvtára, Budapest 1918. 3. o.

¹⁷² Ilyennek tekinthető az, hogy a nagykorúság korhatárát a 21. életévben kívánták rögzíteni, hogy enyhíteni akartak a házasságon kívül született gyermek helyzetén stb.

¹⁷³ Meszlényi Artur: i. m. 5. o.

magánjognak (...) Látom a dologi jognak és köztük a tulajdonnak is közkötelezettségekkel való megterhelését (...) Mindez jönni fog, mert jönnie kell, de sem ma, sem holnap. Ezt megvívni nem a mi feladatunk.”¹⁷⁴ A szociális jogi iskola, képviselőinek erre irányuló akarata nélkül, örömeire szolgálhatott az uralkodó köröknek, mert alkalmas volt a munkásosztály ideológiájának bomlasztására, erőtlenítésére. Ha azonban megnézzük az MTJ-ban, hogy ez az uralkodó osztály mit volt hajlandó elfogadni ezekből az úgysis szerény követelésekből, látni fogjuk, hogy semmit. Legalábbis a tulajdonjogot és az öröklésjogot (pl. a házasságon kívül született gyermek öröklését) illetően, amely legközvetlenebbül függ össze a szociális jogi törekvések által sérelmezett és javítani kívánt állapotokkal. *b)* A szociális jogi törekvéseknél lényegesebben erősebbek voltak a jogtudományban és a jogi életben azok az erők, amelyek a „második szöveg” elkészítésénél is ott voltak: *a feudális magánjog képviselői*. Ott voltak és jelezték el nem felejtett retrográd igényeiket az irodalomban,¹⁷⁵ és ott voltak a kodifikátorok között is. Főleg ez az irányzat az, amely hamarosan előveszi Savignyt, a területi revizionizmust és a burzsoá kodifikációt – szinte örömmel utalva a gazdasági válság kodifikációt gátló kitörésére is – most már egyszer s mindenkorra halálra ítéli. *c)* A harmadik, jelentőségében és súlyában inkább a másodiknak nevezhető erők csoportja az volt, amely a *liberálkapitalizmus szellemében a modern magánjog rendszerének és intézményeinek törvénybe foglalására törekedett*, amely – sok koncesszió ellenében – az ország és jogrendszerének nemzetközi presztízsére is tekintettel a leginkább küzdött a kodifikációért. Ennek a csoportnak megtestesítője volt Szladits Károly.

Ilyen gazdasági-társadalmi feltételek, a jogtudományban és jogpolitikában érvényesülő ilyen, egymástól mechanikusan természetesen el nem választható, sok vonatkozásban egymásba folyó tendenciák érvényesülése mellett indul meg 1922-ben a kodifikációs munka.

¹⁷⁴ Uo. 4–5. o.

¹⁷⁵ Lásd ehhez pl. a Gazdaszövetség kiadásában megjelent, *A kisbirtok és a készülő polgári törvénykönyv* c. gyűjteményes munkát (Budapest, 1918. 330. o.), amelyben a Gazdaszövetség nyíltan arról beszél, hogy „a földbirtokos osztály társadalmi berendezkedése szempontjából veszi vizsgálat alá” az ún. bizottsági szöveget, és azt túl „forradalminak” tartja, mert „félreteszi a százados nemzeti jogot”. 5–10. o.

Az igazságügy-minisztérium keretében Szászy Béla vezetésével szervezett kodifikációs bizottság munkájával 1927 végére elkészül és 1928. március 1-én Pesthy Pál igazságügy-miniszter az országgyűlés elé terjesztette a magánjogi törvénykönyv törvényjavaslatát. A törvényjavaslat érdemi országgyűlési tárgyalására azonban sohasem került sor.¹⁷⁶ Az MTJ így osztozott a Tripartitum sorsával: törvény nem lett belőle, de mint jog – azoknak a rendelkezéseknek a kivételével, amelyek az uralkodó osztályok érdekeinek nem feleltek meg – átment a gyakorlatba.

Szladits Károly egy későbbi tanulmányában – a korabeli állításokkal szemben – cáfolja, hogy az MTJ törvényerőre emelését a gazdasági válság akadályozta. Az MTJ törvényként való elvetésének oka az volt, írja, hogy a válság fojtogató előestéjén csak kiújult és túlerőre jutott az a nézet, amely szerint Magyarországnak nem kell kódex, jobb és hasznosabb az „ösi jogot” magával görgető szokásjog.¹⁷⁷ Szladits a dolgok lényegére tapintott rá. Arra nevezetesen, hogy az ok magában a javaslatban volt.

Célszerű lesz ezért röviden foglalkozni az összesen 2171 szakaszból álló törvénykönyvtervezet¹⁷⁸ főbb intézményeivel és jellemvonásaival. Nem lehet természetesen szocialista törvénykönyvet vagy annak valamiféle „előszobáját” számonkérni az MTJ-től. Ez történetietlen szemlélet volna. Negatívumait és pozitívumait a burzsoá jogrendszerhez, a korábbi tervezetekhez, a termelési viszonyok állapotához, továbbá ahhoz viszonyítva kell mérlegre tenni, hogy abban a folyamatban, amely a restaurációval és konszolidációval kezdődik, majd hamarosan átcsap az irredentizmusba, és a nyílt fasizmusba torkollik,

¹⁷⁶ A „Magyarország magánjogi törvénykönyvének törvényhozási tárgyalásáról” 1931-ben alkotott XXII. törvénycikk 1931. május 20-án kelt miniszteri indoklása elmondja, hogy az 1928. március 1-én beterjesztett magánjogi törvénykönyvjavaslat mint az országgyűlés 500. számú irománya az országgyűlés tagjai között kiosztatott, de tárgyalására vonatkozóan az eltelt időben semmi intézkedés nem történt. Magyar Törvénytár (Corpus Juris Hungarici) 1931. év 237–238. o.

¹⁷⁷ Szladits Károly: *Szokásjog és kódex. Emlékkönyv Meszlényi Artur születésének 60. évfordulójára*. Politzer Kiadás, Budapest 1936. 365. o. (272–279. o.), 272. o.

¹⁷⁸ Az MTJ tagozódása: 7 szakaszból álló „Beevezető szabályok”, majd I. Személyi és családi jog (5 cím), II. Dologi jog (3 cím), III. Kötelmi jog (16 cím), IV. Öröklési jog (5 cím).

milyen szerepet játszott. Ilyen értékelés tárhatja csak elének az MTJ-nek a magyar burzsoá kodifikációban és jogfejlődésben betöltött szerepét, csak ez adhatja az MTJ kodifikációs kudarcának valóságos okait.

A részletkérdések bemutatásáig nem menő vizsgálódás is arról győző meg bennünket, hogy az MTJ fentiek szerinti helyét és szerepét három kérdéscsoport köré csoportosítva jelölhetjük meg.

aa) Az MTJ első és egyik legfontosabb sajátága abban jut kifejezésre, hogy sok lényeges kérdésben nemcsak külföldi burzsoá törvénykönyvekhez képest enyhén szólva korszerűtlen, de a régebbi magyar tervezetekhez viszonyítva is visszalépést jelentett. Bár új polgári törvénykönyvünk indoklása a 28-as javaslat előkészítését is feltételező magyar civiliztikáról és művelőiről pozitív értékelést ad,¹⁷⁹ és bár igaz, hogy a magyar civiliztika ebben a korban az európai burzsoá jogtudomány színvonalára emelkedett, ugyanez a modern civiliztika, ugyanezek a civilisták a feudális magánjog felszámolása, ill. visszaszorítására vonatkozó álláspontjukat a javaslat vonatkozásában nem tudták érvényesíteni. Koncessziókat tettek – Szladits Károly, a kodifikáció egyik fő részese többször megerősíti ezt¹⁸⁰ –, de általános tudományos felfogásuk és a javaslat számos rendelkezésének összevetéséből ez úgy is nyilvánvaló. Az esetenként egész messzire menő koncessziók adásában az vezette őket, hogy az uralkodó rend számára elfogadható törvénykönyvet alkossanak. De ez is kevés volt, a feudális erőknél így is túl polgári volt a – most már a polgári névtől is megfosztott – magánjogi törvénykönyvjavaslat.

Mit mondanak tehát maguk a kodifikátorok? „A célkitűzés: a polgári törvénykönyv nem annyira reformkódex, mint inkább a fennálló magyar magánjog értékes elemeinek rendszeres egybefoglalása legyen”¹⁸¹ – mondja a törvényjavaslat miniszteri indoklása. Ez tehát

¹⁷⁹ A Magyar Népköztársaság polgári törvénykönyve. Az 1959. évi IV. törvény és a törvény javaslatának miniszteri indoklása. Közzéteszi az Igazságügy-minisztérium. Budapest, 1959. 536. o., 11. o.

¹⁸⁰ Szladits Károly: i. m. 272., 273., 275. és köv. o.; 1. továbbá Szladits Károly *Az örökös jogi helyzete* című tanulmányát a *Bíráló vélemények a magánjogi törvénykönyv javaslatáról* c. tanulmánykötetben. Franklin kiadás, Budapest 1929. 157 o. (151-157. o.), 151- 152. o.

¹⁸¹ *Indoklás Magyarország magánjogi törvénykönyvének törvényjavaslatához*. I. köt. 7. o.

formailag és tartalmilag egyaránt az 1913-as javaslat revízióját jelentette, amit az idézett indoklás meg is mond azzal, hogy a bizottsági szöveg reformkódexnek tekinthető, és azért azt sok vonatkozásában át kellett dolgozni.¹⁸² A legélesebb a feudális magyar magánjoghoz való visszakanyarodás az öröklési részben, mondja a javaslatához fűzött bevezetés.¹⁸³

Valóban: a javaslat öröklési jogi rendelkezései a feudális reakciónak való majdnem teljes, a korábbi tervezeteknél is totálisabb megadást jelentenek. Vonatkozik ez mind a törvényes öröklés, mind az ági öröklés, mint pedig a törvénytelen gyermek öröklésére. A törvényes öröklést az „első szöveg” a szépszülői (1810. §), a „második szöveg” az ősszülii parentélával zárja le (1534. §), az MTJ pedig egyáltalán nem korlátozza (1793. §). Az ági öröklést az „első szöveg” a nagyszülői parentéláig (1811–1813. §) engedi, sőt a 32 évig birtokolt háruult vagyont kivonja az ági öröklés alól (1815. §), a második szöveg az ugyancsak a nagyszülői parentélával vonja meg a határt (1544–1546. §), az MTJ ezzel szemben semmiféle határt nem szab (1899. §).

A házasságon kívül született gyermek jogállásában is súlyosítást hoz az MTJ a második szöveggel szemben. A második szövegben az elismert házasságon kívüli gyermek atyja nevét viseli (227–230. §), fél törvényes részben részesül (1531. §) és köteles részre is joga van (1529., 1784. §), és a hagyaték egészében törvényes örökös, ha más törvényes örökös nincs (1544. §). Az MTJ ezzel szemben az öröklés tekintetében csak az utóbbit engedi meg (1781., 1794. §), és az atyja nevét a házasságon kívül született gyermek csak az igazságügy-miniszter hozzájárulásával veheti fel, aki a hozzájárulást a közrendre (!) hivatkozással megtagadhatja (246. §).

Lehetne még sorolni az MTJ retrográd rendelkezéseit, mint a királyi kegyelemmel való törvényesítést (196 – 206. §), amikor már nincs is király, mint a férfi primátusát a házasságban és így tovább.

Korabeli civilisták mondják mindezekre utalással az MTJ-ről, hogy „az élettelen múlthoz való görcsös ragaszkodás hibájába esett”;¹⁸⁴

¹⁸² Uo. 8. o.

¹⁸³ Magyarország magánjogi törvénykönyve. A M. kir. igazságügyminiszter által 1928. márc. 1-én az országgyűlés elé terjesztett törvényjavaslat. Közveteszi a M. kir. Igazságügyminisztérium, Budapest 1928. VIII. o.

¹⁸⁴ Bíráló vélemények a magánjogi törvénykönyv javaslatáról. 2. o.

hogy a házasságon kívüli gyermekkel kapcsolatos rendelkezéseivel a „munkáslányokat a vagyonos osztályok olcsó prédájává süllyesztette”; hogy a nagykorúság magas, 24 éves korhatárhoz szorításával a saját egzisztenciáját már 18 éves korában megteremtő ifjúság nagy tömegét sújtják, hogy büntetőjogilag a 18 éves már nagykorú; ha könyvet lop, akkor nagykorú, ha elad, kiskorú; hogy a nőket az MTJ alsóbbrendű helyzetbe hozza, pedig a nők százezrei dolgoznak, hogy a család létfeltételeit biztosítsák; hogy a jogtudomány és a kodifikáció – mondja tovább a kortársi jogi író – átaludt négyszáz évet, reformokat, forradalmakat, kapitalista követelményeket, úgy beszél Werbőczy nyelvét, mintha nem is négyszáz, hanem csak egy-két év múltott volna el azóta.¹⁸⁵ Vannak más kritikus kortársak, akik érthetetlen – valójában érthető – értetlenséggel állnak az MTJ és annak az adott korhoz való viszonya előtt. Az ági öröklés szabályai – mondják – éppen a tervezett földreform által kívánt cél ellen hatnak, inkább koncentrálnak, semmint fölosztják a vagyont. „Gondolkodóba ejt az a tény, hogy ugyanannak az államnak és kormányzatnak, amely magánjogilag ilyen társadalompolitikától mentes javaslatot hoz, egyébként van – hangsúlyozza a korabeli szerző –, mégpedig igen határozott irányú társadalompolitikája: így a földreform.”¹⁸⁶

Látható tehát – utalva a háború végi szociális jogi hivatalos és tudományos ígéretekre és kijelentésekre –, nem a marxista jogtudomány „fogja rá” az MTJ-re, hogy nem tudott megfelelni saját kora követelményeinek sem. Korabeli szerzők, de Szladits Károly is ismételten megerősítette ezt.¹⁸⁷ Nem volt más a külföldi polgári jogi irodalom véleménye sem.¹⁸⁸

Nem is szükséges az eddigieket különösen kommentálni. Csak kiegészítésül a fenti szerző talányát szeretnénk „megfejtetni”. Ő azt

¹⁸⁵ Uo. 4. és köv. oldalak.

¹⁸⁶ Blau György: *A magánjogi kódex-javaslat társadalompolitikájáról*. Különlenyomat a Jogtudományi Közlöny 1932. évi 46. és 1933. évi k. számából (1-19. o.). 1-2. o.

¹⁸⁷ Lásd ehhez a 180. sz. lábjegyzetben felvett utalásokat.

¹⁸⁸ Lásd ehhez H. Fehr *Das ungarische Privatgesetzbuch und das schweizerische ZGB* c. tanulmányát (Zeitschrift des Bernschen Juristenvereins. Bd. 76. Heft 5.), amely az MTJ tulajdonjogi rendszerét túl „statikus”-nak, azaz feudálisnak és nem a modern, dinamikus, azaz burzsoá jogszemlélet szintjén levőnek tartja.

hiszi, hogy a kódexben nincs társadalmpolitika, mert nem tükrözi a földreformot is kiváltó „szociális gondolatot”. Számára láthatóan csak a „szociális gondolkodás” lehet társadalmpolitika, nem veszi észre, hogy annak hiánya is az, csak reakciósabb annál, amit ő kívánna. Nem látja, hogy a Horthy-korszak állama egyrészt sohasem gondolt egészen komolyan a földreformra, ezért nem is tükrözhetette ezt az MTJ társadalmpolitikája, másrészt a kódexnek igenis volt társadalmpolitikája, nevezetesen annak az osztálynak és rendnek szolgálata, amely sohasem gondolt komolyan földreformra.

bb) Az MTJ-nek van azonban egy másik oldala, helyesebben egy – a törvénytervezetben általában és szétszórtan is tükröződő – másik része is. Ez a része az, amelyben a javaslat újítást jelent a korábbi tervezetekkel szemben, amelyben a modern burzsoá magánjog szintjére lépett, amelyben a monopolkapitalizmus magánjogi tendenciái is érvényesülnek, amelyben hangsúlyozottan kifejezésre jut, hogy a polgári jog a polgári, azaz tőkés áruviszonyok joga, hogy a polgári törvénykönyv a burzsoá életviszonyok sajátos tereuma már.

A korábbi tervezetekkel szemben legszembetűnőbb ebből a szempontból a monopolkapitalizmus korszakára jellemző – a BGB-ben és a ZGB-ben már feltalálható – ún. generálklauzulák megjelenése és nagyfokú térhódítása a javaslatban. Ilyen mindenekelőtt a társadalmi ellentmondások által felszínre vetett és az ún. szociális jog, ill. a szabadjogi iskola által a jogtudományba is bevezetett méltányosság és az ezzel összefüggően jelentkező ún. bírói szabad kéz kategóriája.

A ZGB 4. §-ának mintájára az MTJ – ugyancsak a 4. §-ban – az egész javaslatra kisugárzóan kimondja: „Ahol a törvény a bíróság belátására (...) utal, a bíróság a méltányosság szerint határoz.” A 6. § így rendelkezik: „Oly jogi kérdésben, amelyet törvény nem rendez, a bíróság a hazai jog szellemének, a jog általános elveinek és a tudomány megállapításainak figyelembevételével határoz.” Az 1150. § a pacta sunt servanda klasszikus elvét töri át a szerződések körében, lehetővé téve a bíróságnak, hogy a kétoldalú szerződést – az általános gazdasági viszonyokban beállt mélyreható változás esetén – a méltányosságnak megfelelően módosítsa, vagy az egyik felet a szerződésben vállalt kötelezettségei alól teljesen felmentse. Az 1737. § a méltányossági kártérítést vezeti be, amelyben az objektív felelősség

tipikus esete, a veszélyes üzem felelősségénél (1737–1743. §) is megszűbb menő felelősségi alakzatot statuál.

E két kategória – a bírói szabad mérlegelés és a méltányosság – mögött egyrészt a monopolkapitalizmusnak az a jellegzetessége nyilvánul meg, hogy a burzsoázia saját érdekszférájában, ún. „házi” ügyeiben, a tőkés termelésben és kereskedelemben szabadulni akar a tárgyi jog kötöttségétől, és ezért a törvényesség fellazítására törekszik. Ez vonatkozik a hivatkozott 4., 6. és 1150., valamint az ilyen jellegű fogalmakkal fellazított egyéb, itt már nem vizsgált szakaszokra. A méltányosság kategóriája másrészt annak a társadalmi igénynek a koncessziószerű honorálását is jelenti, amelyet a munkásosztálynak a nyomása és harca vált ki. Az nevezetesen, hogy nem akarja és nem tudja viselni a kizsákmányolásnak azt a formáját is, amely rá a nagyüzemi termelés folytán egyre szaporodó balesetek és károkozások alakjában hárul. Ez a társadalmi háttér nyilatkozik meg az MTJ fent már hivatkozott 1736–1743. §-aiban.

Viszonylag sok újítást hozott az MTJ a dologi jogban. Vonatkozik ez az első és második szöveggel szembeni új beosztására, az ipari fejlődés által produkált olyan dolgokra való kiterjedésére, mint a villamos áram („joguralomnak alávethető természeti erő”, 433. §) stb. Új, a monopolkapitalizmus magánjogára jellemző rendelkezés az is, amely kimondja a tulajdonnak ún. közérdek általi kötelezettségét (432. §). Az MTJ *polgári* jellegét példázza, hogy míg az 1913. évi szöveg összesen két szakaszban (19–20. §) foglalkozik a jogi személyek kérdésével (aminek egyéb, távolabbi okaira itt nem tudunk kitérni), addig az 1928. évi javaslat 63 szakaszt szentel a tőkés gazdaság e sajátos területének (43–106. §).

A példák szaporítása helyett e pontnál rá kell még mutatni arra, hogy az MTJ a korábbi tervezetekhez képest teljesebb és egységesebb polgári gondolkozásmódot tükröz, gondolatvilága, kifejezései, nyelvezete általában megfelel a modern civilisztika színvonalának.

cc) Végül van az MTJ-nak egy harmadik oldala, egy harmadik dimenziója is. Az nevezetesen, hogy volt és ahogy volt; hogy léténél fogva, bár sikertelenül, de útjában állt annak a folyamatnak, amely a fasizmus erősödésével és uralomra jutásával párhuzamosan a magánjog fasizálódását is eredményezte.

Fentebb, a Horthy-korszak kodifikációjáról szóló e pont bevezetőjében, már általánosságban utaltunk a gazdasági-társadalmi és politikai történéseknek erre a folyamatára. A tények tiszteletét jelenti, ha az MTJ-t ebben az összefüggésben pozitívnak tartjuk, ahogy az adott viszonyok között pozitív jelenség volt az a polgári jogi irányzat is, amelyet Szladits és iskolája képviselt.

Miben nyilvánul ez meg közelebbről? Abban, hogy az MTJ megalkotása idejében is léteztek és hatottak az irredentizmus, a területi revizionizmus nacionalista, a fasizmusig eljutó erői, amelyek ellenezték a polgári törvénykönyv megalkotását, mert ezzel – úgymond – az ország elhatárolja magát az elszakított területek jogrendszerétől; később ez a nézet annyira uralkodóvá vált, hogy a kodifikációt illető hivatalos álláspont legerősebbike lett, és a polgári jogtudomány több képviselője is elméleti bázist adott neki.¹⁸⁹ Az MTJ megalkotása és léte e tendencia ellenére volt és hatott. Abban, hogy a Horthy-korszak számos olyan rendelkezést és intézményt hozott létre, amely az MTJ hallgatóságos félretételét, megadását jelentette. A tulajdoni viszonyok még retrográdabbá tételét, a nagybirtokosok közpénzen való támogatását szolgálta a gazdaadósságokról szóló 14.000/1933. M. E. sz. rendelet. A fasizálódó kormányzat „társadalmi” bázisát volt hivatva erősíteni a hitbizományok fejlesztését és kiszélesítését kimondó 1936. évi IX. törvénycikk. Már Napóleon kijelentette az Államtanács egyik ülésén, hogy ez a középkor maradványa, amelynek semmi köze nem lehet a polgári rendhez.¹⁹⁰ Az MTJ – az indoklásban finoman megtagadva tőle a polgári jog védőszárnyát¹⁹¹ – nem teszi magáévá ezt az intézményt. A vérbeli magánjogász

¹⁸⁹ Lásd ehhez pl. Illés József: Ünnepi beszéd a Magyar Jogászegylet 50. éves fennállása alkalmából. *Magyar Jogászegyleti Értekezések*. Új folyam. XXI. köt. 109–110. füzet (210–220. o.). „Míg a magyar jog minden erőszakos elnyomás ellenére is tovább él az elszakított részeken, addig nem lehet, hogy Csonka-Magyarországon új jog foglalja el a régi helyét” – mondja többek között Illés József (217. o.).

¹⁹⁰ „Ces substitutions étaient contraires á l'intérêt de l'agriculture, aux bonnes moeurs, à la raison; personne ne panse à les rétablir”. Idézi a Code civil államtanácsi vitájának jegyzőkönyvéből F. C. von Savigny hivatkozott munkája (32. o.). Már más kérdés, hogy a hitbizomány intézménye végül mégis belekerült a Code-ba.

¹⁹¹ *Indoklás Magyarország magánjogi törvénykönyvének törvényjavaslatához*. I. köt. 9. o.

fájdalma szólal meg Szladits Károlyban, aki ezekben a jelenségekben az MTJ feladását látta. Ezek – mondta – „nem gazdagítói a magán-jog anyagának, hanem annak ideiglenes felfüggesztése. Betegség, amelyből előbb-utóbb ki fogunk gyógyulni.”¹⁹² A betegség azonban még fokozódott. Hamarosan napvilágot láttak a fajvédő törvények, amelyek az MTJ burzsoá értelmezésű jogegyenlőség-szemléletét is sárba tiporták. A fasiszta Németországban már eljutottak annak nyílt bevallásáig, hogy a fasizmusnak útjában áll a burzsoá polgári jogi kódex, a BGB. Hangzatos munkák jelentek meg, amelyek kimutatták, hogy a legsürgősebben el kell búcsúzni a BGB-től, hogy új, fasiszta törvénykönyvet kell alkotni.¹⁹³ Nem kétséges, hogy ugyanilyen értelemben Magyarországon az MTJ is útban volt. Csak azért nem annyira rendeletekben és irodalmi alkotásokban jelentkezően, mert nem volt törvény, mert rá való *expressis verbis* utalás nélkül is negligálni lehetett. Ez azonban nem változtat azon a tényen, hogy mégiscsak útban volt, egyszerűen azzal, hogy volt.

A Horthy-korszakbeli kodifikáció bemutatásának és elemzésének végére érve jogosultnak tekinthető az a megállapítás, hogy a kodifikáció kudarcának okairól a fenti és az azokat megelőző fejtegetések után nem szükséges további részletességgel szólni. Nyilvánvaló, hogy „a gazdasági hatalom birtokosai nem láttak már semmi konzerváló erőt a törvénykönyv megalkotásában, más eszközökre volt szükségük birtokállományuk és hatalmi pozícióik megerősítésére”.¹⁹⁴

*

A magyar polgári jogi kodifikáció felszabadulás előtti történetének összefoglalásaképpen meg kell állapítanunk a következőket. A kodifikáció mint új, írott jogi formára törekvés mindenkor új tartalom érvényre juttatását is célozta; a forma és a tartalom szétválaszthatatlanul, sőt egymásba folyva állt a kodifikációs harcok

¹⁹² Szladits Károly: i. m. 275. o.

¹⁹³ F. Schlegelberger: *Abschied vom BGB*. Verlag F. Bahlem, Berlin 1931. 26. o. A szerző annak megállapítása után, hogy „das BGB ist ein Werk der Vergangenheit, das heschleunigter Ablösung bedarf” (15. o.), részletesen taglalja egy készítendő új kódex tervezetét.

¹⁹⁴ Nizsalovszky Endre: *Magyar polgári jog. I. Általános rész*. Egyetemi jegyzet, Budapest 1956. 286. o., 49. o.

középpontjában. A kodifikáció ideológiai története Werbőczynek a jogot rögzítő, valójában ugyancsak újat is akaró kísérletétől Frank Ignác feudális magánjogi koncepcióján, Szalay Lászlónak a mai kor előtt is tiszteletre méltó forradalmi kezdeményezésén és tudományos alapvetésén, Dell’Adami polgári radikalizmusán át Illés József laudabilis inveterata consuetudójáig vezet. Valójában az igen változatos ideológiai formák mögött a kodifikációs kísérletek sorsát előbb a feudalista uralkodó osztályon belüli ellentét és később – az 1849. évi tragikus kudarc után – az döntötte el, „hogy a nagybirtokos osztálynak sohasem volt érdeke, a magyar burzsoáziának pedig az idők folyamán egyre kevésbé volt érdeke a magánjog egységes törvénykönyvben való szabályozása”.¹⁹⁵

¹⁹⁵ Világhy Miklós: *Az új szakasz és a törvényalkotás elvi kérdései*. 224. o.

III.

**A POLGÁRI TÖRVÉNYKÖNYV
LÉTREJÖTTE, KODIFIKÁCIÓS
ELVEI ÉS RENDSZERE**

1.

A MAGYAR SZOCIALISTA POLGÁRI JOG KIALAKULÁSA ÉS FEJLŐDÉSE A POLGÁRI TÖRVÉNYKÖNYVIG

Magyarország a fasizmus összeomlása, a háború befejezése után, bár lerombolt üzemek, hidak és lakóházak üszkös romhalmazán állva, az élet és az újjáépítés megindulásával egyidejűleg azonnal hozzáfogott, hogy szétzúzza a jogrendszerben azt, amit a fronton szétzúztak a győzelmes szovjet hadosztályok, a fasizmust és annak minden maradványát, hogy kiépítse a új állam- és jogrendszerét.

Ahogy a felszabadulás után megkezdődött az ország gazdasági-társadalmi és politikai rendjének nehéz harcokkal teli átalakulása, ahogy ez az átalakulás a polgári demokratikus forradalmon keresztül, a fordulat évén át a szocializmus építésének szakaszához vezetett, ugyanúgy a polgári jog felszabadulás utáni fejlődése is a polgári demokratikus eredmények elérése után a szocialista polgári jog megteremtésének, a szocialista polgári jogi intézmények kiépítésének processzusát jelentette. A szocialista társadalmi rend, ezen belül a szocialista jogrendszer megteremtését, ill. kiépítésének időszakát – bár az átalakulás forradalmi átalakulás volt – nem fegyveres forradalom nyitotta meg. A forradalom a lépésről lépésre haladás forradalma volt. Ez a polgári jog területén azt jelentette, hogy annak a felszabaduláskor adott rendszere nem kerülhetett azonnali hatályú és teljes felszámolásra, nem lehetett szó azonnali vagy gyors kodifikációról, mint ahogy ez a Szovjetunióban történt. A magyar szocialista polgári jog kialakulása évek küzdelmét jelentette, amelyre a koronát az új polgári törvénykönyv tette rá.

A korábbi fejezetekből láthattuk, hogy a felszabadulás utáni Magyarország olyan magánjogi rendszert örökölt, amelyben

egyaránt voltak feudális, klasszikus kapitalista, modern monopolkapitalista és fasiszta jogalkotási elemek.

Az ezzel a ballaszttal induló magyar népi demokratikus polgári jogi fejlődés – Eörsi Gyula a magyar jog fejlődéséről írott tanulmányának helyes rendszerezése alapján¹⁹⁶ – két szakaszra oszlik: *a)* egyrészt a polgári jog polgári demokratikus, *b)* másrészt annak szocialista szakaszára.

a) Bár az első szakaszban a polgári jogot illetően „a régi jogrendszer formálisan a maga egészében fennmaradt”, írja Eörsi Gyula fent említett tanulmányában, az új részleges jogalkotás, a gyakorlat és a jogtudomány közös erővel azonnali hatállyal kiiktatta a régi magánjog fasiszta elemeit, amelyek nem is tudtak szerves részévé válni a magánjogi rendszernek. Ugyancsak erős támadás irányult a feudális elemek és intézmények korlátozása ellen, míg a kapitalista intézmények – használhatóbbak is lévén – jobban tartották magukat, a gyakorlatban és tudományban egyaránt. Már ebben a szakaszban megjelentek a polgári jogban azok az elemek és intézmények – írja továbbá alapos elemző tanulmányában Eörsi Gyula –, amelyek a szocialista forradalom jogi megnyilvánulásai voltak.¹⁹⁷

A kodifikációs tevékenység is ennek a fejlődésnek a szolgálatában állott. A polgári jog fejlődése szempontjából lényeges jogszabályok közül meg kell említeni azokat, amelyekkel megteremtettük a polgári demokratikus személyi és családjogot, eltöröltük a hitbért és a közszerzeményi közösség feudális vonatkozásait az örökösödési jogban, a rendi jellegű megkülönböztetéseket, korlátoztuk az ági öröklést, megvalósítottuk – ha nem is teljesen következetesen – a nők egyenjogúságát a szülői felügyelet és a nagykorúság terén, polgári demokratikus szellemben rendeztük a házasságon kívül született gyermek jogállását.¹⁹⁸ A polgári jogot illetően is a fentieknél is jelentősebbek voltak azok a jogszabályok, amelyek az ország egész tulajdoni rendszerének forradalmi átalakulását segítették elő és

¹⁹⁶ Eörsi Gyula: A magyar jog fejlődésének elvi kérdései népi demokráciánk első tíz évében. *Jogtudományi Közlöny* 1955/6. szám, 321-344. o.

¹⁹⁷ Uo. 321. és köv. oldalak.

¹⁹⁸ 1946. évi XII., 1946. évi XVIII., 1946. évi XXIX. törvény, 10.470/1945 (XI. 6.) M. E. sz. rendelet.

rögzítették.¹⁹⁹ Ezek azok, amelyek már az első szakaszban is a szocialista polgári jog megnyilvánulásai voltak.

b) A fordulat tengelye az ország társadalmi-politikai életében és a szocialista jogfejlődésében egyaránt az alkotmány megalkotása. Ez a szocialista erők győzelmének első kódexe, amely a jogrendszer alapjává a termelőeszközök döntően társadalmi tulajdonát teszi. Ezzel veszi kezdetét a szocialista polgári jog belső kiépülése, a szocialista jogszemlélet térhódítása és általánossá válása. Bár a magánjog régi rendszere a szokásjog formájában fennáll még, hatóköre – sorozatosan megjelenő új részszabályozások folytán – tetemesen csökken, megmaradó és felhasználásra kerülő része is a szocialista építés igényeihez idomul.

Olyan jogszabályok megalkotására kerül sor, mint az 1951. évi munka törvénykönyve, az 1952. évi családjogi kódex, a híres 206/M. T. sz. rendelet a szállítási szerződésekről. Ebben a vonatkozásban kell megemlíteni a 4071/1949 Korm. sz. rendeletet, amely a magyar népi demokrácia jogelveivel szembenálló (1944. december 22-e előtt keletkezett) jogszabály alapján hozott akár már jogerős ítélettel szemben ún. közérdekű jogorvoslatot tett lehetővé. Főleg a felső bíróságok, de elsősorban a régi kúria teljes ülési határozatainak, jogegységi döntvényeinek és elvi határozatainak megszámlálhatatlan sokaságában élő szokásjog revideálását és a szocialista építés igényeihez való alkalmazását rendelte el a 4338/1949. M. T. sz. rendelet. Többek között ez a halaszthatatlanul szükségessé vált revízió tette lehetségessé, hogy a szokásjog, amely bár a szocialista jogszemlélettől idegen, a polgári jog egységes kodifikációjáig jogrendszerünk pozitív szerepet betöltő része legyen. Szellemes és találó megállapítása Eörsi Gyulának, hogy „ez a szokásjognak – mielőtt a szocialista törvényesség sürgető ösztönzésére az ósdi jogi módszernek lomtárába kerülne – az adott körülmények között hasznos hattyúdala”.²⁰⁰ A polgári törvénykönyv megalkotása azonban mindezek mellett egyre sürgetőbb feladattá vált.

¹⁹⁹ Az 1945. évi VI. törvény a földreformról, az 1946. évi XIII. és XX. törvény a szénbányák, ill. a villamosművek, energiatelepek és távvezetékek, az 1947. évi XXX. törvény a bankok, 1948. évi XIII. törvény a bauxit és alumínium termelés, továbbá az 1949. évi XX. törvény a 10-nél több alkalmazottat foglalkoztató üzemek államosításáról – a fontosabb ilyen jogszabályok.

²⁰⁰ Eörsi Gyula: i. m. 336. o.

2.

A POLGÁRI TÖRVÉNYKÖNYV MEGALKOTÁSÁNAK IDŐSZERŰSÉGE

Valójában nem időszerűségről, hanem szükségességről, égető szükségességről kell beszélnünk. A törvénykönyv indoklása is megállapítja a fenti pontban vázolt fejlődésre, parciális jogalkotásra utalással, hogy „mindezek azonban csak részlet jogszabályok voltak, és ugyanakkor, amikor tartalmilag valóban sok vonatkozásban megújították a polgári jogot, *csak növelték a joganyag áttekinthetlenségét, bonyolultságát, ellentmondásosságát.* Ebben a helyzetben – mondja az indoklás tovább – a polgári törvénykönyv elkészítése szinte elodázhatatlan feladattá vált.”²⁰¹

A szocialista gazdasági alap ideiglenesen ugyan felhasználhatja a jognak azt a formáját, amelyet a szokásjog jelent, de megfelelő formaként írott jogot követel. Ahogy a burzsoá jog vonatkozásában rámutattunk, hogy a jog formáját ott is végső soron az alap határozza meg, ebből a szempontból vizsgálva a szocialista alap és jogi felépítményének viszonyát, csak arra az álláspontra lehet jutni, hogy a szocialista jognak mint tartalomnak – bizonyos átmeneti szakasz közbeékelődésével – csak az írott forma felelhet meg. Elméleti szempontból vizsgálva a kérdést abból kell kiindulni, hogy szocialista gazdasági alapból kiindulva a polgári jog az állam gazdasági szervező és kulturális nevelő funkciójának egyik igen lényeges eszköze. Közelebbről: 1. a polgári jog az állami vezetés egy módszere. A polgári jog intézményei és rendelkezései útján a munkásosztály állama a társadalmi fejlődés objektív törvényszerűségeire támaszkodva tudatosan alakítja és irányítja az állami feladatokat és azok végrehajtásának módját. Ez esetlegességek nélkül, tervszerűen csak írott jog alapján történhetik. A szokásjog anarchikus, pontosan fel nem mérhető jelenség, amely a tudatos és tervszerű felhasználás céljára

²⁰¹ *A Magyar Népköztársaság polgári törvénykönyve.* Az 1959. évi IV. törvény és a törvény javaslatának miniszteri indoklása. 12. o.

általában nem alkalmas. 2. A szocialista alap írott jogot követelő igénye másrészt a szocialista törvényesség oldaláról merül fel. A szocialista törvényesség teljessége csak írott jog esetén érhető el. A szocialista törvényesség fogalma és tartalma csak akkor lehet egységes és szilárd, ha maga a törvény, azaz az adott jogterület jogszabályanyaga egységes és szilárd. Ez csak egységes kódex útján biztosítható. Ellenkező esetben a törvényesség mércéjét olyan jogi normahalmazhoz kell mérni, amelyet állami szervek légióinak szükségképp ingadozó gyakorlata alakít, és amelyet csak az illetékes állami szervek mindennapi gyakorlatából lehet megismerni. Ez utóbbi nem szakember számára szinte teljesen lehetetlen, márpedig a törvényesség egyik oldala – a jogszabályok betartása – feltételezi a jog ismerését az állampolgárokat illetően is. Ehhez feltételezni kell tudni a jog megismerhetését is, ami szokásjogi rendszer mellett csak kevés alappal bíró feltételezésnek tekinthető.

Az elmélet fenti megállapításait a gyakorlat is igazolja. A Szovjetunió, mint ismeretes, a forradalom győzelme után azonnal áttért az egyes jogterületek kodifikálására. Példa erre az 1918., 1924. és 1936. évi alkotmány, a földjogi, családjogi, munkajogi és polgári jogi törvénykönyv. Valamennyi népi demokratikus állam jogfejlődésében és jogszemléletében kétségkívül kifejezésre jut az a meggyőződés, hogy a kodifikációt az átmeneti korszak után napirendre kell tűzni. A kodifikáció elméleti és gyakorlati jelentőségéből, az új gazdasági alappal való szoros összefüggéséből magyarázható az a kivételes figyelem, amelyet Lenin a kodifikációra, különösen a polgári törvénykönyvre fordított. Lenin nagyságát ebben az összefüggésben elsősorban az bizonyítja, hogy a rá vonatkozó fenti megállapítás igazában fordítva igaz.

A magyar szocialista polgári jogtudomány, a magyar törvényhozás, az illetékes állami szervek számot vetettek jogrendszerünk fejlődésével és igényeivel, felmérték a kodifikáció előfeltételeit biztosító tényezőket, és az 1953 decemberében keletkezett 514/15/1953. M. T. számú határozat inkorporálja azt a minden haladó magyar jogász által üdvözölt döntést: a szocialista gazdasági-társadalmi viszonyok, a szocialista polgári jog és polgári jogtudomány egymásra kölcsönösen ható fejlődésében eljutottunk odáig, hogy egy egységes polgári törvénykönyv megalkotása nemcsak lehetséges és időszerű, de halasztása már akadályozza további fejlődésünket.

3.

A KODIFIKÁCIÓ ELVI ELŐMUNKÁLATAI

Ezen a címen közelebbről azt a tudományos tevékenységet értjük, amely közvetve vagy közvetlenül kihatott a polgári törvénykönyv kodifikációjára, távolabbról vagy közelebbről összefügg annak mikénti megalkotásával. Jórészt ez az a terrénum, amelyen a polgári jogi kodifikáció – más tartalmi tényezőktől (mint a gazdasági-társadalmi fejlődés, a szocialista jogrendszer alapvető intézményeinek létrejötte és megszilárdulása) feltételezetten – lezajlott. Következésképp: e terrénum megfelelő fejlettsége a kodifikáció egyik lényeges előfeltétele volt.

A vonatkozó munkák részletes felsorolása nem volna célravezető. A taxatív megjelölés helyett hangsúlyozni kell azokat a színvonalban fokozatosan fejlődő egyetemi jegyzetek kidolgozása és az egyetemi oktatás során elért tudományos eredményeket, amelyek a szocialista jogszemlélet kialakítására és gyakorlati megvalósítására le nem becsülhető hatást gyakoroltak. Ezek nem választhatók el attól a tudományos tevékenységtől, amellyel a polgári jogtudomány hazai művelői hozzájárultak a polgári törvénykönyv megalkotásához. Ebben az összefüggésben azonban elsősorban azoknak a tudományos munkáknak a jelentőségét kell különösen kiemelni, amelyek távolabbról vagy közelebbről részét képezik a polgári törvénykönyv előkészítése tudományos processzusának, amelyek részét képezik a polgári törvénykönyv rendszerét és egyes intézményeit kialakító nagy tudományos vitának. Elsősorban ezek – a részben nyomtatásban meg sem jelent munkák – szolgálnak bizonyosságul arra, hogy polgári jogi irodalmunk biztosította a polgári jogi kodifikáció tudományos színvonalát, hogy a kodifikáció kapcsán rá hárult feladatoknak eleget tett.

A polgári törvénykönyv megalkotásának mikéntjére kiható ezeket a – részben a törvénykönyv tervezetének²⁰² országos vitára bocsátása előtt, részben pedig ezt követően keletkezett – tudományos munkákat (monográfiákat, tanulmányokat) ebben a keretben még csak felsorolni sem lehet kielégítően. Jelentőségük hangsúlyozásában a fenti általános megállapításokra tudunk csak szorítkozni. Egy tanulmányról azonban részleteiben is kell szólnunk. Nevezetesen Világhy Miklós már korábban említett, *A Magyar Népköztársaság polgári törvénykönyvének rendszeréről* c. munkájáról.²⁰³ A monografikus alapossággal megírt tanulmány céljaul a polgári törvénykönyv rendszerének, ill. a szerző erre vonatkozó javaslatának kidolgozását tűzte ki. Első részében feltárja azokat a gazdasági-társadalmi összefüggéseket, amelyek a burzsoá polgári jogi kódexek rendszerének kialakulására vezettek. Ilyen értelemben vett vizsgálata a justinianusi törvénykönyvek hármastagozódásának (személyek, dolgok és keresetek joga), e tagozódás már a középkorban megindult felbomlásának, a Code civil rendszerének, majd pedig a BGB-ben kiteljesedett ún. hagyományos rendszernek (általános rész, személyek, kötelmi jog, ezen belül a kötelmi jogi általános és különös rész, dologi jog, családi és öröklési jog) elemzéséig terjed. Ezt követően a szocialista polgári jogi törvényhozás rendszertani tapasztalatait vázolja, kimutatva, hogy a szocialista kódexek – a családjogi és munkajogi részek elejtésétől eltekintve – a hagyományos rendszert követik.

A tanulmány második részében a szocialista irodalomban elsőként dolgozza ki egy adott, konkrétan egy polgári törvénykönyv rendszerének jellegét: a törvénykönyv rendszerének a gazdasági alappal való összefüggését, a rendszerben nagymértékben megnyilatkozó, nem felépítményi jellegű logikai törvényszerűségek problematikáját.

Részletesen kifejti és dokumentálja azt a szocialista polgári jogtudományban általában elfogadásra talált álláspontját, hogy a polgári törvénykönyv rendszerét alapvonásaiban felépítményi jellegűnek

²⁰² Az összesen 647 szakaszból álló tervezetet az igazságügy-minisztérium *A Magyar Népköztársaság polgári törvénykönyve. Tervezet* címmel tette közzé. Közgazdasági és Jogi Kiadó. Budapest 1957. 445 o. (A 107. oldalig a törvényszöveg terjed, ezt követően a tervezet miniszteri indoklása következik.)

²⁰³ *Jogtudományi Közlöny*, X-1955. 457–487. o.

kell felfogni. Ez az alapvető szempontokat illetően azt jelenti, hogy: 1. a rendszer vonatkozásában alapelveként a valóságos társadalmi viszonyokat kell elfogadni, 2. a rendszernek a szó helyes értelmében népszerűnek kell lennie, amely a mindennapi ember számára érthető és természetes, 3. értékesítenie kell a szocialista országok törvényhozásainak tapasztalatait, 4. tükröznie kell a nemzeti múlt értékesíthető eredményeit, 5. tekintettel kell lennie a nemzetközi kapcsolatokból adódó igényekre.

A fenti elvek számításba vételével fejti ki Világhy Miklós tanulmányának befejező része a törvénykönyv rendszerére vonatkozó konkrét javaslatát. Részletesen elemzi az általános rész problematikáját, és annak elhagyását javasolja azzal, hogy az általános részben felvenni szokott és szükséges rendelkezéseket az egyes részek keretében kell elhelyezni. További alapos fejtegetések alapján – kitérve a dologi jog elnevezés és az ezzel összefüggő rendszerezési kérdésekre, a kötelmi jog két fő részre való osztásának indokoltságára, amit korábban már Nizsalovszky Endre is felvetett²⁰⁴ – álláspontját abban összegezi, hogy a polgári törvénykönyv fő részeinek a következő beosztását javasolja: I. A személyek. II. A tulajdonjog. III. Kötelmi jog. IV. Örökési jog.

Mint látni fogjuk, a polgári törvénykönyv a rendszer kérdésében Világhy Miklós fent vázolt javaslatát magáévá tette.

²⁰⁴ Nizsalovszky Endre: *Kötelmi jog. I. Általános rész.* Egyetemi jegyzet. Kézirat gyanánt kiadja a MEFESZ Jegyzetellátó Irodája, Budapest 1949. 30. és köv. oldalak.

4.

A KODIFIKÁCIÓ ALAKI TÖRTÉNETE ÉS MÓDSZERE

A polgári törvénykönyv előkészítésének megkezdését a Minisztertanács erre vonatkozó 514/15/1953. sz. határozata jelzi, amely a törvény előkészítésére az igazságügy-miniszter elnökletével kodifikációs kormánybizottságot hívott létre. A kormánybizottság tervszerű munkája, a kodifikáció alaki története és alaki módszere, a kodifikáció egész folyamata ugyan mechanikusan nem parcellázható fel, mégis néhány főbb fázisra bontható.

1. A kormánybizottság 1954-ben a törvénykönyv szerkezetét követő felosztásban felkérte az igazságügyi szervezet, valamint a jogtudomány és a gyakorlat legkiválóbb képviselőit olyan előkészítő munkálatok összeállítására és betérjesztésére, amelyek a kérdéses terület problematikáját (mind a külföldi, mind a belföldi megoldások elvi és gyakorlati vonatkozásában) a kodifikáció szempontjából feltárják és tartalmazzák a kérdés kívánatos törvényi rendezésére vonatkozó álláspontjukat.

2. Az így elkészült előkészítő munkálatok alapján az Igazságügy-minisztérium Törvényelőkészítő Főosztálya kidolgozta a polgári törvénykönyv első szövegtervezetét, amit a kormánybizottság általánosan és részleteiben megvitatott. Ezt követően a kormánybizottság a szövegtervezetet megküldte minden minisztériumnak és főhatóságnak, a Legfelsőbb Bíróságnak, a Legfőbb Ügyészségnek, a Fővárosi Bíróságnak és megyei bíróságoknak, a Magyar Jogász Szövetségnek és az Országos Ügyvédi Kamarának – áttanulmányozás és észrevételezés végett. Ugyanakkor a kodifikációs munka megkönnyítése, megfelelő elvi vitele és koordinációja céljából a törvénykönyv egyes részeit illetően (kötelmi jog, öröklési jog) albizottságokat hívott létre.

3. A beérkezett észrevételeknek nagyjából az albizottságok részéről történt feldolgozása és a kormánybizottság többszöri tárgyalása után 1956 közepére elkészült a tervezet második szövege. Ezzel egyidejűleg elkészült a tervezet indoklásának jó része is.

Megjegyzendő, hogy a kormánybizottság ismételt tárgyalásai során nem annyira a tervezetek szövegét vizsgálta és állapította meg, hanem inkább az egyes megoldások tekintetében foglalt állást, míg az ennek megfelelő szövegezést a Törvényelőkészítő Főosztály útján eszközölte.

4. Az indoklás további kiegészítése, a második szövegtervezet csiszolása, az igazságügy-miniszter által 1957 tavaszán létrehívott szűkebb bizottság általi újbóli megvizsgálása, külön nyelvi és stílári csiszolása után, ami erre alkalmas szakemberek bevonásával történt, a polgári törvénykönyv tervezete széles körű vitára bocsátás céljára kész volt. Ennek következtében a Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány 1957. szeptember 13-án kelt 1080/1957. számú határozatában tudomásul vette, hogy a kormánybizottság működését beszüntette.

5. Ezzel egyidejűleg a törvénykönyv tervezetét indoklással együtt ugyancsak szeptember 13-án kelt 3402/1957. sz. határozatával nyomtatott formában széles körű vitára bocsátotta.

A vita 1958 áprilisáig tartott. Lebonyolításával és szervezésével a Kormány a Hazafias Népfrontot, az Igazságügy-minisztériumot és a Magyar Jogász Szövetséget bízta meg. A nagy méreteket öltött aktív vita során felmerült észrevételek feldolgozására az igazságügy-miniszter első helyettesének elnökletével külön bizottság alakult. A külön bizottság a beérkezett észrevételeket alaposan megvizsgálta, és az indokoltnak bizonyult észrevételek honorálásával elkészítette a törvénykönyv harmadik szövegtervezetét.

6. Az Igazságügy-minisztérium a harmadik szövegtervezetet most már csak a minisztériumoknak és az országos főhatóságoknak küldte meg. Észrevételeiket a minisztérium behatóan megvizsgálta, és véleményét a tárcák véleményes javaslatával döntően közvetlen tárgyalások útján egyeztetette.

7. Ezt követte a törvénykönyv előkészítésének utolsó fázisa: a végleges tervezet szövegének a nyelvezet, a stílus egységessége

szempontjából való újbóli megvizsgálása, az esetleges átfedések megszüntetése stb.

8. A polgári törvénykönyv tervezetének így elkészített szövege került a Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány határozata útján törvényjavaslatként az országgyűlés elé. Az országgyűlési vitát és tárgyalást megelőzte az országgyűlés jogi bizottságának a törvényjavaslat megvizsgálása végett megtartott külön ülése. A jogi bizottság több, szám szerint 10 módosító javaslattal a törvényjavaslatot elfogadásra alkalmasnak találta és azt az országgyűlésnek visszaadta.

9. 1959. július 30-án az országgyűlés a polgári törvénykönyv törvényjavaslatát törvényerőre emelte. A törvénykönyv a *Magyar Közlöny* 1959. évi augusztus 11-i számában mint az 1959. évi IV. törvény került kihirdetésre.

5.

A POLGÁRI TÖRVÉNYKÖNYV RENDSZERE

Az összesen 685 szakaszból álló törvénykönyv bevezető rendelkezésekből (1–7. §), valamint a következő négy részből áll: I. a személyek (8–87. §), II. tulajdonjog (88–197. §), III. kötelmi jog (198–597. §), IV. öröklési jog (598–685. §).

A törvénykönyv rendszerét illetően mindenekelőtt szembetűnő, hogy általános rész helyett az alapelveket megállapító bevezető rendelkezéseket és a személyi jogot tartalmazza. Ez a szerkezeti forma megfelel a korábbi magyar tervezetek megoldásának. E megoldás fenntartásának oka azonban nagyjából az, hogy a „rendszer alapelveiül elsősorban nem a jogszabályok szerkezeti megkülönböztetését (a dologi, illetőleg kötelmi jelleget) kell elfogadni – állapítja meg az indoklás (16. old.) –, hanem az alapul fekvő valóságos társadalmi viszonyokat, amelyek végül is a jogszabályok szerkezeti eltéréseit is meghatározzák”. Márpedig a hagyományos általános rész ilyen szempontból először is eklektikus (sok olyan szabályt, amely ugyancsak kiterjedt az egész kódexre, nem vett fel), másodsorban pedig túlzottan elvont, mesterséges absztrakciók valósága vesztett szövege (gondoljunk csak a jogügylet és a szerződés, a dolgokra vonatkozó szabályok és a tulajdonjog, a tiltott cselekmények és polgári jogi felelősség stb. tartalmi összefüggésekre, amelyeket a hagyományos általános rész elvont dogmatikai és formáljogi kategóriák alapján szétválasztott).

A rendszeralkotás helyes szemlélete alapján a törvénykönyv az általános részben felvenni szokott rendelkezéseket azokban az egyes fő részekben helyezi el, amelyekhez tartalmi vonatkozásaik alapján leginkább tartoznak. Ez történt az ebből a szempontból legproblematisabb szabálycsoportokkal, a különböző jogi tényekkel is. Az elévülés közös szabályait pl. – minthogy a törvénykönyv a tulajdonjogi igény elévülését kizárja (115. § 2. bek.) – a kötelmi jogi rész tartalmazza (324–327. §).

„Ilyen körülmények között – állapítja meg az indoklás (17. old.) – az általános rész hagyományos anyagából a személyi jogi szabályok maradnak meg. Ezeket a polgári törvénykönyv élén kellett elhelyezni, önálló részben. A személyekre vonatkozó szabályoknak ugyanolyan rendszeri helyet kellett biztosítani, mint a tulajdonjognak, a köteteknek vagy az öröklési jognak.”

A *bevezető rendelkezések* első szakasza a törvénykönyv célkitűzéséről szól. Leszögezi, hogy a törvénykönyv „az állampolgárok, valamint az állami, gazdasági és társadalmi szervezetek vagyoni és egyes személyi viszonyait szabályozza a társadalom anyagi és kulturális szükségleteinek tervszerű, egyre növekvő mértékű kielégítése, a szocializmus érdekében”. Ugyanez a szakasz mondja ki – mintegy a jogértelmezés tartalmát és kereteit határozva meg –, hogy a törvénykönyv „rendelkezéseit a Magyar Népköztársaság gazdasági és társadalmi rendjével összhangban kell értelmezni”. A továbbiakban a bevezető rendelkezések hangsúlyozzák, hogy amikor a törvénykönyv védi a tulajdonnak az alkotmányban elismert valamennyi formáját (3. § 1. bek.), különös oltalmat biztosít a társadalmi tulajdonnak (3. § 2. bek.). A joggal való visszaélés minden formájának tilalmazása mellett a bevezető rendelkezések előírják, hogy a törvénykönyv pozitív irányban milyen magatartást vár el az egyes polgári jogi jogviszonyokban részt vevő felektől (4–6. §). Végül a bevezető rendelkezések kimondják azt a tételt, hogy a törvénykönyvben védett jogok érvényesítésének módja általában a polgári per (7. §).

I. A törvénykönyv formailag második, lényegileg azonban első része a polgári jogi viszonyok alanyairól: a személyekről rendelkezik, valamint a polgári jogi jogviszonyokban való részvétel jogi feltételeit, kereteit és a személyek polgári jogi védelmét szabályozza.

„Minthogy ez a rész – mondja az indoklás vonatkozó része (18. old.) – a polgári jog alanyaival: az emberekkel, a polgári jogi forgalomban részt vevő állammal, valamint a jogi személyekkel kapcsolatos általános érvényű szabályokból áll, e résznek a törvénykönyv élére helyezése kifejezésre juttatja azt is, hogy a törvénykönyv középpontjában a termelő és szükségleteit kielégítő ember van, hogy a törvénykönyv

az emberek és az emberi kollektívák, a népi demokratikus társadalom érdekeit szolgálja.”

A rész négy címe összesen 80 szakaszt ölel fel. Az első cím az ember jogalanyiségével összefüggő kérdéseket szabályozza. Tárgyalja az emberek polgári jogképességét (kimondva, hogy az általános, feltétlen és egyenlő), rendelkezik a jogképesség kezdő időpontjáról, amelyet a fogamzás időpontjában állapít meg (8–10. §), szabályozza a cselekvőképességet, amelynek keretében az ún. nagykorúságot a tizennyolcadik életévben rögzíti, a cselekvőképesség különböző fokozataival összefüggő problémákat, valamint a jogképesség megszűnését és a holtak nyilvánítást (11–25. §).

A második cím az állam polgári jogalanyiségát tárgyalja (26–27. §). E kérdésnek külön címben való tárgyalása „kifejezésre juttatja, hogy az állam nem tekinthető a jogi személyek egyik típusának”. „Az állam polgári jogi jogalanyisége ugyanis létéből folyik, míg a jogi személyek jogképessége végső fokon állami elismerésen alapul; az állam jogképességének korlátozásáról, polgári jogalanyiségének megszűnéséről pedig nem lehet szó” (indoklás, 42. old.).

A harmadik cím az ember és az állam mellett a polgári jog alanyaiknak harmadik típusaként az ún. jogi személyeket (állami vállalat, egyéb állami gazdálkodó szervek, szövetkezet, társadalmi szervezetek, egyesület), azok létrejöttének, jogképességének, működésének és megszűnésének rendkívül fontos kérdéskörét szabályozza (28–80. §).

E rész utolsó címe a személyek polgári jogi védelmét tárgyalja (81–87. §), kimondva, hogy „a személyhez fűződő jogok a törvény védelme alatt állnak” (81. § 1. bek.). A törvénykönyv a személyhez fűződő jogok közül kifejezetten csupán a legjelentősebbeket (az állampolgári egyenlőség, a személyes szabadság, a testi épség, a névjog, a jó hírnévhez fűződő jog, levéltitok stb.) emeli ki. Ez azonban nem tekinthető taxációnak, a kódex jogvédelme kiterjed minden más, kifejezetten fel nem sorolt jogra is. Ez a cím emeli most már törvényerőre a magyar polgári jogi gyakorlatnak azt az elvét, hogy a személyiségi jogok megsértésekor keletkező, ill. az azt követően okozatosan beálló minden vagyoni kárért kártérítés jár, nem vagyoni kárért azonban anyagi reparáció nem követelhető (85. §).

II. A törvénykönyv tulajdonjogi része három címet és összesen 110 szakaszt ölel fel. A tulajdonra vonatkozó rendelkezések jelentőségéről, továbbá arról, hogy a kódex az ún. dologi jog kategóriáját nem ismeri, célszerű az indoklás tömör szavaival szólni. „E rész jelentőségét az adja meg, hogy termelési viszonyaink alapjául szolgáló népi demokratikus tulajdoni viszonyokat mint elsődleges és alapvető jogviszonyokat szabályozza. A jog szempontjából elsődleges és alapvető ez a szabályozás azért, mert eldönti a termelőeszközök, valamint a használati javak birtoklásának, használatának jogi rendjét, megállapítja a termelt javak elsajátításának jogviszonyait. Rendelkezéseket tartalmaz a tulajdonjog polgári jogi védelméről, és ezzel hozzájárul a tulajdoni viszonyok kialakult rendjének védelméhez. Szabályozza a rendelkezési jogot, amelynek révén a tulajdonosok szerződéseket köthetnek, és ezáltal forgalomba bocsáthatják, mások használatába adhatják javaikat, amelynek révén végrendelkezhetnek, és más célokat valósíthatnak meg (...) A tulajdonjognak ez az alapvető jelentősége indokolja elsősorban, hogy a javaslat nem követi a felszabadulás előtti magyar magánjogi törvénytervezetek hagyományos megoldását, és tulajdonjog szabályait nem olvastja bele a „dologi jog” jellegtelenebb, a valóságos társadalmi viszonyokra nem utaló rendszerének kereteibe. A dologi jogi keretek ugyanis a jogviszonyok szerkezeti sajátosságainak felelnek meg, amelyeknek van ugyan jelentőségük, de ez a jelentőség nem alapvető” (71–72. old.).

Az első cím a tulajdonjog általános szabályai keretében a tulajdonjog formáit [társadalmi: állami és szövetkezeti tulajdon, magántulajdon, személyi tulajdon (88–93. §)], a tulajdonjog tárgyait (94–97. §), a tulajdonjog tartalmát és védelmét (98–116. §), a tulajdonjog megszerzésének formáit (117–138. §), a közös tulajdon kérdéseit (139–149. §), valamint a különböző használati jogokat (150–167.) szabályozza.

A második cím a társadalmi tulajdonra vonatkozó külön szabályokat tartalmazza (168–186. §). E külön szabályok egyrészt a társadalmi tulajdon jelentőségének minél fokozottabb kiemelésére hivatottak, másrészt különállóságukat az a körülmény indokolja, hogy „a tulajdonjog általános szabályai nem minden esetben vonatkoznak a társadalmi tulajdonra, számos szabályozásra szoruló kérdés pedig csak a társadalmi tulajdon körében merül fel” (indoklás, 128. old.).

A harmadik cím a birtok és birtokvédelem körébe tartozó kérdéseket szabályozza, mint a birtok (187. §), a birtokvédelem (188–192. §), a jogalap nélküli birtoklás (193–195. §) és a felelős őrzés (196–197. §).

III. A kötelmi jogi rész a törvénykönyv legnagyobb, 400 szakaszra terjedő része, amely a szerződést, a szerződésen kívül okozott károkért és a jogalap nélküli gazdagodásért való felelősséget, valamint az egyes szerződéseket szabályozó három nagy címből áll.

Az első cím a szerződések közös szabályait tartalmazza, és magában foglalja annak a joganyagnak jó részét is, amit sok polgári törvénykönyvben az általános rész tartalmaz, mint pl. a jogügyletek és az elévülés szabályozását. Főbb fejezetei: az általános szabályok (198–206. §), a szerződés megkötése (207–218. §), a képviselő (219–225. §), a szerződés tárgya és tartalma (226–233. §), semmisség és megtámadhatóság (234–238. §), a szerződés módosítása (239–242. §), a szerződést biztosító mellékkötelezettségek (243–276. §), a teljesítés és beszámítás (277–297. §), a szerződésszegés (298–318. §). A szerződés megszűnésének egyes esetei, elévülés (319–327. §), engedményezés és tartozásátvállalás (328–333. §), több jogosult vagy több kötelezett a szerződésben (334–338. §).

A második cím a szerződésen kívül okozott károkért és a jogalap nélküli gazdagodásért való felelősséget szabályozza. E cím – mint látható – a szerződések közös szabályait és az egyes szerződések különleges szabályait tartalmazó címek között helyezkedik el. Ennek a csak látszólag következtelen sorrendnek magyarázata abból a tényből folyik, hogy a felelősség egyrészt nagyon szoros kapcsolatban áll a szerződésszegéssel, másrészt egyes szabályai a különböző szerződéstípusoknál is annyira fontosak, hogy tartalmilag ez az elrendezés logikusabb. A jogellenes magatartásért való felelősség külön címben való „önállósítását” az általános indoklás mintegy kiemelten is felveti. „A kötelmi jogi résszel kapcsolatban felmerül az a kérdés – mondja az indoklás (18. old.) –, hogy a javaslat miért indul ki ehelyütt a jogviszony szerkezeti sajátosságából, és miért nem az alapul fekvő társadalmi-gazdasági viszonyokból (...) Az idetartozó két legfontosabb jogintézmény alapjául szolgáló társadalmi-gazdasági viszonyok ui. egymástól meglehetősen távol állnak. Ez a két jogintézmény:

a szerződés és a jogellenes magatartásért való felelősség. A szerződés esetében valamely tudatosan követett gazdasági cél eléréséről van szó, a jogellenes magatartásért való felelősség körében valamely jogsértés káros következményeinek kiküszöböléséről; az előbbi esetben a gazdasági viszonyok kezdeményező alakításáról, az utóbbiban reagálásról valamely bekövetkezett eseményre.” Míg tehát e terület külön címben való elhatárolását az alapul fekvő társadalmi-gazdasági viszonyok indokolják, addig a már említett két címmel egy részben történő, a két cím közé ékelt elhelyezését az e címekkel való kölcsönös összefüggése magyarázza.

A kártérítés általános szabályai (339–344. §) a magyar polgári jogi felelősségi rendszert a negatív megfogalmazott, felfokozott vétkességi felelősségre alapítják. A 339. § 1. bekezdése ui. kimondja, hogy „aki másnak jogellenesen kárt okoz, köteles azt megtéríteni; mentesül a felelősség alól, ha bizonyítja, hogy úgy járt el, ahogy az az adott helyzetben általában elvárható volt”. Elejtette a törvénykönyv az 1928. évi MTJ alapján a magyar magánjogban gyakorlatilag érvényesült és még ma is alkalmazott ún. méltányossági felelősséget mint általános kártérítésalapító tényezőt. A törvénykönyv a méltányosság kategóriáját csak a kivételesen ható és számításba jövő tényezők szintjére szorította vissza (339. § 2. bek., 352. § 2. bek.).

A cím a felelősség egyes esetei sorában szabályozza az ún. veszélyes üzem felelősségét (345–347. §), az alkalmazott, a megbízott stb. károkozásáért való felelősséget (348–351. §), az olyan személyek károkozásáért való felelősséget, akiknek belátási képessége hiányzik vagy korlátozott (352. §), az állattartók felelősségét (353. §), valamint az épületről lehulló tárgy által okozott kárért való felelősséget (354–355. §). Végül ez a második cím rendelkezik a kártérítés módja és mértéke (356–360. §), valamint a jogalap nélküli gazdagodás (361–364. §) felől.

A fent felsorolt – részben szubjektív, részben objektív alapú – kártérítési kötelek a jogszabályok megszegéséből, a jog ellenére vagy legalábbis a jog elismerése nélkül létrejött állapotból keletkeznek. A jogszerű magatartásból eredő kártérítési kötelezettségeket a törvénykönyv nem a felelősség körében, hanem a maguk rendszeri

helyén (pl. a kisajátítás, a szükséghelyzet szabályozása alkalmával) állapítja meg.

A harmadik cím – az indoklás szavaival (389. old.) – „a legfontosabb szerződésfajtákat szabályozza a teljesség igénye nélkül. A szabályozás az egyes szerződésfajtákra jellemző szolgáltatásokra helyezi a fősúlyt, és a szerződések közös szabályaitól való eltéréseket tartalmazza”.

A törvénykönyv e címben a következő szerződésfajtákat tartalmazza: az adásvételi és csereszerződést (365–386. §), a vállalkozási szerződést (387–396. §), a népgazdasági terv mechanizmusában és funkcionálásában nagy szerepet betöltő tervszerződéseket (397–409. §) és termelési, ill. terményértékesítési szerződéseket (410–422. §), a bérleti szerződéseket (423–461. §), a letétet, a megbízást, a fuvarozást, a bizományt, a szállítmányozást, a bank- és hitelviszonyokat, a biztosítást, a polgári jogi társaságot, az ajándékozást, a tartási és életjáradéki szerződéseket, a díjkitűzést és a közérdekű célra vonatkozó kötelezettségvállalást (462–597. §).

Látható, hogy mindezek a szabályok és rendelkezések gazdasági és társadalmi céljaink és tevékenységünk egészére kiterjednek. Céljuk és rendeltetésük e nagy bonyolult mechanizmus minél tökéletesebb funkcionálása, ill. funkcionálásának biztosítása.

IV. Az öröklési jogi rész 88 szakasza öt címre oszlik. A törvénykönyvnek ez a része logikusan számot vet a tulajdonjogi részben szabályozott különböző tulajdoni formákkal, természetesen csak azokra terjesztve ki az öröklés lehetőségét, amelyeknél ez elvileg lehetséges: a magántulajdonra és a személyi tulajdonra. Az előkérdés ugyanis mindig nem az öröklés módja, hanem az, hogy mi örökölhető. A szocialista építés viszonyai között az öröklési jog jellege emiatt alapvetően más, mint bármely más társadalmi rendszerben. Az öröklési jog „alapjában a dolgozók személyi tulajdonának védelmét és biztosítását szolgálja – mondja helyesen az indoklás. Biztosítja azt, hogy a dolgozó munkával szerzett tulajdonáról halála esetére is szabadon rendelkezessék, és hogy az általa szerzett javak ne csak az ő, hanem a családjának a javára is szolgáljanak. Emellett biztosítja a kisárutermelők számára azt is, hogy utódaik a termelést folytathassák.” (470. old.)

Az öröklési jogi rész első címe az öröklési jog általános szabályait (598–606. §), a második cím a törvényes öröklés rendjét szabályozza (607–622. §), amelynek keretében – tárgyait és terjedelmét illetően erősen korlátozottan – az ági öröklés átmegy a szocialista polgári jog rendszerébe, és annak részévé válik (611–614. §). Az indoklás részletesen kifejti, hogy a törvénykönyv az ági öröklést – kétségtelen feudális eredete ellenére – miért vette át jelenlegi gyakorlatunkból. Végső okát ezen intézmény korlátozott formában való fenntartásának abban adja, hogy ma már nem feudális tartalom továbblétezését jelenti, hogy a parasztság minden rétege körében ismeretes és megszokott (érvényesülési területe éppen a parasztság körében a jelentősebb), hogy mai társadalmi viszonyaink vonatkozásában is betöltheti megfelelő szolgálati szerepét (indoklás, 483. és köv. oldalak).

A harmadik cím a végintézkedésen alapuló öröklést (623–660. §), a negyedik cím a köteles rész intézményének (661–672. §), az ötödik cím az öröklés jogi hatásainak (673–684. §) szabályozását adja.

Az öröklési jogi részt a törvénykönyvet bezáró záró rendelkezés követi, amely kimondja, hogy „a törvény hatálybalépéséről és a szükséges átmeneti rendelkezések megállapításáról külön jogszabály rendelkezik” (685. §).

IV.

BEFEJEZŐ MEGJEGYZÉSEK

Nem szükséges már részletesen beszélni a törvénykönyv jelentőségéről, a kodifikáció elméleti problémáiról, a kodifikációnak az adott társadalmigazdasági viszonyokkal való összefüggéséről, a külföldi és a magyar polgári jogi kodifikáció történeti fejlődéséről, ennek főbb vonásairól, az új polgári törvénykönyv közvetlen előzményeiről, kodifikációjának elvi előmunkálatairól, alaki módszeréről. Nem szükséges továbbá arról sem szólni, talán sikerült ezt érzékeltetni, hogy a polgári törvénykönyv létrehozását – más kodifikációktól ebben a vonatkozásban sem maradva el – milyen mélyreható irodalmi munkálatok (elemzések, kutatások, a gyakorlat beható vizsgálata, monografikus feldolgozások stb.) kísérték és feltételezték, hogy tehát a polgári törvénykönyv megalkotása hazai polgári jogtudományunknak fejlettségét is bizonyítja. Végül is: mindezen problémák feldolgozása és kifejtése volt a tanulmány feladata.

Az alábbiakban valamiféle általános összefoglaló helyett az új törvénykönyv egy eddig nem érintett kérdésére kívánunk szorítkozni. Közelebbről a törvénykönyv egy olyan jellegének problémakörére, ami a jogértelmezés kérdését veti fel. Ez a kérdés minden nagy kodifikációnál felmerült.

Ismeretes, hogy Justinianus – törvényalkotásainak megrontását féltve tőle – eltiltott minden értelmezést és kommentárt. Napóleon egyenesen a Code elpusztítását (*mon Code est perdu!*) látta törvényműve kommentárszerű magyarázásában. II. Frigyes a Landrecht

előkészítéskor kijelentette – egyik 1780. évi Kabinetsordre-jében olvasható –, hogy a Landrechtnek teljesnek kell lennie; a bíró dolga csak a jog mechanikus alkalmazása. Ha a törvény valamilyen egyedi ügy kapcsán elégtelen vagy kétes, a bíró nem értelmezheti a törvény rendelkezését. A kérdést minden esetben a törvényhozó elé kell terjeszteni. II. Frigyes nem titkolta, hogy ezzel a szimplifikációval – az ő kifejezése ez – a jogtudomány tekintélyét kívánta lejjebb szállítani.²⁰⁵

Annak ellenére azonban, hogy a régebbi századok törvényhozói – mint a vázolt esetekben is – törekedtek törvénykönyveik érintetlenségének megtartására, a jogrendszert az adott társadalmi rend apológiájaképpen mintegy örök érvényűnek feltüntetni, céljukat a fejlődés szükségyszerűsége áthúzta. Bár az említett törvénykönyvek több ezer szakaszt számolnak és a teljességre törekedtek, az értelmezést kizárni nem tudták. A Landrecht végül is kénytelen volt a jogértelmezésnek expressis verbis is helyet adni (Einleitung 46., 49. §), a Code érintetlenségét maga a francia nemzetgyűlés is többször kikezdte. És ebben az összefüggésben mi más a római jog középkori felvirágzása és európai recepciója, mint a justinianusi kódex egyetlen nagy értelmezése?

Ami már most új polgári törvénykönyvünknek és a jogértelmezésnek kapcsolatát, elméleti kérdéseit illeti, nem kívánunk részletekbe menni. (Ebben a vonatkozásban utalunk Szabó Imre már hivatkozott, *A polgári törvénykönyv tervezete és a jogértelmezés* c. tanulmányára.) Csupán röviden utalunk arra, amit a törvénykönyv indoklása is mond, és ami szükséges pusztán amiatt a tény miatt, hogy a kódex összesen 685 szakaszból áll. Nyilvánvaló ugyanis, hogy egy ilyen viszonylag rövid törvénykönyv nem véletlenül és nem bizonyos célok követése nélkül lett ilyen terjedelmű.

A kódex „ugyanakkor, amikor a társadalmi-gazdasági viszonyoknak széles területeit szabályozza, nem lép fel azzal az igénnyel, hogy e területek részletes, minden részletkérdésre kiterjedő szabályozását adja. A szerkesztők – hangsúlyozza az indoklás (19. old.) – tudatosan törekedtek a kazuisztikus szabályozás elkerülésére.”

Ennek a tudatosan követett célnak okait az indoklás a következő szempontokban adja.

²⁰⁵ Idézi F. C. von Savigny: i. m. 53. o.

A túlságosan részletes szabályozás, a tankönyvszerű fogalom-meghatározások és felsorolások, a rendelkezésektől mentes tételek, a technikai kérdésekben való merev szabályok stb. egyrészt a törvénykönyv megmerevítése irányába hatnának, ami szocialista viszonyok között nem lehet cél, másrészt „bonyolulttá, áttekinthetlenné teszik a törvényt, elkerülhetetlenül háttérbe szorítják annak elvi tartalmát” (indoklás, 19. old.). Továbbá: a részletesebb, a kazuisztikus szabályozás sem jelenti minden lehetséges probléma eleve biztos és egyértelmű megoldását. Bebizonyosodott ez olyan törvénykönyveken is, amelyeknek alkotói kifejezetten is törekedtek a teljességre.

A törvénykönyv szerkesztői, ill. a jogalkotó tudatosan jártak tehát el, amikor a törvényben – tükrözve és rögzítve a szocialista építés elért eredményeit, számolva a gyors ütemű társadalmi-gazdasági fejlődéssel – a leggyakoribb, a legfontosabb tényállások, a jogok és kötelezettségek rendszerének világos szabályozását adták. Ennek folytán tudatos a törvénykönyvnek az az indoklásban ki is mondott intenciója, hogy széles körben ad lehetőséget a bíróságoknak a jogszabály értelmezésére, hogy egyes fogalmak megértését a közfelfogásra bízva, mások megmagyarázását, egyes tételek általánosítását, bizonyos összefüggések feltárását pedig a jogtudomány és a jogi oktatás tevékenységének körébe utalja (indoklás, 19. old.).

Végezetül – a fentiekből is folyóan – egy utolsó kérdés. Egyrésztől nem jelenti-e a törvénykönyv polgári jogunk fejlődésének bizonyos megmerevítését? Másrésztől hogyan jelentkezik a szerkesztőknek az a szándéka, hogy ezt elkerüljék? Átmeneti vagy végleges törvénykönyvre gondoltak? Ezt a kérdést Szabó Imre is felveti egy már korábban hivatkozott tanulmányában. Bizonyos, hogy a törvénykönyv nem egy szűk értelemben vett átmeneti jogalkotás. Igazat kell adnunk Szabó Imrének, amikor azt mondja, hogy „minden bizonynyal számos olyan intézmény, sok olyan magatartási szabály marad meg a törvénykönyvből még a szocializmus teljes felépítése után is, amely ma benne van; maga a törvénykönyv azonban jellegénél fogva mégis egy meghatározott időszak kódexe, a szocializmus *építésének* törvénykönyve”.²⁰⁶

²⁰⁶ Szabó Imre: *Új polgári törvénykönyvünkről*. 580–581. o.

**A MÁDL FERENC EMLÉKSOROZAT
EDDIG MEGJELENT KÖTETEI:**

Mádl Ferenc:

A deliktuális felelősség a társadalom és a jog fejlődésének történetében
(szerk.: Veress Emőd), 2022.